

ARBEIDERAKTIVISTER

FORTELLINGER FRA ARBEIDERBEVEGELSENS

20. ÅRHUNDRE

Knut Heidar og Asle Rolland

INSTITUTT FOR STATSVITENSKAP, UNIVERSITETET I OSLO

Innhold

FORORD	4
INNLEDNING.....	7
DEL I: KLASSEKAMP	10
KAP. 1: MERKEDAGER.....	11
Store opptøier paa Rjukan.....	11
Strassburgernes banditter i Odda	14
Ondartede opptøier i Fredrikstad i natt	17
KAP. 2: KAMP PÅ MANGE FRONTER.....	20
Vi tok 8-timersdagen.....	20
I nærmiljøet.....	24
I offentligheten.....	25
På moen.....	26
1. mai.....	29
DEL II: ARBEIDERAKTIVISTER	32
KAP. 3: ARBEIDERMILJØ.....	33
Fra husmann til industriarbeider	33
Arbeidsplassen	35
Arbeidermakt	38
På jakt etter arbeid	41
Arbeidsløses Forening	45
På fattigkassa	46
Klassesamfunnet	47
KAP. 4: HVORFOR BLIR DU IKKE MED?	49
Opprøreren	49
Født i bevegelsen	51
Forbildet.....	52
Motstrøms	53
Dans og samvær.....	54
Når partiet trekker i trådene	55
DEL III: BEVEGELSEN.....	58
KAP. 5: IDEOLOGISTRID.....	59
Syndikalistene	59
Sosialdemokratene	61
Kommunistene	62
KAP. 6: ORGANISASJONSBYGGING.....	68
Arbeiderungdommen	72

Kvinneaktivisme	77
KAP. 7: ARBEIDERSAMFUNNET	81
Organisert mangfold	81
Barnelag	82
Arbeideridretten	82
Avholdslosjen	86
Boklærde	87
DEL IV: MAKT OG FORVITRING.....	95
KAP. 8: DET STATSBÆRENDE PARTIET	96
Aktivitet og engasjement	96
Våre arbeidsformer	101
Funksjonærplagen	103
Ledere og lederskap	107
KAP. 9: BEVEGELSEN SVEKKES.....	113
Ungdomsfylkingen.....	113
Arbeiderkvinnene.....	115
Fagpolitisk arbeid.....	118
KAP. 10: UTFORDRINGER FRA VENSTRE.....	122
Kommunistene	122
Den tredje vei.....	128
Sosialistisk Folkeparti.....	130
NEI TIL EEC!.....	134
De nye kommunistene.....	137
EPILOG	139
KAP. 11: BEVEGELSEN ER IKKE HVA DEN VAR.....	140
Det var ikke menneskene som var annerledes før, det var forholdene	140
Hva skjedde?.....	141
Fra revolusjon til reform	143
Idealene som forsvant.....	145
Generasjoner imellom.....	151
VEDLEGG.....	154
Liste over intervjuede arbeideraktivister	154
Odda, mai-juni 1978	154
Rjukan, august-september 1978.....	155
Fredrikstad, november 1978	156

FORORD

Denne boka bygger på intervjuer med lokale tillitsvalgte og fotfolk i arbeiderbevegelsen. Tema for intervjuene var deres liv som ”arbeideraktivister” i tiden fra industrisamfunnets gjennombrudd etter 1905 og fram til 1970-tallet. I 1978 dro forfatterne rundt i tre lokalsamfunn med båndopptaker for å samle stoff til et forskningsprosjekt om Arbeiderpartiets politiske utvikling.* I prosjektet ble arbeiderbevegelsens historie i Odda, Rjukan og Fredrikstad kartlagt ved hjelp av skriftlig materiale: Bøker, organisasjonsberetninger, aviser, tilgjengelig korrespondanse og statistikk. Denne informasjonen ble så supplert med det som den gang ble kalt for "muntlig historie". Hensikten var å fange inn opplevelser som lett går tapt dersom en bare bygger historien på skriftlige kilder. Vi hadde kontakt med et 80-talls personer, alle med bakgrunn fra arbeiderbevegelsen. Disse utgjorde ikke noe "representativt utvalg" – de skulle hjelpe oss med å forstå. De aller fleste hadde en bakgrunn fra arbeidermiljøene, fra arbeidsplassen, arbeiderboligene, kooperasjonen, fagbevegelsen og partiene. De var sosialdemokrater, kommunister og sosialister. Fremfor alt hadde de en lang historie som aktivister innen den politiske arbeiderbevegelsen. Derfor er «arbeideraktivister» en treffende innramming.

Vi intervjuet arbeideraktivistene på et tidspunkt da den tradisjonelle arbeiderbevegelsen var i ferd med å skifte karakter. På 1970-tallet foregikk det et generasjonsskifte i politikken. Det var også en periode preget av nye trender. På nasjonalt nivå tok politikere med lite annen bakgrunn enn en lang utdanning, over fra dem som hadde gått sine læreår på arbeidsplassene og i organisasjonene. Yrkespolitikkerne, markedsførerne, de som gjorde seg på TV ble stadig viktigere.

---

* Forskningsrapporten fra prosjektet ble til en Ph.D-avhandling ved London School of Economics: Knut Heidar, *The Deradicalisation of Working Class Parties: A Study of Three Labour Party Branches in Norway* (1980). Prosjektet ble finansiert av Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd (NAVF) og av Institutt for Statsvitenskap, Universitetet i Oslo. Alle som ble intervjuet, ble informert om at materialet skulle inngå i beskrivelsen av utviklingen av den lokale arbeiderbevegelsen. Avskrift fra lydbåndene var ofte svært krevende. Takk til Ellen Hanto, Randi Kaastad, Lillian Overå, Solfrid Simensen, Erna Verstad og Asbjørg Ellingsen.

Partiene måtte dessuten forholde seg til en ny type velgere, velgere som var langt mer flyktige i sine partivalg enn tidligere.

Dette er en 'gammelsosialdemokratisk' fortelling. Arbeideraktivistenes historier handler om at det var Arbeiderpartiet som skapte det moderne Norge. Den slår fast at arbeiderbevegelsens utvikling gjennom det 20. århundre, fra revolusjonært til reformistisk og statsbærende parti, var nødvendig og riktig. Det var de moderate reformatorer Magnus Nilssens og Ole O. Lians linje som vant fram i norsk arbeiderbevegelse, ikke revolusjonære politikere som Kyrre Grepp og den unge Martin Tranmæl.

Vi kunne ikke ha gjennomført disse intervjuene uten den hjelp vi fikk fra våre kontaktpersoner i Odda, Rjukan og Fredrikstad – Osvald Hjørnevik, Ingeborg Botnen og Johan Johansen. Likeledes kunne ikke disse fortellingene blitt tatt vare på uten at arbeideraktivistene stilte opp. De delte sine erfaringer. Selv hadde vi stor glede av å lytte.

Her forsøker vi å tegne et portrett av arbeiderbevegelsens grasrotaktivister. Da blir et viktig spørsmål om ikke arbeiderbevegelsens historier i disse tre lokalsamfunn er så spesielle at det generelle bilde blir vanskelig å tegne. For selvsagt har Odda, Rjukan og Fredrikstad alle har sin særegne historie, slik alle norske lokalsamfunn har det. Samtidig tror vi fortellingene herfra er typiske. Selvfølgelig ikke når det gjelder de konkrete episodene – det er ingen fiskere eller jordbruksarbeidere som forteller sine historier her. Men de arbeideraktivistene som kommer til orde, kan likevel være typiske i sine opplevelser av en epoke i norsk historie – av opprøret, organisasjonsbyggingen og livet i bevegelsen.

Bakgrunnen for at Odda, Rjukan og Fredrikstad ble valgt, var dels at disse stedene kunne skilte med sterke lokale bevegelser. Men de ble også valgt fordi de er forskjellige med hensyn til politisk utvikling. De havnet riktignok alle etterhvert som solide arbeiderpartibastioner etter krigen, men veiene dit var temmelig ulike. Odda-bevegelsen valgte Kommunistpartiet ved splittelsen i 1923. Rjukan havnet – tross sin sterke radikalisme – på en indre opposisjonslinje i Arbeiderpartiet. I Fredrikstad ble den moderate sosialdemokratiske kurs aldri truet. Der kunne "Gerhardsen og dissa harde" intet gjøre på 1920-tallet.

Intervjuene er ikke stenografisk gjengitt. Vi har beholdt den muntlige formen, men uten å la muntligheten komme i veien for det som sies: Gjentakelser, unødvendige innskudd, uavsluttede setninger hvor meningsinnholdet likevel er klart, alle slike ting er glattet ut. Vi har likevel anstrengt oss for å gjøre så lite som mulig med det språklige, slik at ikke bare minner og meninger skal komme til sin rett, men også språkform, ordvalg og måten å formulere seg på. Dialektene har vi beholdt, men det står ikke til å nekte at vårt eget østlandsk nok kan ha påvirket "intervjusituasjonen". Våre spørsmål er tatt med der det er nødvendig i sammenhengen.

Det er lenge siden disse intervjuene ble gjort. Når de nå er klargjort for videre formidling er det fordi disse fortellingene kan vitne om en helt annerledes tid, en tid med andre saker, arbeidsformer og aktivister. Kort sagt, et annet samfunn. Selv fremstår arbeideraktivistene kun med fornavn i boka. De er selvsagt enkeltpersoner, men gir her stemme til et kollektiv, og til en tidsånd. Uansett, et vedlegg med deres fulle navn er tatt med til slutt.

Bare små utdrag av intervjuene er kommet med her. Lydbåndene med intervjuene i sin helhet ble i sin tid deponert i Arbeiderbevegelsens Arkiv i Oslo.

Oslo, oktober 2021

Knut Heidar

Asle Rolland

INNLEDNING

De arbeideraktivistene som forteller i denne boka, er hentet fra tre ulike lokalsamfunn. Økonomisk, kulturelt og politisk utgjør disse stedene en blanding av likheter og ulikheter: Rjukan og Odda er begge produkter av industrireisningen etter 1905 da kjemiske fabrikker ble bygget nær den kraftkilden som lå i fossefallene. Dette skapte industrisamfunn i Bygde-Norge. Fredrikstad representerer et gammelt bymiljø med tidlig industrialisering, med et næringsliv som var langt mer variert både i antall bedrifter og i produksjon. I Odda og på Rjukan dominerte de storindustrielle, internasjonale foretakene. Arbeiderbevegelsen på disse stedene formidlet ulike oppfatninger av bevegelsens mål og midler. Etter 1945 ble som nevnt arbeiderbevegelsen i alle tre lokalsamfunn solide bastioner for Arbeiderpartiet.

Arbeideraktivistene med røtter i Arbeiderpartiet preger fortellingen. Det betyr ikke at vi har sett bort fra kommunister og venstresosialister. Deres fortellinger blir likevel sidehistorier i den store fortellingen om Arbeiderbevegelsens enhet og Partiets seier. Men også om noen av seierens bitre frukter.

Dersom vi ser på trekk ved utviklingen av vesteuropeiske land i det 20. århundre, fremstår noen utviklingstrekk som grunnleggende. *Økonomisk* blir industrien dominerende. Bondesamfunnet var tidligere den økonomiske ryggraden for alle kjente samfunn. Produksjonen av mat preget vanlige folks hverdag og la avgjørende premisser for samfunnsorganiseringen. Byene var primært sentra for makt, administrasjon og rikdom. Industrialiseringen hadde startet på 1800-tallet i mange vesteuropeiske land, deriblant i Norge, men industrialismen i det 20. århundre fikk et omfang som gjorde at bondesamfunnets epoke definitivt ble avsluttet. På det *politiske* området er århundret preget av to tunge prosesser: Veksten i statens makt, som henger sammen med industrialiseringen,¹ og fremveksten av de store massebevegelser,² som henger sammen med hvordan kampen om statsmakt ble organisert.

Det nye demokratiet bidro både til å skape og ble skapt av, disse politiske bevegelsene. I norsk historie var arbeiderbevegelsen klart var den mest dominerende. Ifølge historikeren Halvdan Koht var arbeiderbevegelsens bidrag til utviklingen å integrere arbeiderklassen i den norske nasjonen – slik bondebevegelsen tidligere hadde integrert bøndene. I et europeisk perspektiv var det 20. århundre også epoken

for de fascistiske og kommunistiske massebevegelser, men slike retninger ble kun til krusninger i norske farvann.

Den britiske historikeren Eric Hobsbawn tidfester det «korte» 20. århundre til årene fra 1914 til 1991, tiden mellom den første verdenskrigen og sammenbruddet i den kommunistiske verden.* De sentrale trekkene i dette århundre er, ifølge Hobsbawn, at verden blir mindre dominert av eurosentrisk maktstrukturer, det vokser på alle samfunnsområder frem mer globale operasjonsarenaer og det er en klar tendens til en sterkere individualisme i sosiale relasjoner generelt.

Det «norske» 20. århundre begynner med avviklingen av unionen med Sverige i 1905 og ebber ut på 1970-tallet med EF-avstemningen, oljealderen og sterk økonomisk omstilling. I Norge fremstår 1905, som innledet «den nye arbeidsdagen», som et klart tidsskille. Tilsvarende oppfattes nok det tidlige 1970-tallet i tilbakeblikk som mer av et brudd i norsk historie, enn Hobsbawns 1991. I 1970-årene skjer det store endringer i oppfatningene av både det nasjonale og det kollektive. Det *nasjonale* ble stilt på prøve gjennom debatten om Norges forhold til de Europeiske Fellesskap og av den gryende innvandringen. Det *kollektive* ble utfordret av en økende velstand og muligheter til utdanning for nye grupper. Det gamle klassebegrepet ble mindre bastant og mer uklart. De tradisjonelle arbeideryrkene var i tilbakegang. Grunnlaget for den politiske mobilisering som arbeiderbevegelsen hadde stått for i årene fra 1905 til 1972, ble tilsvarende svekket.

De endringer som ble resultatet av dette – økonomisk og politisk – betydde slutten på arbeiderbevegelsens politiske dominans. Det ble slutten på «etterkrigstida». Året etter EF-avstemningen reiste Anders Lange kampfanen mot formynderstaten. Den ”høyrebølgen” som kom til å prege norske velgere fra slutten av 1970-tallet, åpner for en ny epoke av norsk historie. Politiske bevegelser, massepolitikken, ble mindre sentral, drivkreftene flyttet seg mot meningsmålere, medier og eliter i det offentlige rom. Arbeideraktivistenes tid var forbi.

Nå har ordet "aktivist" en egen og ikke udelt positiv klang. De som utfordret borgerskapet og deres stat i industrialismens epoke, oppfattet seg som aktivister på arbeiderklassens vegne. Arbeideraktivistene fylte sine liv med hardt arbeid for å utbre

---

* Eric Hobsbawn, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*, London: 1994.

og praktisere sosialismens ideer. Deres stavnsbånd var til den lokale bevegelsen i alle dens forgreninger - i politikk, arbeid, bolig, forbruk og fritid. Aktivistenes politiske lojalitet gikk til arbeiderbevegelsen nasjonalt. Ideologisk støttet de den internasjonale solidariteten mellom arbeidere i alle land. Den nasjonale utviklingen i Arbeiderpartiet og partiene på venstresiden i norsk politikk er godt belyst. I mindre grad har de lokale arbeideraktivistene kommet til orde.

DEL I: KLASSEKAMP

KAP. 1: MERKEDAGER

Historien har sine merkedager. Også arbeiderbevegelsen i Rjukan, Odda og Fredrikstad har slike dager, dager som seinere har levd på folkemunne og er blitt stående som minnesmerker over kamper aktivistene måtte kjempe - mot borgerskapet, klassestaten og svikerne. Det var i mai det skjedde: På Rjukan 17. mai 1914, i Odda 1. mai 1931 og i Fredrikstad 1. mai 1933.

Store opptøier paa Rjukan

Norge løsrev seg fra Sverige i 1905. Men i årene som fulgte var 17. mai slett ikke bare preget bare av flagg og hurrarop. "Store opptøier paa Rjukan. Politi og demonstranter i kamp. Stenkasting mot politistationen. Privathus stormet." Slik var skiensavisa Vardens reportasje fra 17. maifeiringen på Rjukan i 1914. Nyhetene fra den avsidesliggende industridalen nådde helt fram til hovedstadspressen, der Aftenposten skrev at sosialistenes demonstrasjonstog "tilsidst var som en drukken pøbelbande, som drog gjennom gaderne".

Hva skjedde? I mai 1914 var verden på randen av krig. Internasjonalt sto arbeiderbevegelsen splittet. Skulle den velge å slåss for fedrelandet - eller nekte å delta i nedslaktingen av klassefeller i andre land? I Norge sto de fleste i bevegelsen samlet under antimilitarismens symbol, det brukne gevær.

Rjukan var en verden i miniatyr. I anleggstida strømmet det omreisende proletariatet til - arbeidsløse, drevne agitatorer, veteraner fra revolusjonsforsøk og gatekamper. Harald var bare 10 år i 1914.

Alt som het radikalisme

- Ja, men jeg husker helt tilbake til 1910. Det var et eneste virvar av anarkister, syndikalister, ungsosialister - alt som het radikalisme. De sloss jo på harde livet. Så klassekampen her oppe, den var hard. Med bøndene var det ikke rare klassekampen, for de var jo fattige alle sammen. Men de såkalte funksjonærene som flytta inn her,

”de høyere”, de var alle borgerlige. De var på solsiden i bokstavelig forstand, i og med at de bodde på nordsiden av dalen der sola kom først. På skyggesiden i syd bodde de vi i dag kaller for grasrota. Det var arroganse fra den ene siden og hard protestholdning fra den andre, og da måtte det jo bli nokså mange kortslutninger.

- 17. mai 1914 skulle det gå et demonstrasjonstog fra det Folkets Hus som ble bygd i 1910. Der hadde de da noen temmelig harde faner som skulle frem. De hadde søkt politimester Møinichen om å få ha dem med i toget, men da han fikk se dem, nedla han forbud. Men det tok ikke de her karene så høytidelig. Da politiet møtte opp, så dem ikke noen faner, for karene hadde gjemt fanene imellom seg. Så da toget begynte å gå, kom fanene fram. Det var en med det brukne gevær, og så var det to mann som bar på ei fane med ei likkiste, der det sto "Død over militarismen".

- Egentlig var dette en mot-demonstrasjon, forteller Sveinung, den gang 21 år og Hydro-arbeider. Spetaklet starta med at statsminister Løvland var her og holdt et foredrag i forsvarsforeningen. Det var møtt fram en masse folk på gamle Folkets Hus, det var stappande fullt, både innafor og utafør, med piping og spetakkel. Høyresiden var veldig aggressiv på den tiden, og 17. mai ble det holdt et svært borgertog her. Det var lissom forsvarsforeningen sitt tog det, da, og dette toget skulle selvsagt være det toneangivende. Men da svarte arbeiderne med sitt eget demonstrasjonstog. Det derre var ikke planlagt, men i all hast ble det malt en masse faner.

Jeg trudde mannen hadde slått seg spent ihjel

Det var ventet brak, og arbeiderne la avgårde arm i arm seks mann i bredden for å styrke toget mot angrep. Og selv om det ikke ble noe barnetog den dagen, bød den på spenning nok for en ti år gammel guttunge:

- Jeg var ikke med i toget, men vi var en hel gjeng med gutter som fløy ved siden av og så på, forteller Harald. Da toget hadde gått to-tre hundre meter begynte livet, for da prøvde politiet å gripe inn. Det var jo rene dumheten, for de karene som gikk fanevakt foran der, var noen temmelig bøssige karer som ikke la fingra imellom. Jeg husker spesielt en politi, han ble kasta rett og slett ut i lufta, jeg trudde mannen hadde slått seg spent ihjel. Men det gikk bra. Ja, de nøyde seg med å kle av disse politia

mesteparten av uniforma, og vi gutter fant flere uniformsknapper som vi tok vare på og kasta på stikka med.

- Den første som prøvde seg på oss, var en politibetjent Aasland, minnes Sveinung. Vi møtte ham da vi kom opp på bakken ved Admini, Hydros administrasjonskontorer. Han gikk nok og tenkte på at han skulle slå seg fram for å ta denna herre fanen som likkista var avbildt på. Men han blei tatt i nakken og hivd langt ner i skråningen. Så var det en fotograf som hette Hilmborg, straks nere i Arbeidergata. Han hadde hengt opp en fane, en transparent rett over gata. Den forestilte ei kvinne med et barn på armen, de tok avskjed med en soldat - noe så typisk militært. Resultatet var jo at et par mann storma opp i leiligheten hanses og reiv ned den derre fana fra vinduet. Han møtte dem med spaserstokken og smørte til dem. Men dem dro jo med seg gubben ut på gata. Det er rart han overlevde, han fikk veldig bank så han lå der. Jeg husker jeg var livende redd, og -tenkte at her ...

Avisene forteller om et angrep på søstrene Strands hotell, der fem herrer sto på verandaen og sang fedrelandssangen da toget skulle passere?

- Ja, men jeg husker det ikke akkurat sånn, sier Harald. Det satt en gjeng av de mest framstående ingeniørene på verandaen, med flosshatter og spaserkjepper, og antakeligvis hadde de pjoltere. De gjorde den dumheten at da toget passerte under, da kasta de ei tomflaske. Jeg husker jeg så tomflaska, og det var som en eksplosjon, de kunne like gjerne ha hivd en granat. Dørene til hotellet gikk opp, og inn storma de - jeg tror det var tjue mann, minst. Og da skal jeg si det var fort avdekning av bordene oppe på verandaen!

- Toget gikk videre, minnes Sveinung, og snudde neri Tinngata. Men det som fanga min oppmerksomhet, var at politimester'n samla sine tropper i en gård der nede; det var politifolk og andre som var villige til å hjelpe. Og der slo dem altså brannalarm, han mobiliserte brannvesenet for å møte toget med brannslanger. Det var en overingeniør Holter som var brannsjef. Han var på fjellet, men det var ringt til han - ja, han hadde selvfølgelig telefon oppe i hytta si. I hvert fall kom han i siste liten, da toget var ved Kirkebakken. Det var en robust og kraftig kar, og jeg husker at han gikk bort til politimesteren og spørte'n hva han anbefalte. Ja, vi har tenkt a storme toget og ta fanen, svarte politimesteren, og da skal brannslangene settes på. Nei, sa

Holter, det skal dem ikke. Brannvesenet skal gå hjem, sa'n. "Jeg, skal si deg en ting jeg, politimester", sa'n, "dersom dere stormer det toget, kommer det til å ligge mange lik her. Dere makter det aldri i verden, dere blir rett og slett slått ned", sa'n. "Det dere har å gjøre, er å stå stille her i portrommet til toget har passert. Ikke en kjeft gjør noe, for det bestemmer jeg", sa'n. Han var nokså myndig, den derre ingeniør Holter, og politimester'n var nok litt usikker i sin opptreden, for Holter vant.

Ikke alle var like sikre på at brannsjefen ville vinne denne duellen. Slangene var alt kopla til hydrantene. Mens Sveinung sto og lyttet til den opphissede samtalen, skjedde det ting der Harald oppholdt seg:

- Vi guttunger fikk stikki til oss en 50-øring, det var jo en kolossal bestikkelse den gangen. Og så ga dem oss en kniv, og vi fikk ordre om å gå ned og kutte de slangene. Det var et par slanger som ble kutta, det vet jeg. Så det kunne nok ikke bli noen stråling den gangen.

Karene ble smugla vekk

Etterpå ble det innkalt militære til Rjukan. Fra 2. brigades underoffisersskole kom det 35 mann "i fuldt feltmæssig utstyr" for å holde ordensvakt, forteller avisa Varden. Men avisa var avskåret fra å gi detaljerte opplysninger. Justisdepartementet nedla forbud mot å omtale hendelsene i telefonsamtaler med Rjukan, og "telefonbetjeningen har ordre til at lytte". Kanskje er det derfor Varden og Harald har ulike oppfatninger om hva som skjedde med lederne for demonstrasjonen? Varden forteller at åtte personer ble pågrepet, og at sju av dem ble sendt med ekstratog til Kristiania. Da hadde 70 borgere holdt vakt over dem på politistasjonen - man fryktet at arbeiderne ville befri fangene. Harald har en annen versjon:

- Jeg hørte snakk om at åtte av de mest framtreddende karene ble smugla vekk. Det ble samla inn penger til dem og så dro de. Fire dro visst over fjellet vestover, to mot Oslo-kanten og to mot Stavanger-kanten.

Strassburgernes banditter i Odda

I Odda var det tidligere to gater som møttes i en V, og hva annet kunne møtestedet hete, enn Skrevet? «Slaget i Skrevet» 1. mai 1931 ble ikke på langt nær den

mediebegivenhet som kampene på Rjukan 17 år tidligere. Kanskje skyldtes det at gateslaget i Odda var et internt oppgjør, et utslag av kampen mellom kommunister og sosialdemokrater om lederskapet i den lokale arbeiderbevegelsen. I hvert fall nevner ikke kommunistenes hovedorgan Arbeideren slaget med ett ord i sin landsoversikt over 1. maifeiringen en uke senere. Og dette til tross for at Bergens Arbeiderblad skrev en fnysende leder under tittelen "Strassburgernes banditter i Odda" dagen etter. Slaget i Skrevet er lokalt blitt stående som selve fortellingen om den striden mellom kommunister og arbeiderpartifolk som preget Odda i mellomkrigsårene.

I Odda fikk kommunistene kontroll over alle arbeiderorganisasjonen etter den nasjonale splittelsen i 1923. Partiet, Folkets Hus, avisa - ja, selv partinavnet ble overtatt: "Odda Arbeiderparti" ble et lokallag av NKP. Men "tranmællittene" reiste seg fra nederlaget, og tidlig på 30-tallet var de to partiene omtrent jevnstore i kommunepolitikken. Rundt 1930 raste striden mellom kommunister og DNA-tro¹ også i fagbevegelsen. I Tyssedal, som ligger i Odda kommune, hadde avdeling 44 av Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund - på "Nitriden" - stilt seg på Strassburger-tesenes grunn - de internasjonale retningslinjene for kommunistenes faglige kamp. På grunn av dette ble lederne ekskludert av Kjemisk, noe avdelingen nektet å godta. Kjemisk svarte med å starte en ny avdeling 44, og dermed var det duket for åpen konflikt mellom to avdelinger med samme navn. At den nye avdelingen fikk en mann ved navn Knut Kvile som formann, fristet selvsagt kommunistene til ordspill: "Kvile-foreninga" ble den foraktelig kalt.

Kjerringane brukte paraplyar

I 1931 var det dermed to Odda Arbeiderparti, to avd. 44 av Kjemisk - og det var to demonstrasjonstog 1. mai. Som en kan vente er det også to versjoner av hvem som egentlig drakk seg til mot den dagen. Bertin forteller hva som skjedde.

- Eg hugsar det berømmelige slaget i Skrevet i 1931. Eg var ikkje akkurat i kampen, men eg kom nett forbi. Forholdet var at den Kvile-foreninga hadde klart å overta kontoret før kommunistane riktig hadde fått summa seg, og hadde tatt hand om fana og det som var - protokollar og så bortetter. Det blei jo seinare rettssak av det. Men kommunistane hadde gitt seg pokkern på at dei skulle forsøke å ta fagforeningsfana

---

¹ DNA: Det norske Arbeiderparti

igjen, og det skjedde 1. mai 1931. Politiet hadde gjeitt tillatelse til demonstrasjonane og Arbeiderpartiet gjekk den vanlege ruta si. Kommunistane skulle stille i gata ved Folkets Hus. Dei hadde fått tillatelse til å gå ein halv time etter Arbeiderpartiet sitt tog. Dei hadde vel regna med at dei andre var komne tilbake til da. Man da det ordinære toget kom fram til Skrevet, da kom kommunistane.

- Det var forutsatt bråk, så det var tatt ut femti unge, spreke karer til å gå ordensvakt i toget - eg var ein av dei. Me gjekk med ti meters mellomrom på sida av toget, så me kunne følgje med i ka så foregjeikk. Me såg kommunistane sto klar; dei stemte i med same me gjekk forbi. Eg var ikkje heilt fremst, eg var vel ein fjerdepart bak i toget og gjekk på den venstre sida mot Smelteverket. Då kom det springande ein og sa at no var det krig i Odda, men toget skulle ikkje stoppe, det skulle berre fortsette uansett. Dei klarte å ta fanen, men det var eit vilt slagsmål, sa dei som såg på. Kvinnfolka slo. Når karane slost, kom kjerringane og brukte paraplyar og ka dei fann. Det vart jo rettssak i 1932 i Bergen. Der blei det da fleire som måtte inn på straff. Men dei fekk vel ikkje så mykje, tredve dagar var det vel dei fekk nokre av dei.

Gul og blå etter slaget

Jo det var veldige tumulter. "Eg hang som ein maur på Smelteverksgjerdet for å ha oversikt", minnes Henry, 12 år den gangen. Og den hatske stemningen holdt seg ut over dagen. Willy forteller:

- Sjøl om eg var i toget, var eg ikkje med i slaget i Skrevet. Men eg blei overfalt utpå ettermiddagen. Det var ein mann - eg visste ikkje at han hadde noko imot meg, og eg hadde ikkje noko imot han. Men da eg kom gåande nedover vegen, hoppa han plutsel~~g~~ på meg. Vel, det blei et svært basketak. Det er blitt fortalt meg at han gjorde dette fordi ein kjend sosialdemokrat hadde satt ei flaske brennevin på bordet til han og sagt at "Den får du dersom du bankar Willy".

Hvordan gikk det med fana til avd. 44? Frits gikk selv under fagforeningas idrettslag i toget, men far hans var en av dem som bar den omstridte fana.

- Han kom heim gul og blå etter slaget, men han hadde jævla harde neva, så det var sikkert merker etter dei óg. Han hadde vore med og slete og slått, forsto eg.

Kommunistane var jo organisert med kjetting, jern og boltar i nevane. Dei råka jo på straff fleire av dei.

Drukke seg til mot

Men kommunistene fikk da tak i ei fane. Gustav var blant dem som ikke kom i kamp, han gikk for langt framme i toget:

- Vi som var først i toget, visste i grunnen ikkje ka så hadde skjedd før etterpå. Men det var han Lauritzen som var general og leda troppene sine. Dei hadde drukke seg til mot på forhand og så tok de feil - de skulle ha tak i fagforeningsfana på Nitriden, men i staden erobra de Det norske Arbeiderparti sitt flaggmerke!

Ondartede optøier i Fredrikstad i natt

Feiringen av 1. mai 1933 startet fredelig i Fredrikstad. Torleif, ungdomslagsmedlem i "Skansen", forteller:

- Da opptrådte ungdomslaget, flesteparten i ei slags uniform, med lyseblå bluser. Det var jeg imot, andre lag hadde mer farver på, rødt og forskjellig sann. I 1933 var det første gangen vi skulle ha med hammeren på flagget. Ho mutter, ho klipte til og sydde den på hjemme, og strøk flagget til 1. mai.

Dagen endret brått karakter minnes Reidar.

- Han som eide Fredrikstad Glasmagasinet, han var tysk visekonsul. I 1933 hadde jo Hitler overtatt makta i Tyskland, og da blei hakekorsflagget sidestilt med det vanlige tyske flagget. Og de tyske konsulatene fikk påbud om å heise hakekorsflagget 1. mai da, veit du. Han konsulen synes vel det var fælt å gjøre dette, for han var en veldig grei mann i det store og hele. Men hakekorsflagget ble heist. Og da var det en som het Oliver Guldbrandsen, den veldig ivrige formannen i ungdomslaget "Nybrott" - han klatra opp der og reiv ned flagget. Det blei reine opptøyene i byen altså. Han blei jo arrestert, og det møtte opp hundrevis av mennesker utafør den gamle politistasjonen. Vi prøvde å få ham ut da, veit du, og det var vel på nære nippet at vi forsøkte å storme bygningen. Men da var det ikke lenge om å gjøre før den gamle døra til

politistasjonen blei åpna, og så fløy polisane ut med svære køller og greier og slo rundt seg. De skulle splitte forsamlingen da, veit du

De hadde tatt fram stormkøllene sine

Dermed ble det heller ikke noe av Torleifs fredelige marsj i lyseblå bluse med hammer i flagget.

- Jeg for min del var med en kameratgjeng på Tivoli, og så hørte vi at det var noe trøbbel ett eller annet sted nede i haven. Det kom en oppfordring om at vi måtte møte i Storgata, og det gjorde vi. Vi i gjengen var ikke helt klar over hva som skulle skje, og vi fikk heller ikke sett så mye. Det var en jubel utav en annen verden, men da begynte politiet å bli aggressivt - de hadde tatt fram stormkøllene sine. Vi måtte jo stikke, og det ble en veldig spredning. Det var vel en seks-sju stykker av oss. Flere ville være med på mer, men jeg sa nei, jeg trur ikke det er lurt at vi provoserer noen. Vi ble forfulgt helt ned til Ferjestedveien, og det er jo langt nede. Hele tida hadde vi to-tre sanne etter oss. Hvorfor dem gjorde det, vet jeg ikke. Vi satte oss ikke til motverge, og det var jo bare dumt. Vi gjorde ikke annet enn å raske på for å komme oss vekk ifra den krigerske køllesvinginga.

Stormløp mot politistasjonen

- Seinere fikk vi høre at Oliver Gulbrandsen var blitt arrestert, og vi fikk veldig sympati for den gutten. Det var et veldig stormløp mot politistasjonen da folk ville ha Gulbrandsen ut igjen. Han kom ikke ut i første omgang, men dem måtte jo slippe han igjen.

Å heise hakekorsflagget 1. mai var selvsagt en provokasjon. Køllesvingende politifolk var heller ingen daglig opplevelse i mellomkrigstidas Fredrikstad. Men når 1. mai 1933 er blitt stående som en merkedag, skyldes det ikke minst Fredrikstad Blad. Avisa skrev om det triste kapittel, som "tyveriet" av hakekorsflagget utgjorde den 1. mai. Forsøket på å få Oliver Gulbrandsen ut av arresten igjen, ble karakterisert som "ondartede optøier", som bare lot seg slå ned ved "politiets pliktmessige og energiske innskriden for oprettholdelse av lov og orden". Og avisa følte ingen sympati med dem som fikk smake politiets køller. Da saken ble forsøkt tatt opp i Fredrikstad bystyre 2.

mai, svarte Fredrikstad Blad med å harselere over Arbeiderpartiets taler, og slo samtidig fast at "enhver som holder sig borte fra optøierne er fullt sikret mot overlast; de glanere og nysgjerrige som på liv og død skal være med og nyte slike skuespill, får ta skade for gjengjeld. De slag som rammer dem, er like vel anbragt som de slag som rammer de aktivt optredende når gater og torv blir ryddet". Skriveriene i Fredrikstad Blad vakte forbitrelse, og på et fullsatt møte i Folkets Hus 3.mai vedtok arbeiderpartifolk, kommunister og andre fagorganiserte en samlet protest mot avisas skriverier.

KAP. 2: KAMP PÅ MANGE FRONTER

På sin første kongress i 1889 fastsatte den 2. Internasjonale 1. mai som internasjonal kampdag for 8-timersdagen. Men det skulle gå nesten 30 år før dette ble gjennomført i Norge. I 1918 var tålmodigheten slutt. Verdenskrig, dyrtid og revolusjon i Russland feide en aggressiv, radikal vind over landet. Arbeiderrådene agiterte for direkte aksjoner - arbeiderne måtte "ta" 8-timersdagen.

Vi tok 8-timersdagen

Sveinung kan fortelle om hvordan denne kampen på Rjukan. Sveinung kom til Rjukan i 1912 som 19-åring, og fortsatte ved Hydro fram til pensjonsalderen. Er det noe han husker godt fra denne tida, er det nettopp "den gang vi tok 8-timersdagen, rett og slett tok den!"

- Hvordan skjedde det?

- Det var den 2. mai, og aksjonen var planlagt av fagforeningen. Gruppestyrene i hver avdeling på fabrikk holdt møter, og det blei bestemt at vi skulle gå hjem én time før vanlig arbeidstid. Det var mange som ikke turde vært med på det, særlig de kristelige. Men de fleste var med på aksjonen.

- Var det bare å gå hjem?

- Vel, fabrikkmesteren og ingeniørene på hver avdeling sto i dørene og passa på. Jeg veit ikke om de noterte hvem som deltok i aksjonen, men antakelig blei vi skrivi opp. Utafor kontorbygningen sto direktøren og alle hans folk, men vi skulle møtes i porten, og det gikk bra. Nede ved elveleiet sto det ei sag den gangen, og oppe på taket der sto det en kar - han var syndikalist. Det var han som skulle holde foredrag i anledning aksjonen. Vi stempla ut og stoppa foran saga, og da vi hadde hørt foredraget, var det å gå hjem hver til sitt. Vi blei trua med litt av hvert, og det blei en del avisskriverier, men den slags var vi så vant med. Hver gang det var konflikt om lønns- og arbeidsforhold, blei vi trua med både sparken og politi. Det tok vi ikke så høytidelig.

Det blei svart av folk oppover hele Villaveien

Men også arbeidsgiverne hadde sine virkemidler. Som regel sto rettsapparat til deres disposisjon. Det avgjorde hva som var "lovlige" og "ulovlige" streiker. Skulle arbeiderne bøye seg for slike avgjørelser?

Hilmar var med på å organisere rjukanarbeidernes støtte til den ulovlige bygningsarbeiderstreiken i 1928 - under tukthuslovenes regime. Det var den gang en rekke av arbeiderbevegelsens ledende skikkelser, deriblant fire av partiets stortingsrepresentanter, ble dømt for sivil ulydighet.

- Bygningsarbeiderne i Oslo streika imot voldgiftsloven, vet du, og den streika blei erklært ulovlig. Over hele landet blei det støtteaksjoner, og vi hadde kroneinnsamling borte på fabrikken. Jeg gikk rundt på hele fabrikken med den lista. Og så blei vi ilagt mulkter for dette. Ikke alle forresten, sånne som het Olsen og Hansen og Jensen greide dem ikke å finne ut av, men de som hadde særpregede navn, ble ilagt mulkt. Det samme skjedde med de øverste tillitsmenna. Da vedtok Rjukan Arbeiderforening at vi skulle gå til streik på Hydro hvis dem ikke slutta med det der. Det var et stormende møte; hele Folkets Hus var fullt og det var mye folk utafor også. Men sentralledelsen i forbundet sammenkalte til et møte for at vi skulle gjøre vedtaket om igjen.

- Ja, Trygve Lie og Oscar Torp og Jønsson - han var jo formann i forbundet den gangen - alle disse spissene var her oppe og prata for at vi skulle unngå den streiken. Og ved avstemningen blei det et meget knapt flertall for at vi skulle gå på arbeid igjen. Det var stuvende fullt og et oppheta møte av en annen verden. For motstanderne, de som ville streike, det var skarpe karer.

- Albert Sundt - han var jo en kjent størrelse her - Sundt foreslo at vi skulle gå hjem til sorenskriveren i Villaveien, så skulle han få se hva vi mente om dette her. Sorenskriveren var en som het Elster. Det blei svart av folk oppover hele Villaveien, og huset til Elster blei nærmest omringa av folkemassene. De ringte på, og først ville de ha tak i politimesteren, Berg, men han hadde gått i dekning. Han gamle Elster derimot, han kom og lukka opp døra. "Nei, er det dere", sa han, "kom inn, kom inn!" "nå, det er litt for mange av oss", sa vi, "så det går nok ikke det". Da sa sorenskriveren

at det skulle ikke bli mulkert flere nå, og slik blei det jo vedtatt inne i Oslo etterpå, et amnesti eller noe sånt.

Er doktoren økonomisk interessert i bedriften?

Fagforeninga var god å ha. Ved hjelp av den, kunne en til og med bruke rettsapparatet mot arbeidsgiverne. Aksel har mange fortellinger om overgrep mot arbeidsfolk. Her er en om bedriftslegen på det som seinere ble Odda Smelteverk:

- Eg var ved kalkovnene den gongen. Da var det komen ein ungdom som fyrbøtar, ein tjuearing, og det var mykje gass. Gutten hadde ikkje lyst til å vera der, men du veit, når han hadde gått ledig.... Så dei sette han ti å fyra. Han kom på nattskift, og ved to-tretida om natta falt han om.

- På grunn av gassen?

- På grunn av gassen, ja. Ein av arbeidskameratane hans henta legen, og det viste seg at gutten var død. Legen skreiv ut attest på hjertelammelse. Men han som hadde fått legeattesten, fekk dagen etter beskjed fra legen om å komme ned til ham, for legen måtte snakke med ham. Da han kom ned, forlangte legen å få attesten tilbake. Han hadde tatt feil, sa legen, det var lungebetennelse gutten døde av. Han Torkel, som var formann i foreninga, han skreiv i avisa om saka. Der stilte han spørsmålet: "Hvorfor skrev legen ut to dødsattester med et par timers mellomrom? Er doktoren økonomisk interessert i bedriften?" Dette skjedde i slutten av 1914 eller begynnelsen av 1915.

- Doktoren gjekk til injuriersøksmål for det der med at han var økonomisk interessert i bedriften. Men han Torkel tok kontakt med Bergen, og så kom de med kaniner og kvitmus og alt mulig, og de tok prøver der oppe. Og kvitmusa daua av gassen nesten før den var kommet ned.

- Da ville arbeidarane óg ha rettssak om dødsfallet, og det blei rettssak. Formannen i foreninga forlangte at gutten matte bli obdusert, og det viste seg at gutten var død av hjertelammelse. Mora til gutten var enke, og det viste seg at sønnen hadde brukt av den vesle lønna si til å forsørge henne. Kvar einaste lønning sendte han penger til mora, det viste postanvisningane. Da det kom fram for retten, forlangte foreninga at bedriften skulle underholde mora så lenge ho levde. Formannen sa det rett ut: "De har

drept gutten!" Han var jo ikkje redd. Det var fullt i rettssalen, der satt vi alle som var med.

- Dommen i injurienesaken stadfeste at de uttrykkene som ble brukt, var på sin plass. Når en lege kunne gjøre noe sant, var det klart at arbeidskameratane måtte tro han var økonomisk interessert i bedriften. Så Kvam fikk inga oppreising. Og bedriften ble dømt til å betale mora det gutten ville ha tjent sa lenge ho levde. Og ikkje bare det, men mora skulle og ha den lønnsauken som gutten ellers ville fått!

Da starta vi hemmelig

I Odda var foreningsdannelsen noe av den første som skjedde da arbeiderne strømmte inn på anleggstomtene høsten 1906, og siden har fagbevegelsen der hatt en grunnfestet stilling. Men slik var det ikke overalt. Mange steder måtte det hard kamp til, før organisasjonene fikk skikkelig feste. Særlig gjaldt dette på steder med røtter i en eldre tid, og dessuten med god tilgang på arbeidssøkere. Fredrikstad var et slikt sted. Der var Nils med på den lange kampen for å få fagforening på De-No-Fa:

- De-No-Fa var en konservativ bedrift. Det var sjefen som bestemte, og han hadde femten formenner som også var konservative. De sto helt på hannes parti, samme hvor vanvittig alltingen var. Og så blei vi jo ikke organiserte førenn i 1932 der nere, selv om vi prøvde. Jeg var forresten organisert i Jern og metall fra jeg var 15 år, men det torde jeg ikke si for det var nok til at du ikke fikk en times arbeid mer der.

- De faste som jobba der, var de heller ikke organiserte?

- Nei. Vi prøvde flere ganger, men det gikk ikke. De som sto i spissen for forsøket, ble faktisk oppsagt og var ferdige.

- Dette var på 1920-tallet?

- Ja. Den gangen var De-No-Fa egen bedrift, og så hadde vi da Lilleborg fabrikk. På Lilleborg fabrikk blei dem organisert i 1928 eller noe sånt. Så forsøkte Lilleborg å få organisert De-No-Fa. Det ble gjort flere forsøk, men de stranda inntil 1932. Da greide vi det. Og da starta vi hemmelig. Vi fikk jo et styre da, og så gikk vi rundt og snakka med hver enkelt. Til slutt hadde vi så mange medlemmer at vi sto fram og sa

at nå er vi organiserte her. Vi hadde ikke fått med alle, men vi mente vi var sterke nok til å greie det. Vi sa at hvis atte bedriften opponerer nå, da går vi.

I nærmiljøet

Også livet utenfor fabrikkportene var preget av klassekampen. Barn og ungdom, hjemmевærende mødre, de eldre - alle visste hvor skillelinjene gikk i det gamle samfunnet. Nå var det ofte en nær sammenheng mellom de forskjellige frontavsnittene. Ta for eksempel Tyssedal. Der eide bedriftene alt som fantes av boliger. Og hva skjedde da om arbeiderne streiket?

Det var ingen som betalte husleie

Ingerid forteller om en streik ved Nitriden tidlig på 20-tallet:

- Det var grusomt sånn som folk bodde da. Alle husene var Tyssefaldene sine; Nitriden hadde bare noen brakker der. Men under streiken nektet Nitriden å betale husleie for dei som budde i Tyssefaldene sine hus, og dermed måtte dei flytta over til brakkene. Vi syntes det var fælt. Grusomt. Der oppe var det to rom i annen etasje og et kleskott og stue og kjøkken nede, men vaskekjelleren var jo ingenting. Jeg husker vi ungene lå på gulvene. Det var ikke plass til senger, vet du, vi hadde noen sofaer og greier. Dei som bodde i Nitridens hus, blei boande, men det var ingen som betalte husleia. Vi bodde slik til fabrikkens kom igang igjen. Da flytta vi tilbake.

- Hva levde dere av?

- Aner ikke jeg. Det var vel forsorgen, det. Litt streikebidrag fikk de vel også. Vi jentene måtte ut og jobbe. Vi tok husposter og småjobber og sånt.

Nede på ståtribunen sto alle sjauergjengane

I Fredrikstad hendte det at klasseskillene på arbeidet og på fritiden ikke stemte helt over ens. Der kunne for eksempel arbeider- og borgerungdommen spille på samme fotballag. Men når motsetningene i arbeidslivet ble skjerpert, slo det også ut innen idretten. Birger var i 1924 jernarbeider på Glommen Mek. Verksted og fotballspiller på Fredrikstad Fotballklubb. Det året var norsk arbeidsliv preget av omfattende streikeaksjoner, blant annet med utgangspunkt i den ulovlige jernstreiken som ble

innledet året før. Og borgerskapets mot-organisasjoner ble satt i aktivitet. I Fredrikstad losset Samfundshjelpen kull, og Birger forteller hvordan det gikk:

- Borte på en brygge var det et stor køllager, og der holdt Samfundshjelpa på med å trille køl. Og så kom dem da - jeg er sikker på at det var to, tre tusen mennesker som møtte opp, og så ble det krangel på en eller annen måte. Jeg kan ikke si nøyaktig åssen det var, for vi kom akkurat fra verkstedet da dette hendte. Da var politiet der, med revolver ved siden, og det er vel eneste gangen noe slikt har hendt i Fredrikstads historie. Folk var møtt opp for å ta disse Samfundshjelpa da, og det ble litt av en kamp der borte mellom politi og alle disse menneskene. Vi som kom fra verkstedet, havna midt oppi det hele. Med det samme båten vår klappa til brygga, føk politiet på folkemengden - fullt utrusta med revolvere og køller.

Hendelsen satte sitt preg på byen. Den slo helt inn i garderoben til Fredrikstad Fotballklubb.

- Vi hadde en som var Samfundshjelp på laget, og jeg husker godt en søndag da vi skulle ha kamp. Vi satt i garderoben, en syv, åtte gutter fra det vi kaller arbeiderklassen og tre, fire som hørte til hvitsnippene, hvis en kan bruke det uttrykket. Og en av disse var med i Samfundshjelpen. Vi diskuterte da hvorvidt vi skulle gå på banen eller ikke. Det endte med at han Samfundshjelpen måtte forlate laget, for nede på ståtribunen sto alle sjauergjengane her i byen, vet du, og skulle ta vedkommende når han kom ut på banen. Så den hendelsen skapte et motsetningsforhold.

I offentligheten

Det var i Odda i 1915. Den lokale Forsvarsforeningen hadde tillyst møte i Ungdomshallen, og der troppet Aksel. Han hadde talemåten i orden.

- Eg er militærnektar, og vi diskuterte mye det militære. Så da det blei tillyst eit møte om forsvaret i Ungdomshallen, agiterte vi på fabrikkene for at dei måtte møte opp der så vi kunne få i stand diskusjon. I Ungdomshallen blei det full sal - dei fire første benkane til forsvarsvennene og resten til arbeidarane, unge og eldre. Vi hadde fordelt oss. Vi hadde ein som hette Harald Slåttelid, og så var det Johan Gundersen og meg.

Vi tre var utsett til å åpna diskusjonen. Og hvis vi begynte å gå i beit, sa skulle Bøthun vere ryggrad.

- Dere hadde lagt opp dette nøye?

- Ja, alt var planlagt. Det var vi som skulle gå fram, og så skulle de andre stå bak og hjelpe oss. Og dette er vel første gongen nokon er blitt boren ut på gullstol fra Ungdomshallen. Saken var den at kaptein Dedekam var foredragsholder, og da han var ferdig, ga dei ordet fritt. Ja, vi spurde om det kom til å bli diskusjon. Jaha, dei var enige i det. Dei hadde delt ut ein heil masse brosjyrer. Vi satt og såg etter ka slags brosjyre kapteinen hadde - den første brosjyra skulle eg ta, så skulle dei andre ta resten etter tur. Men da vi tre var ferdige, reiser ingeniør Giær seg og ser nedover salen. "Nei, dei her er det ingen hjelp å diskutere med, for dei klarar vi ikkje likevel", sa han. Men så var det ei skulelærarinna som reiste seg og sa: "Nei, det er for mykje ramp her til det". Men då var det ein som sa: "ja, du får vere velkommen i rekkene, du da». Så seier han som leda møtet: "Ja, kaptein Dedekam, vil du ikkje svare gutane?." "Nei, eg har søve så dårleg i natt, så eg trur at eg vil la det vera", svara kapteinen. Då var salen i eit brøl. Og da vi skulle ut, blei vi tre boren på gullstol ut av salen, og kaptein Dedekam gjekk ut bakdøra.

- Dagen etter sto det eit referat i frå møtet i Odda Tidende, og der sto det: "Merkelig var det at han som var foredragsholder og skulle vært boren ut på gullstol, han gjekk bakveien, mens ungsosialistane blei bore ut på gullstol". Og så sto det navnet på alle tre.

På moen

I 1915 fikk den radikale opposisjonen i Arbeiderpartiet gjennomslag for en skjerpelse av den antimilitaristiske kampen. Aksel møtte på moen, men nektet å avtjene verneplikt for klassefienden.

Er du galen gutt

Etter noen dager på moen

- så reiste eg like godt til Oslo. Der gjekk eg opp på partikontoret, og så traff eg Kyrre Grepp:

"Er du galen gutt. Er du her. De går jo her og spør etter deg nesten daglig".

- Ja, det er ikkje så farlig, eg skal reisa i kveld likevel.

"Ja, kor skal du hen?"

- Eg har tenkt meg å reisa til Rjukan.

"Ja, har du pengar da?"

- Ikkje so mykje, men eg må vel ha nok.

"All right, kom an".

- Og så inn på Folkets Hus, og der sa han eg skulle ha mat. De skulle sende regninga der bort. Og om kvelden skulle han følge meg på båten til Skien. Og så kunne eg ta meg derfra til Rjukan. Ja, så gjorde eg det. Og så bytta eg namn. og det gikk bra. Da eg kom til Rjukan, til fagforeningen der, så viste eg fram foreningsboka med navnet mitt. Så blei eg jo med i ungdomsbevegelsen der, også, veit du, når en var militærnekter så blei det til at en måtte være leidar, ja, fortelle korfor og delta i agitasjonen.

Eg forsøkte å skremma han litt

Aksel rakk å bli valgt til viseformann i ungdomslaget på Rjukan før han kom seg vidare til Stavanger.

- Men der som eg bodde der, kom det to politi klokka fire om natta. Ein sto utenfor og den andre var inne. Se og dra deg ut, sa eg, så skal eg kle på meg. Nei, han gjekk ikkje ut. Eg gjekk med dei bort.

- Så om kvelden når eg skulle sendes med båten til Bergen, da var de tre mann som ledet meg til båten - ein på kvar side og ein bak.

Det bar det til Bergen og til rettssalen. Men saka ble ikke det oppgjør de militære hadde tenkt seg. For hvem traff han ikke igjen der?

- Så kom eg for retten, Og der var kaptein Dedekam, den samme som hadde vært i Odda på møte i forsvarsforeningen! På moen hadde vi lagt i tre dagar. Så kom det en offiser og trua meg med sabelen. Det sa eg til forsvararen at eg var blitt trua med sabelen. Når han Dedekam kom for retten, så sa han at eg laug. Men tilfeldigvis så hadde eg vitne på han. Det var ein sånn lang brakke, og inne der låg det ein soldat som hadde lagt seg sjuk. Han låg bare og gløtta, for han ville ikkje at dei skulle sjå han.

"Nei", sa Dedekam, han hadde ikkje dratt sabelen. Så seier forsvareren til rettsformannen: "Vi får sette ut rettsmøtet i to dagar".

"Rettsmøtet i to dagar? Korfor det?", seier rettsformannen. "Ja, eg må tilkalle eit vitne", sa eg. Blåste han: "Vitne..." "Ja", sa eg, "du var uheldig den dagen kaptein Dedekam, der låg ein som såg på heile greia - men *du* såg han ikkje". Så seier rettsformannen: "Vil du no benekte det at du dro sabelen, kaptein Dedekam?" "Ja, eg forsøkte å skremma han litt", sa han. "Ja, dro du sabelen?" spurte rettsformannen. "Ja, eg tok han ut av slira for å skremma han litt." "All right, no har du vorte avslørt av forsvareren som løgnar. Og vet du hva det her koster deg?", sa han og så såg han på de andre. "Vi avgjør det her med en gang" sa han. "Du skulle hatt 90 dagar, du" sa han til meg, "men du får 30". "Og du," sa han til Dedekam, "du får 30 dagar og så et stykke av sabelen". For hvis de blei straffa tre ganger så blei de degradert. "Og det vil eg be deg om, kaptein Dedekam, du må ikkje være så dum at du står og nekta. For denne gangen har du gått beit!"

Det hører med til historien at Aksels opphold i fengselet ble både behagelig og nyttig. Det hadde seg nemlig slik at

- eg hadde ei kusine som, sto på en sånn delikatesseforening og ho kom med skalkar og sånn til pålegg. Ja, og så hadde ho kokt egg og!

Dessuten fikk han lagt en alen til sin skolering i sosialismens klassikere mens han satt inne på festningen i Bergen.

- Eg fikk bøkene inn fra ungdomslaget og kafeen våres. Ungdomslaget i Bergen hadde egen kafe på Tyskebryggen som het "Kosmopolitt", og så fikk eg bøkene fra det biblioteket de hadde. De som var der kom bort til meg.

1. mai

Den offentlige arena var dominert av borgerne, men en massebevegelse måtte vise sin styrke også der. Én måte å vinne fram på var å gjøre seg synlig - som ved de store arbeidermønstringene 1. mai. En annen måte var å holde seg borte 16 dager senere. Helt fram til Nygaardsvold ble regjeringssjef i 1935, holdt arbeiderne seg borte fra den borgerlig-nasjonale feiringen av 17. mai.

Du er spennna gærn

Demonstrasjonstoget den 1. mai tjente ikke bare til å sette støkk i borgerskapet. Det var også et middel til å prøve samholdet og styrken i egne rekker.

Torleif var 16 år gammel da han i 1919 begynte på De-No-Fa i Fredrikstad - bedriften der kampen om organisasjonsretten varte helt til 1932.

- Uten organisasjon blei det mer tilspissa alt sammen. Ta for eksempel hvis du var på arbeid 1. mai. Da kom formannen og spurte: "Er det noen som har ytra ønske om å få fri?" I 1920-åra hadde jeg mer bevisst gått inn i ungdomsbevegelsen, og da måtte jeg tone flagg, selvfølgelig, og svare at ja, jeg ville ha fri. Nå var demonstrasjonen klokka tre, og da ville jeg gå i toget. "Ja, er det noen som vil gå hjem alt ved frokost?" spurte formannen. Ungdommen og de radikale gikk alt ved frokost, de andre gikk ved middagstider. Men sånne "stabile" arbeida hele dagen, vesentlig "gulinger". Så vi kunne sortisere den kategorien der. Når rampelyset ble satt på folk, kom fakta på bordet.

- Jeg husker spesielt godt en gang jeg var på lageret for å hente varer. Det var en "guling" der, en av lederne blant de gule. "Du har vel ikke organisert deg, Torleif?" spør han. Da måtte jeg være helt ærlig og si at jo, det hadde jeg. Jeg måtte stå på det. "Du er spennna gærn!" sier han. "Nei da, det er jeg ikke," svarte jeg. "Den eneste veien vi kan gå, er å organisere oss i et forbund. Det dere driver med, det er bare en selskapsklubb!"

Jeg fikk lov til å tenne det første skuddet

Første mai var også dagen da arven skulle bringes videre til nye generasjoner. Sverre fra Rjukan opplevde mellomkrigstidas maifeiringer som guttunge. Rjukan var jo et sted hvor arbeiderklassen dominerte, og hvor arbeiderkulturen sto særlig sterkt. Trond Hegna, som var redaktør der på 20-tallet, sa mange årtier senere at han aldri hadde opplevd "maidagens kraft" sterkere enn nettopp der. Og i tida rundt 1930 var det Sverres far som markerte starten på dagen:

- Far var fast saluttør første mai, og det skulle gå på sekundet - 12 skudd og det siste skulle fyres av akkurat klokka sju. Og det siste skuddet var voldsomt. Det var oppe i lia på Tveito og jeg fikk lov til å være med, jeg kunne ikke være gammel da. Far gikk med ryggsekken og jeg gikk ved siden av, og da var jeg den store helten. Jeg syns gutta sto og titta bak gardinene, venta på at det skulle smelle, dem var tidlig oppe. Jeg husker jeg fikk lov til å tenne på det første skuddet, og sånn som jeg fløy da. Bare det betydde så mye - da hadde jeg vært med. Dette var på slutten av 20-tallet, og jeg var vel ikke mer enn en seks, sju år.

Det var småborgerne som eide landet

Det var ikke bare 1. mai som sorterte folk. Også valget mellom 1. og 17. mai var et valg av side i klassekampen. Gustav, elektriker på Zinken i Odda, har sitt å si om det:

- 1. mai defilerte Arbeidernes Idrettslag. 17. mai var det svært lite arbeiderungdom som gjekk i toget. Eg husker en gang vi ikkje fekk fri 1. mai. Som straff for det, bestemte vi oss for å arbeide 17. mai også. Da måtte mesteren være på jobben. Og driftsingeniøren kom ned på verkstedet og snakket med oss om dette her. Men vi sto i arbeid dagen ut. Det var i 1935.

- Så det var ikke snakk om feiring av 17. mai før etter krigen?

- Nei. Vi følte ikkje at vi hadde noe fedreland i den forstand. Det var småborgerne som eide landet.

Storindustriens Odda lå som ei øy i solid vestlandsk bondemiljø. Å gå i 17. mai-toget, det var reine skammen det, forteller Frits. Han likte ikke disse lange sløyfene.

- Eg såg meg forbanna på desse her bondeknølene. 17. Mai møtte de opp med sløyfer og sånn, men hvis 1. mai falt på ein kvardag, demonstrerte de mot dagen med å arbeida. Men de ble jo mer forsiktige etter hvert. Eg hørte om ein bonde her - det var gardar i Odda den første tiden - han ville ikkje flagge på 1. mai. Så tok dei ei underbuksa og heiste opp i flaggstanga. Han måtte legge ned heile stanga for å få buksa ned att.

Direktør Blakstad innviet fanen

For arbeideraktivistene i tida fram til den andre verdenskrigen, var klassekampen en del av hverdagen. Etter krigen ble det annerledes. Handelsstanden tok til å pynte utstillingsvinduene til 1.mai - mens arbeidsfolk valgte hytta framfor demonstrasjonstoget. Også Frits begynte å føle at 17. mai var en dag som angikk arbeiderklassen. Og ved De-No-Fa i Fredrikstad hadde fagbevegelsen endelig slått igjennom - og det til gangs.

- Etter krigen skulle vi ha ny fane til fagforeningen, forteller Nils. På den gamle fana sto det jo "Lilleborg - De-No-Fa "fagforening", og vi skulle ha var egen med bare "De-No-Fa". Og lite penger i kassa var det. Men så hadde vi en rabbagast av en formann, og han gikk til direktøren og spurte om ikke han kunne rive i ei fagforeningsfane. og det gjorde han! Å ja, da. De beste kunstnerne som kunne oppdrives i Oslo, dem fikk i oppdrag å lage De-No-Fa's fane. Ved innvielsen var jeg med i styret. Bedriften holdt innvielsesfesten, og alle ansatte var innbudt med koner. Det var musikk og greier i parkanlegget der nede. Og direktør Blakstad innviet fanen med en tale ute i parken. Jeg tror det må ha vært et enestående tilfelle.

DEL II: ARBEIDERAKTIVISTER

KAP. 3: ARBEIDERMILJØ

Arbeiderklassen begynte for alvor å ta form rundt forrige århundreskifte. I stor grad kom "råvarene" fra det gamle bondesamfunnet, fra bygdenes fattigfolk, eiendomsløse og husmenn. Særlig gjaldt dette for strømmen til de nye fabrikkstedene som vokste fram i bygder og langs fjorder under "den nye arbeidsdagen" etter 1905.

Fra husmann til industriarbeider

Gustav fra Tyssedal ble født i 1905, på en husmannsplass i fruktbygda Ulvik innerst i Hardangerfjorden. Far hans sto med ett bein i den gamle og ett i den nye tida:

- Far var anleggsarbeidar. Han var med då dei bygde Bergensbanen, og siden vart det dagarbeid for bøndene. Det fanst jo ikkje nokon industri heime, så han måtte ta alt mogleg. Og så hadde han då husmannsplassen der eg er fødd.

- Var det noen gang snakk om at du skulle overta den?

- Nei, er yngst av ti, så det kom jo ikkje på tale. Forresten vart det ikkje til at nokon av oss overtok den. Han far sa ein gong noko meget fornuftig som eg har hugsa heile mitt liv, og det var at han ikkje ville nokon av oss noko så vondt som å ta over plassen. Det var jo meir eller mindre sveltihel på slike husmannsplassar her på Vestlandet. Slit og pliktarbeid til gardbrukarane. Så og så mange pliktdagar i året, skjera korn og alt mogleg. Eg byrja som sommarsdreng på eit par gardar. På vinterstid var det arbeid berre ein og annan dag, elles var det å vera heime med ingen ting å ta seg til. Det einaste var å sanke noko ved så vi hadde til brensel. Det var slette tider.

- Fikk dere nok mat?

- Å, det kunne vera ytterst knapt. Når det var på hausten hadde vi jo poteter som vi dyrka, og så hadde vi nokre sauer slik at det vart til litt kjøt. Men på etterjulsvinteren kunne det jo bli vårknipa. Det var ikkje feitt, nei, det var det slettes ikkje.

- Hvordan kom du til Tyssedal og industrien?

- Det kom av at eg hadde ein svoger her som ordna arbeid til meg. Et vart lova arbeid her berre godt og vel eit halvt år. Det var en slik ekstrajobb, måla jernmastene til ledningsnettet mellom Tyssedal og Odda, det som leverar straum til Odda Smelteverk. Og siden vart eg verande her i førtini og eit halvt år.

Søstra mi var rasende

Mange måtte dra hjem til småbruket eller fiskebåten både to og tre ganger før de klarte å klore seg fast på bedriften. Andre prøvde seg på det ene industristedet etter det andre før de falt til ro – eller ble tvunget til ro av de dårlige konjunktorene utover på 1920-tallet. Industrien skapte en folkevandring.

For Gustav var ikke veien til Tyssedal lang, men det var den for Ingerid. Hun ble en av de mange østfoldingene der, født i Rakkestad i 1906 og oppvokst ved Sarpsborg der faren hadde jobb på Hafslund. Det var knapt med arbeid i Østfold på den tida, og Ingerids familie var blant dem som brøt opp for å søke levebrødet i en av de nye fabrikkbyene vestpå. Da var hun ti år gammel. Ferden gikk først til Ålvik, men der ble de ikke lenge. "Ho mor vantrivdes så grusomt, og så var det den derre forferdelige røyken". Men da Nitriden i Tyssedal trengte folk, øynet familien nye muligheter.

- Vi var to familier som leide ei skute i Ålvik, og med den seilte vi hit til Tyssedal. Søstra mi var rasende fordi ho matte bære en kaffekjele fra kaia og opp på Tveithaugen. Ho sa at vi så ut som et taterfølge – vi var to familier og masse unger og greier.

I Tyssedal ble "taterfølget" boende. Ja, så mange østfoldinger slo seg ned på stedet at det skapte en spesiell "østfold-vestlands" dialekt som er forskjellig fra språket i Odda bare noen få kilometer unna.

I 1909 tok det tre døgn for femåringen Harald og familien hans å reise fra jordbruksbygda Lier ved Drammen til det nye industrieventyret som Sam Eyde hadde tatt initiativet til oppe i Rjukandalen.

- Denne turen tar jo bare noen timer i dag. Vi overnatta i Skien husker jeg, og så reiste vi med båt over Norsjø til Notodden. Det var lagt jernbanespor fra Notodden til Tinnoset, men togene var jo ikke beregna på passasjertrafikk. Det var vanlige sandvogner og sånn, og så noe dem nærmest kalte kuvogner, og der var vi med. Da vi

kom fram til Tinnoset, var det veldig kaldt. Det sto 3-5 familier der og venta på ferja, og dessuten 10-15 sånne typiske rallarer som også var på vei til Rjukan-anlegget. Ferja hadde jo ikke noen salong eller noe sånt, så det ble til at vi satt på dekk, alle vi som skulle til Rjukan. Dette var i februar måned, det var fryktelig kaldt, og ferjeturen over Tinnsjøen er på fire mil. Men på dekket var det også noen firkanta og ganske store halmballer som dem skulle bruke til madrasser i brakkene oppe på Rjukan, og jeg kan huske at rallarene tok og lage den reineste hytta av de herre her. Der putta dem oss ungene og kvinnfolka inn, og vi hadde det riktig lunt og koselig - ved siden av atte dem sto på dekket og underholdt oss med rallarsanger. Og der gikk jo flaska rundt som vanlig var mellom karene. Det var aldri tale om at noen ble forulempa eller noe slikt, dem var til veldig god hjelp og støtte for oss.

Anleggsarbeidet ga bokstavelig talt ikke mye rom for familieliv. På ett rom kunne det bo opptil åtte mann, forteller Harald. Så de fleste familiene kom ikke før i 1910, da fabrikkene starta. Men den nye fabrikkbyen i Rjukandalen fortsatte å bære preg av å være stampet opp av jorda på kortest mulig tid.

- I grenda Såheim der hvor fabrikkene ble bygd, der var det sju gardar. Og alle dem ble rasert, for fabrikkene krevde jo hele distriktet der til tomter. Og husene, dem blei tatt ned og flytta til en plass som ble kalt Gamlebyen. I dag er det ei stor fylling der. Gamlebyen er helt utsletta. Den er fylt opp jevnt med nitridavfall fra fabrikkene. Men jeg husker jo godt det livet som var i Gamlebyen, det var jo litt av en vill-vest mange ganger. Og der var det de flytta inn, de første familiene som kom hit. I de gamle tømmerhusa var det jo bare ei stue og ei kove i første etasjen og så et par rom i annen etasje. Der kunne det flytte inn to familier, en oppe og en nede. Og i de familiene var det jo en sverm med unger, ofte fem-seks-sju stykker – og mann og kone.

Arbeidsplassen

Etter hvert som folk slo rot, var det i første rekke forholdene på fabrikkene, verkstedet eller bruket som kom til å prege dem. Ingen var uberørt av bedriften og de arbeidsplassene den kunne tilby. Det er mange historier om kamp for i det hele tatt å komme innafor fabrikkportene, om vilkårlig og urettferdig behandling, om utrivelig og farlig arbeidsmiljø. Det er også historien om kampen for å holde drifta i gang. Det

hendte også at arbeiderne sjøl måtte ta over driften. Og det er historien om hvordan alt dette endret seg etter 1945.

Folk strøymde til fra heile landet da Zinken skulle starte igjen.

Da Bertin kom fra Lindås til Odda i 1929, fikk han seg en leilighetsjobb i lossegjengen på Zinken.

- Her i Odda gjekk det ungdommar i 25-årsalderen utan arbeid, og dei forsøkte alle å komma seg inn på fabrikk. Men det vart jo hard konkurranse. Folk strøymde til frå heile landet då dei høyrde at Zinken skulle starte igjen, så her vart det ein sann overflod av arbeidssøkande. Det var nesten håplaut å komma inn, og ein kom slett ikkje inn i sjølve fabrikk på ordinært skiftarbeid. Men Zinken brukte jobbarar til lossing og lasting av båtar, og det var forholdsvis godt betalt skiftarbeid. Me som var nybegynnarar der, me arbeidde det vi klarte berre for å ha sjansar til å komma inn i sjølve fabrikkannlegget – det rekna me som fast arbeid. Jobbarane vart tilkalt berre når det kom ein båt og dei ikkje hadde nok folk, og me vart sende heim att når båten var ferdig.

- Når kom du i fast arbeid?

- Eg kom inn i elektrolysehallen som ferieavløsar i slutten av april 1930. Då fekk vi to dagar til opplæring.

- Hvordan var arbeidsforholdene i elektrolysehallen da?

- Grusomme. Det er ikkje mange som ville ha arbeidd under sånne forhold i dag. Dette var første gongen ein slik elektrolysemetode for sink vart prøvd her i Norge, så dei teknisk kyndige i ledelsen sto heilt hjelpelause for å finna miljøbotemidlar. Streiken som kom etter starten i 1929 hadde sin bakgrunn i det at det utvikla seg så veldig mykje gass i elektrolysehallen at det vart heilt håplaut i arbeida der. Der gjekk dei då til direkte aksjon. Dei ville ha fleire folk, slik at det vart kortare tid på kvar inne i hallen. Ledelsen sette seg i mot, for det var vitenskapelig utrekna at ein mann skulle klara det arbeidet han var satt til. Og klarte dei ikkje det, var det mange andre som kunne ta over - som og då sannsynlegvis ville gjort akkurat det same etter ei stund.

- Det var med andre ord ikke noen tilfeldighet at du fikk den første jobben nettopp i elektrolysehallen?

- Nei, det var den verste avdelinga, så det var der etterspørselen etter folk var størst. Men miljøet forøvrig, mellom arbeidsfolk og ledelsen, det vart snart i orden. Ledelsen gjorde kva den kunne for å hjelpa på, men dei makta det ikkje - dei hadde ikkje noko å setta inn.

- Hvor lenge jobba du i elektrolysehallen?

- Ut året, men så vart det slutt. Dei hadde ei ordning med at dei sa opp folk i slutten av november og begynnelsen av desember – gjerne ein 60-70 mann - og så auka dei arbeidsstokken att over nyttår. Det hadde seg nemleg slik at aktiviteten skulle settast ned inntil årsskiftet, og då skulle antall ansatte vera under eit visst tal. Om dette var pålegg frå Paris eller frå han som var høgste myndighet her ute – ”einevalsherskaren” hadde eg nær sagt, ein Caron, ein meget god mann for Odda for så vidt - eller kva slags idé det var med desse direktiva, det har jo ikkje eg det spor aning om.

Eg hadde så mykje brannår som bare det

Miljøproblemer på arbeidsplassen var heller ikke ukjent for sambygdingen Sverre, som hadde kommet til Odda ti år tidligere – i 1919. Sverre var først innom Odda Smelteverk, men fikk sparken da 70 mann måtte gå ved en innskrenkning. Tidlig på 1920-tallet livberga han seg på kommunalt nødsarbeid, men i 1924 ble han ansatt på Nitriden i Tyssedal. Der hadde han forskjellige jobber, forteller han.

- Eg begynte først som handtlangar til ein murar, og så kom eg inn i tappingen, der dei tappa desse ovnene. Det var ein varm jobb. Vi kjørte to sånne diglar, som vi kalte dei, på ein skinnegang midt mellom to ovnsrekker. Og så la vi opp ei renne derfra og opp til ovnskanten - ovnen var om lag ein meter frå golvet. Aluminiumen lå på bann – det som flaut oppå, der var kryolitt. Vi måtte komme ned gjennom den for å nå ned til metallet. Så var det å stå oppå der med ei stor øse for å øse aluminiumen opp i den herre renna. Det hendte ofte at buksa tok fyr, eller at du brant deg på fingrane.

- Var det noen som fikk større forbrenninger også?

- Å ja, men der var det ikkje så gale med det - du veit, ein var nå forsiktig, då. Men det som var styggast, det var når vi skjøv desse vognene inn. Det gjekk i fire serier då; det skulle komma ei vogn frå kvar av desse seriane og alt skulle blandast opp i ein svær ovn. Der var det å huka på ein krok på begge sider av digla for å heise den opp. Og deretter måtte vi sette nøyelen på då, og stå og tippa den over hovudet på oss. Viss du var berre lite grann uforsiktig og skvulpa noko av det ned på golvet, då spratt det utover. Fekk du det på beinet, måtte du berre la det brenna - du kunne ikkje sleppa digla, det var livsfarleg. Du måtte berre stå der til du var ferdig. Du kjente at det ... ååå, eg hadde sa mykje brannsåar på beina som berre det. Men det var ikkje råd å gjera noko med det, for skulle du sleppa, då risikerte du at du brente kameraten din ihel. Det var om å gjera å tippa ned så sakte som mogleg. Men vi hadde det travelt òg, veit du, for når vi hadde tappa ferdig, fekk vi gå heim. Det var i grunnen stygt. Skulle noko ryke der - ein vaier eller noko slikt - då hadde vi ingen sjansar, vi hadde brent opp på eit blunk. I ei sånn digla var det eit par hundre tonn med flytande metall, det eg hugsar. Det gikk jo bra, men det var stygt.

Arbeidermakt

Innskrenkninger og konkurser hørte til dagliglivets katastrofer. Det skjedde ofte i åra som fulgte det internasjonale økonomiske tilbakeslaget etter første verdenskrig. Særlig var eksportindustrien utsatt. I Fredrikstad hadde trelastbrukene lenge slitt med problemer.

Da danna vi vårt eget aksjeselskap

Tiden var brukbare da 15-åringen Einar begynte på Wiesebruket i Lisleby i 1916, men mot slutten av 20-tallet måtte også Wiese gi opp – han "røk på et tømmerkjøp fra Sverige". Arbeiderne ved bruket ga imidlertid ikke opp. De nektet å gi seg over til arbeidsledighet og en mager trygd.

- Da danna vi vårt eget aksjeselskap, og det ble skutt inn av vår egen lønn til å dekke aksjekapitalen. Dessuten fikk vi Fellesbanken til å finansiere oss, og det ble ordna slik at vi ikke betalte noen skatt til kommunen. Så vi var i grunnen skyldig skatt til kommunen, og slik ble da også kommunen medeier i selskapet. Kommunen sto som eier av driftsbygningen og eiendommen, mens vi leide av kommunen.

- Hvordan gikk det?

- Jeg vil si det på det viset, at vi var fattige og pengeløse, mens andre var rike og kunne ligge bak for å kontrollere hele greia. Var det nedgangstider i eksporten, da kunne vi få overta bedriften. Da var ikke de interesserte i den, for de kunne jo dirigere alt likevel. Slik var det med tømmerkjøp. Straks det ble oppgangstider, var det vanskelig for oss å få kjøpt.

- Så dere følte at dere ikke fikk være med i det gode selskap?

- Ja, det følte vi i høyeste grad.

- Gikk driften dårlig?

- Vi fikk da endene til å møtes så vidt at det hangla og gikk, men det var aldri snakk om å gjøre noen fortjeneste. For oss lå fortjenesten i det at vi hadde arbeid, det var hele saken.

- Hadde dere lønninger som ellers?

- Vi fulgte tariffen.

- Var det ikke litt kinkig å drive fagforeningsarbeid når dere eide bedriften selv?

- Nei, det var ikke det. Vi hadde hjelp fra LO og forbundet våres og fra deres advokater, så jeg synes det hele var som hånd i hanske, jeg.

- Hvordan ordnet dere styringen, ansatte dere en disponent?

- Det gjorde vi. Vi hadde disponent og funksjonærer – de var ikke organiserte. Det var de samme folka som hadde vært ved bruket tidligere. De var jo inne i sakene. Det skulle være helt forretningsmessig alt sammen, og vi måtte ha kyndige folk til det – vi kunne jo ikke ta ut én direkte fra arbeidsstokken. Disponenten hadde sin lønn som oss andre – funksjonærs lønn.

Lisleby Bruk, som arbeiderne kalte det, var et vellykket foretak. Bruket holdt det gående helt til slutten av 1950-tallet, og ga sine ansatte arbeid gjennom mange år.

Bedriften måtte gi seg

Etter krigen begynte arbeidsplassene å endre seg. Det ble satt strammere rammer både for arbeidsgivernes styringsrett og for hvor farlig arbeidsmiljøet kunne være. Men først og fremst var det en periode med stor etterspørsel etter arbeidskraft – og lønningene steg.

Men alle forbedringer kom jo ikke av seg selv. Jacob begynte på Zinken i Odda i 1929, samme året som Bertin ble jobber på kaia der. For Bertin og mange andre var det svært ettertraktet å komme inn i lossegjengen; da hadde en jo til levebrødet og det var håp om fast arbeid senere. "Det var dei utan arbeid som var den reelle underklassen" som Jacob sier det. Men etter krigen så arbeidsfolk annerledes på jobbesystemet. Jacob var da blitt fagforeningsformann på Zinken.

- No forsøkte Zinkkompaniet å innføre det gamle jobbesystemet igjen. Men det gjekk ikkje. Det stoppa vi momentant i fødselen, så dei prøvde seg ikkje fleire gonger. Det var forresten ei morsom historie, eg tørna ut med Zinkkompaniet, med direktøren sjøl. Jobberne skulle komme klokka seks om morgonen, men då eg gjekk heim dagen før, la eg igjen beskjed om at ikkje ein mann tar i eit handtak på kaien før eg kommer på arbeid. Og da eg kom på arbeid dagen etter, gjekk eg øyeblikkelig for å snakke med dei som var innkalte på jobb, og etter det satte dei redskapen frå seg og gjekk heim. Også blei der raseri og kjefting, eit helvete. Direktøren forlangte at eg skulle ta bil og køyra rundt for å bringa folk inn på arbeid igjen. "Ikkje faen", sa eg, "eg skal gjera det viss du garanterer i hvert fall ein månad med samanhengande arbeid, men ikkje utan". Nei, det var ingen av jobbarane som møtte opp. Då prøvde dei seg med å køyre rundt sjøl, men dei var for seint ute – det var stikkord ute og dei som var innkalte, nekta å gå tilbake til arbeidet igjen. Då hadde dei forstått kva kampen gjaldt, at viss dei tok den jobben ville dei fortsette å vera jobbarar og berre få tilfeldig arbeid. Og bedriften måtte gje seg. Eg har forresten ein kuriositet frå den gangen, eg fekk ei rekning på seks-sjutusen kroner for at ein båt var blitt liggjande ved kaien. Det var alvorleg meint, rekninga var sendt til formannen i foreningen, den. Men dei prøvde aldri å anleggja sak for å driva pengane inn.

På jakt etter arbeid

Knapt en arbeiderfamilie var uberørt av arbeidsledigheten på 1920- og 30-tallet. Den preget samtale i gråbeingsgårdene, på møtene i parti- og fagforeninger - og den skapte sin egen fagforening, De Arbeidsløses Forening. Mange gikk i årevis uten å få fast arbeid. Men neppe mange måtte vente så lenge som Henry fra Fredrikstad, klar for arbeidslivet i 1924.

Så ble jeg oppsagt

- Etter folkeskolen skulle jeg ut i arbeid samtidig som jeg tok ett år på den tekniske aftenskolen. Men arbeid var det dårlig med. Det ble til at jeg fikk noen tilfeldige gartnerjobber og slikt, men for det meste var jeg arbeidsledig mens jeg gikk på aftenskolen.

- Var det vanskelig å få arbeid for en ungdom?

- Det var faktisk nesten umulig, nærmest som et under når det en sjelden gang skjedde.

Det første møtet med arbeidslivet var ikke så veldig lovende. Men at kampen for fast arbeid skulle komme til å strekke seg over femten år, er nok mer enn hva Henry den gang kunne tenke seg. Etter aftenskolen så det lysere ut. Han fikk jobb som "en slags lærling" på et gartneri i nærheten, og var forespeilet en læretid som skulle vare i om lag sju år. Men læretida tok brått slutt.

- For da jeg ble streikeleder, femten år gammel. Vi var fem stykker som jobba på gartneriet, og en dag fikk tre av arbeidskameratene mine oppsigelse. Jeg påtok meg da å være streikeleder, og sa at hvis de gikk med på en aksjon nå, kunne jeg love dem både lønnpålegg og sikkert arbeid. Resultatet av vår streikemarsj ut fra gartneriet og inn igjen ble også at alle fikk jobb og to eller tre kroner uka i pålegg. Men det varte ikke så svært lenge for meg, for etter ei ukes tid eller så ble jeg oppsagt - uten noen reaksjon fra de andre.

Vi hadde da kosten

For Henry varte ledigheten til 1929, bare avbrutt av tilfeldige småjobber. En høst dro han sammen med en kamerat "på rallarfart"; de gikk fra gård til gård og lå over i låver mens de hjalp til med onnearbeidet.

-Jeg hadde ti kroner i lomma da jeg reiste, og etter fem uker kom jeg hjem igjen - fortsatt med ti kroner i lomma. Men vi hadde da kosten.

Så en dag var det farens bekjentskapskrets som ble redningen.

- Han far var jo godt kjent, så da det begynte å løsne litt på Fredrikstad Mek., gikk han og snakka med en formann han kjente der borte. Slik var det at jeg kom i arbeid i '29.

- Ble du lenge på skipsbyggeriet?

- Jeg hadde jobb der i halvannet år, så skulle jeg i militæret, i Garden. Og da jeg fortalte det til formannen, sa han at "da kommer jo ikke du tilbake på seks måneder; kan jeg ikke like gjerne si deg opp, for da sparer jeg en mann om jeg blir nødt til å si opp noen". Det var jeg enig i, og så ble jeg oppsagt og reiste til Oslo for å møte på Majorstua. Jeg hadde fått ett års utsettelse til 15. januar, så jeg tok det for gitt at jeg skulle møte opp på dette inntaket. Men det viste seg å være alt for mange som hadde møtt fram, og uheldigvis hadde jeg W i etternavnet. Vi var vel en fem stykker for mange, og vi ble spurt om det var noen som frivillig ville reise hjem igjen. Men det var ingen som svarte, for den gang var det faktisk det daglige brød å få komme i det militære. Da brukte de alfabetet for å avgjøre hvem som måtte reise hjem - og slik ble jeg arbeidsledig på grunn av W'en og fordi jeg hadde vært villig til å bli sagt opp.

Så gifta jeg meg på lørdagen - arbeidsledig

Henry forsøkte seg som gartner, bonde, verftsarbeider, sjømann, dørselger, kjøpmann, heltidsansatt frelsesoffiser - og madrassreparatør. Oftest ble det med kortvarig sesongarbeid, som å selge bøker på bygdene under julehandelen. Det nyttet ikke å være beskjeden, skulle det blir noe arbeid.

- Etter årene som fastlønnet frelsesoffiser var det å prøve seg i Fredrikstad igjen. Fordi far min var skipper på en båt her, fikk jeg noen sjauerjobber og vikarjobber ombord. Jeg var fyrbøter ei stund også på en av båtene. Men så traff det seg slik at

båten lå i Oslo da jeg bare hadde en dag igjen på en feriejobb ombord, og da spurte jeg om å få gå i land. Jeg tenkte at jeg kunne prøve å få meg jobb på Akers Mek. Det ble jeg frarådet som håpløst, og jeg hadde prøvd før også uten resultat. Men dagen etter tok jeg med meg matpakke og overalls og gikk inn sammen med arbeiderne på Akers Mek. Fordi jeg hadde arbeidsklærne under armen, tok de meg for en som jobba der, ellers hadde det vært umulig å komme inn. Jeg presenterte meg for formannen, og fortalte at jeg hadde jobba på Fredrikstad Mek. tidligere. Han ba meg da om å kontakte verksmesteren. Det gjorde jeg, og til ham fortalte jeg at jeg alt hadde snakka med Nilsen, formannen. Han svarte at da fikk jeg be Nilsen bli med meg på kontoret for å skrive under papirene. På den måten fikk jeg jobb på Akers Mek.

- Ble du lenge der?

- Dette var på sommeren, og ut på høsten spurte jeg formannen åssen det ville bli med jobb utover. Han lurte på hvorfor jeg spurte om det, og jeg svarte at jeg hadde tenkt å gifte meg. Men hvis det ikke ble noe å gjøre, fikk jeg heller vente med det. "Nei, gift deg du, Fredrikstad", sa han - han brukte det navnet - og vi tok ut lysing og bestemte oss for dato og alt sammen. Jeg hadde vært hjemme i helgen for å ordne med dette, og skulle gifte meg neste lørdag. Men da jeg kom tilbake på arbeid mandag morgen, fikk jeg oppsigelse. Jeg arbeida uka ut, og så gifta jeg meg på lørdagen - arbeidsledig. Det var min bryllupspresang.

- Hva var det som hadde skjedd i mellomtida?

- Det var Oslo kommune som hadde funnet ut at jeg jobba der inne, og jeg tilhørte jo ikke kommunen. Oslo kommune hadde nemlig garantert for visse beløp til Akers Mek. mot at bedriften bare tok inn oslofolk, og da måtte jeg ut.

Siden fulgte en tid hvor ledighet og jobb fulgte tett i helene på hverandre, og jobbene vekslet fra altnuligmann på Hvaler til reisende i bh-er og truser solgt på avbetaling. Kona sydde skreddersøm. Fra 1939 ble Henry ansatt fast på Fredrikstad Mek. Verksted.

Vi snudde kirkegården for 3 kroner og 80 øre kubikken

Som arbeidssøker i mellomkrigstida måtte en som oftest være sin egen arbeidsformidling. Noen heldige - som oftest familieforsørgere - kunne få seg

nødsarbeid i kommunal regi. På den måten ble mange veistumper bygget for en billig penge i disse åra. Ikke bare veistumper, forresten, og det var heller ikke bare familieforsørgere som ble sysselsatt. Fredrik fra Odda var blant dem som var uheldig nok til å nå arbeidsfør alder på 1920-tallet.

- Da blei det nødsarbeid for meg som for alle andre, da var eg seksten år gammel. Annenhver uke hadde vi arbeid.

- Var det mange ungdommer kommunen holdt med arbeid på denne maten?

- Ja da, vi var mellom 20 og 30 stykker på hvert slikt "skift". Da snudde vi kirkegården, det var 1,8 meter dypt, og da vi var ferdige med å snu kirkegården, spurte gamle Toresen om vi ville vite kva dette hadde kosta kommunen. Det hadde kosta 3 kroner og 80 øre kubikken å snu kirkegården, og det hadde dei ikkje fått vakse folk til å gjera.

- Så det lønte seg for kommunen å sysselsette ungdom?

- I alle fall i den jobben der. Ellers gjekk det på jorddyrking, ein kummerleg tilværelse.

Kampen for arbeid skapte bitterhet – ikke bare mot samfunnet og staten, men også arbeidsfolk imellom. Ikke alle arbeidssøkende var like solidariske – i hvert fall ikke hvis de hadde midler til å skaffe seg personlige fordeler. Fredrik forteller:

- At familieforsørgerne gikk foran de andre når det var arbeid å få, var helt selvfølgelig. Men det verste var at ofte gikk det på bestikkelser for å få seg jobb. De som hadde noe å bestikke med, de tok ofte de jobbene andre skulle ha hatt.

- Men dette kom jo av at folk var i beit for arbeid?

- Ein kan vel berre si at det var ei forferdeleg tid. Og den skapte veldig mye bitterhet arbeidsfolk imellom.

Arbeidsløses Forening

Krisa skapte likevel også solidariteten mellom dem som sto utenfor arbeidslivet – og utenfor arbeidslivets organisasjoner. Derfor ble Arbeidsløses Forening et tilskudd til organisasjonsfloraen. Reidar ble 19 år gammel viseformann i Glemmen Arbeidsløses Forening. Reidar gikk ledig i seks år før han i 1932 fikk seg jobb på et tivoli. Det var stor ledighet i Fredrikstad-distriktet disse åra, og Arbeidsløses Forening forsøkte å hjelpe.

Elleve-toget

- Forhandlingsutvalget i Arbeidsløses Forening var på tre mann, og vi hadde fått leid en gammel butikk nedi veien her til kontor. Problemer var det i haugevis, så hver dag klokka 11 var vi på kommunelokalet for å treffe ordføreren. Drosjesjåførene som hadde stasjon der oppe, kalte oss for "ellevetoget". Vi prøvde å få i stand matutdelinger, og å skaffe midler til dem. Kommunen ga et år alle arbeidsløse ti kroner til jul. Da vi begynte Arbeidsløses Forening, fikk folk matlapper, men det fikk vi jo til slutt avskaffa, slik at de fikk kontanter i stedet. Men det var ikke rare greiene; et ektepar fikk åtte kroner uka, og hadde de en unge var det to kroner ekstra for den.

- Hvordan var kameratskapet mellom dere arbeidsløse?

- Det var veldig bra, folk hjalp hverandre. Hjelpsomheten den tiden var noe helt annet enn hva den er i dag, det går ikke an å sammenligne. Ledigheten var et problem for alle mennesker, med fattigdom og elendighet. Jeg kan fortelle om det første året vi fikk i stand dette med ti kroner til alle arbeidsløse. Vi var tre mann som gikk rundt for å dele ut disse pengene. Jeg hadde så svære hull i bentøyet at jeg gikk på bare strømpene, så fattig var jeg... Men det jeg ikke glemmer fra det første året vi delte ut tikroningene var - ja, de snakka om at det var mye slum i Oslo, men du all verden hvor mye vi oppdaga på denne runden. Og hvor takknemlige folk var, du skulle se eldre mennesker når de fikk disse pengene ... Vi hadde ganske bra med matvarer å dele ut også dette året, sa tårene rant. Så vi som var i ledelsen for Arbeidsløses Forening, vi vet hvor hardt det var. Hvis vi snakker om sånt til mennesker som er født etter krigen, skjønner de det ikke.

På fattigkassa

Rubin ble født på Rjukan i 1912. Han fikk etternavnet Saaheim etter det gamle gårdsnavnet på stedet, men tross etternavnet tilhørte han ikke dem som hadde røttene sine i grenda der Hydro-anlegget ble bygd. Faren het Rubinstein, og var en russer som måtte flykte fra tsaren i 1905 på grunn av sine revolusjonære aktiviteter. Han kom til Rjukan året etter, og to måneder før Rubin ble født, finner vi faren i ledelsen for den store ulovlige streiken ved Hydro det året. I 1916 dro han til USA, ble innblandet i en aksjon ombord på amerikabåten og vendte aldri tilbake til familien. Situasjonen var ikke lys, og moren valgte å flytte hjem til fødebyen Fredrikstad med femåringen Rubin og de to yngre brødrene hans.

Tagg med øya

- Fra 1916 var mor alene med oss tre guttane. Ho levde av skurejobber, og så var det da å gå på forsorgskontoret. Jeg kan huske at jeg ble sendt dit de gangene mamma ikke hadde anledning til å gå selv. Jeg var vel fem år første gang, og jeg husker at jeg hadde en sånn sixpence-lue som jeg holdt foran meg slik at ingen skulle se meg i gangen til fattigkassa - jeg skjønnte jo at det ikke var så bra. Da fikk vi fire kroner i uka, og så kunne mamma tjene 3-4 kroner som skurekone, og det var alt vi levde av. Slik var det til jeg var 7 og et halvt år; da fikk mamma arbeid på Fredrikstad Bryggeri som skure- og hjelpedame, og ho var aktivt med i organiseringen av fagforeningen der oppe. Den gangen var det slik at dem fikk to julekaker og ei vørtekake, og så fikk dem gjerne 12 flasker øl til jul. Men da ho mamma var med og lagde forening der, ble det slutt på denne juleordningen.

- Før var klasseskillet i Fredrikstad fælt. Jeg har et minne som jeg husker til dags dato: Ho mamma lå og skura på et advokatkontor her, og jeg satt bortved døra og var så sulten at jeg kjente tarmene skreik. Han sjefen tok opp ei matpakke med gaudaost på, og jeg husker jeg slikka meg rundt munnen og tagg med øya. Men jeg fikk ingenting. Og den personen – jeg skal ikke bruke uttrykket hat – men jeg kunne aldri tåle han. Da jeg seinere begynte å selge reker på brygga, la jeg bestandig på ti øre når han kom for å kjøpe hos meg. Og da kom han en gang og sa: "Jeg kan ikke skjønne at De bestandig er ti øre dyrere enn Jørgensen". Jeg svarte at da fikk han bare gå til Jørgensen for å kjøpe.

Klassesamfunnet

Klassesamfunnet favnet alle i mellomkrigstidas Norge. Livsvilkår, bolig, jobb, barnas utdanningsmuligheter og menneskeverdet var fastsatt gjennom klassebakgrunn, en urettferdighet som ble selve drivkraften for politisk arbeid. Klasseskillene kunne være særdeles fingraderte. Det kan Gustav fortelle om. I Tyssedal, der han arbeidet fra 1924, skulle en ikke tro det fantes noe annet borgerskap, enn verksdirektøren og hans familie.

- Den store massen her i Tyssedal var jo vanlege arbeidsfolk. Men det fantes da ein og annan utav desse her - var du ein timeskrivar, en bas eller noko sånt, så var du og eit godt hovud høgre enn ein arbeidsmann.

Klassesamfunnet gjennomsyret hverdagen. Bosted, klesdrakt og organisering markerte hvor du hørte hjemme. Og hvor grensene gikk, var ganske klart – særlig på et sted som Rjukan hvor bedriften hadde stått for utbyggingen av hele lokalsamfunnet. Det merket Signe fra Idd i Østfold meget godt, da hun som 17-åring kom til Rjukan i 1918.

Forræderi, altså

- Klasseskillene viste seg jo ikke minst i alle klengenavnene som husene har fått. Du har "Sing-Sing", og når du kommer opp til hjørnet der oppe ved senteret, der har du "Overgangen". Og Villaveien lengst oppe var bare for de fine. Det var jo ingen andre enn ingeniører og sånt som kom opp der. Så har du Skoleveien. Den går opp lenger her nede, og den var for funksjonærer på kontorene og så videre. Så boligskillene var helt klare. Og det var stor forskjell på Fagforeningens Sangforening og Mannsforeningen. De som var ute etter en god stilling eller noe sånt, de gikk inn i Mannsforeningen. Det syntes vi var forræderi, altså.

Er du blitt soss du òg?

Mellomkrigsgenerasjonen hadde klare minner om en hardere tid. Kanskje nettopp derfor ble selve endringen en personlig erfaring som satte preg på samfunnsoppfatning og politiske arbeid. Roar vokste opp på Rjukan i 1930-åra, men husker spesielt en episode fra langt inni etterkrigstida.

- Jeg vil fortelle ei lita historie. Her om dagen ringte det en kar til meg fra Sverige, fra Borås. Jeg skjønnte ikke hvem det kunne være, han prata bare svensk, men til slutt gikk det opp for meg at det var en gammel kjenning, en som hadde bodd her og som jeg hadde hatt som maskinist. Så fortalte jeg at jeg hadde kjøpt hus, og hvor det lå. "Rødbyen, ja", sa'n. "Jøss, er du blitt soss du òg?" Dem kalte dette strøket her for Rødbyen, og her bodde det soss. Formenn og sånt noe. Dem tilhørte sossen den gangen. Men sånn er det jo ikke nå.

KAP. 4: HVORFOR BLIR DU IKKE MED?

Det er ingen enkle svar på hva som kjennetegner en aktivist. Blant dem vi møtte i Odda, Rjukan og Fredrikstad er mange typer representert: Idealister og pragmatikere, revolusjonære og reformister, uregjerlige opprørere og disiplinerte organisasjonsmennesker, veltalende agitatorer og drevne forhandlere, folk med stor makt og menige slitere. Det er folk som engasjerte seg på ulike områder - i kommunestyret, partistyret, fagforeningsstyret; i barnelag, ungdomslag, kvinnelag og idrettslag. Det er folk som skrev i avisa, sto med knyttede never på talerstolen eller møtte trofast opp for å ta sin rode når valgmateriell skulle ut. I en massebevegelse er det rom for alle.

Opprøreren

Aksel fra Odda tilhørte Tranmæl-generasjonen av politiske aktivister og ble medlem i Arbeiderpartiet i 1909. Det skjedde kort etter en konflikt med mestersvennen der han jobbet. Aksel var ikke redd for å bruke nevene mot urett. Men så startet han også sin arbeidsdag i en førindustriell tid. Han ble født i 1893 i strilebygda Fusa. Etter konfirmasjonen kom han som 15 åring til Bergen for å begynne i kobbersmedlære.

-Eg og meistarveinen var ikkje på bølgen. Han drakk for mykje, og når han skulle ha meir brennevin, var det gutane som måtte gå og henta det til han. Og hadde han ikkje pengar nok, måtte dei leggje ut for han - og fekk aldri igjen. I den tida var det jo sånn at det du fekk beskjed om av meistarveinen, det måtte du gjera. Men eg nekta. Eg sa at eg var ikkje komen der for å gå på Samlaget. Eg var komen for å læra.

- Det var ein plass i Bergen som tok imot alt avfallskobberet. Første gongen eg var der, visste eg ikkje at meistarveinen brukte å stela kobber. Så då eg var komen tilbake, spurde meistarveinen: "Nå, kor mye kobber var det i dag?" Ja, så ga eg opp vekta, eg. "Ja, men det er ikkje den vekta du har skreve opp for meistaren", sa han. "Er det ikkje det?" sa eg. "Nei, du har fått beskjed om det". "Eg gjer opp den vekta eg har med meg", sa eg. "Og for ettertida nektar eg å gå, for eg vil ikkje vera med på noe tjueri".

-Dette likte han jo ikkje, men dei andre sveinane heldt med meg. Så var det at eg sat på krakken og pussa ein kjele. Då hørde eg den eine sveinen: "Å, se opp der gutt!" Eg snudde meg, og bak sto meistersveinen med saksa og skulle dra til meg bak. Og den kjelen eg heldt i handa, den flaug opp og traff han i trynet så han havna i uvit på golvet.

-Meistaren hadde høyrd sveinen som skreik opp, og nå kom han inn. "Å er det for noe her?" spurde han. "Eg er ferdig her", sa eg. "Ferdig?" spurde han. "Ja, eg har slått meistersveinen", sa eg. "Ja, hvorfor har du det, då?" "Nei, det får du spørja dei andre om. Er er ferdig her".

-Da vakna meistersveinen, og det første han sa, var: "Eg skal drepa deg, din strilegutt!" No ville meistaren ha ei forklaring, og ba meg bli med inn på kontoret. "Då skal begge gutane òg vera med", sa eg "Eg går ikkje inn der aleina". Inne på kontoret spurde meistaren om korfor eg hadde slått. "Du får spørja han som skreik opp", sa eg. Då fortalde sveinen kva som hadde skjedd, at meistersveinen kom på meg med saksa. "Ja, det var ikkje noko kjekt å høyra", sa meistaren. "Men kvifor skjedde dette? Har du nokon sinne nekta å gjera det meistersveinen har bedt deg om?" "Ja, eg har nekta å gå på Samlaget etter brennevin, og eg hadde heller ikkje tenkt at eg skulle komma hit for å læra meg opp til tjuv." "Tjuv!" sa meistaren. "Ja," sa eg. "Eg har vore ein gong med avfallskobberet det året eg har vore her, elles har dei andre gutane gått. *Dei* er redde han, men det er ikkje eg". "Ja, ka e' det då?" spurde meistaren. "Da eg kom tilbake, fekk eg kjeft fordi eg hadde gitt opp heile vekta til deg, eg skulle berre skrive opp halvparten", fortalde eg, "og så nekta eg å gå fleire gongar med kobberet, for eg vil ikkje vera tjuv!"

- "Er det derfor det har vart så lite avfallskobber", sa meistaren. "Ja takk, gutten min, du er renhårig du som forteller meg dette. Du skal bli antatt som læregutt, du!" "Nei, eg er ferdig her", sa eg. "Og no fortel eg dette her for at ikkje dei to gutane der skal bli mistenkte for å vera tjuvar". "Du skal vera her, og du far ei krone i tillegg for uka", sa meistaren. "Nei, eg sluttar no". Da seier han sveinen som skreik opp: "Eg trur det er rett gjort av gutten at han sluttar no. Ein kan aldri veta kva tid meistersveinen går på han". Så blei det til at eg slutta.

Født i bevegelsen

Mange aktivister tok opp arven fra foreldrene. De vokste opp med sosialismen hjemme i stua, der far eller mor holdt møte. Jørgen fikk engasjementet og innsatsen i gave fra faren, en ildsjel i bevegelsen på Rjukan. I 1920, da gutten var 14 år gammel, ble faren vaktmester ved skolen. Det var en ettertraktet stilling - tre rom og kjøkken fulgte med – og stor strid om ansettelsen. Men stillingen passet ypperlig for faren.

-Det var jo en stilling der det var god tid til å drive med politikk. Far var jo allerede den gang nokså engasjert, blant annet landsstyremedlem i Arbeiderpartiet. Og når han reiste vekk på et møte eller noe sånt, kunne jeg steppe inn og gjøre arbeidet.

Jørgen fulgte faren inn i skoleverket, men klasserommet og skolesjefens kontor ble hans arbeidsplass. Han tok opp tråden etter faren også på det politiske området. I tur og orden ble han leder for barnelaget, ungdomslaget, idrettslaget, partilaget og gruppeleder i kommunestyret.

Ragnvald ble født i losjelokalet i Østre Fredrikstad i 1904. Avholdslosjen var stiftet av faren hans. Åtte år gammel flyttet han til Fredrikstads nye Folkets Hus, der faren ble ansatt som forretningsfører og vaktmester. Faren var formann i Fredrikstad Arbeiderparti og stortingskandidat. Ragnvald husker godt prosesjonen fra det gamle til det nye Folkets Hus, med faner, musikk og røde rosetter i knapphullene. I Folkets Hus bodde han til han ble voksen.

-Jeg gikk på partimøter fra jeg ble fagorganisert. Men så sa far min til meg en gang at "Du *gjør* jo ikke noe, du er jo ikke aktiv!" Jeg var vel 22-23 år gammel da. Og jeg blei sa sinna at ... "Aktiv!" sa jeg. "Hovedsaken er å være interessert i å bli aktiv!" "Ja, men du er ikke med i noen tingen, du er bare med i partiet". "Ja, hvis det er det om å gjøre", sa jeg, "så skal jeg ta alle dem verva du har fått – det er da ingen kunst!"

- Men det *var* litt av en kunst. Han hadde nemlig vært formann i edruskapet, formann i E-verket og formann i provianteringsrådet under første verdenskrig eller noe sånt noe, han var veldig aktiv. Men jeg oppnådde i hvert fall å bli formann i trygdekassa, og jeg kom med i styret i e-verket. Far hadde vært med i bystyre og formannskap, og det har jeg òg vært.

Nå var det ikke bare fedre som satte spor. Bjørg i Fredrikstad beundret veldig moren, som ledet Kvinneutvalget i Østfold fylke. Også moren til Sigrid var aktiv i kvinnebevegelsen. Sigrid kom til Rjukan 7 år gammel. Der ble hun først med i barnelagsbevegelsen, men "det holdt ikke lenge, for så lå det arbeidet nede".

-Vi kom jo i 1918, og jeg vet at allerede i 1920 var mor med i kvinneforeningen. Og jeg kan huske at jeg var med på møtene, fordi en venninne av meg - hennes mor var sånn primus motor, var den som kokte kaffe og greier. Den gangen var det litt tungvint, vi måtte hente ved og fyre i en stor ovn på kjøkkenet i det gamle Folkets Hus. Jeg kan huske på vintertiden så fikk min venninne og jeg lov til å komme og være med henne og hjelpe til med å bære ved og alt sånt, og så skulle vi få sitte der og vente mens møtet varte.

Forbildet

Bertin var en voksen mann på 22 år da han i 1929 kom til Odda og møtte industrisamfunnet for første gang. Hjembygda Lindås nord for Bergen var dominert av bønder og fiskere – arbeiderbevegelsen sto svakt. Faren stemte antakelig Venstre, mener Bertin, og bestefaren på morsiden var ivrig unionsmann og bygdepolitiker for Høyre.

- Men den politiske overbevisningen hadde eg i orden før eg kom til Odda, det var ikkje nokke problem. Og denne overbevisningen hadde eg fatt på en pussig måte. Høyreavisa Morgenposten hadde den gongen ei landsutgave på fire sider, og den hadde han far holdt i alle år. og den hadde veldig gode stortingsreferater. Du får ikkje sånne referater i dag. Avisa behandla ikkje den direkte politikk, det var nyheter – også ifrå Stortinget. Og der fikk dei det så klart fram - det eg huskar best, var debattane i Stortinget i 1927-28, då Arbeiderpartiet fekk så stor gruppa. Og den som var gruppefører, så vidt eg veit, var Alfred Madsen ifrå Bergen, og hans innlegg beundra eg. *Det* var liksom det politiske grunnlaget.

Mens Bertins ideal var rikspolitikeren Alfred Madsen, fant Lars fra Tyssedal inspirasjon i den lokale "partimauren", Knut Tverberg. Lars ble medlem av Arbeiderpartiet i 1951, etter å ha gått på flere av partiets studiesirkler.

- Vi hadde en virkelig sliter av en partimaur, om en kan bruke det uttrykket. Han hette Knut Tverberg. Han ville aldri gjøre noe vesen av seg sjøl. Men du verden kor mange ganger han åpna seddelboka nær sagt bak ryggen på oss og ordna opp i både partikassa og andre ting. Han var vanlig arbeidsmann, elektriker. Han og kona var barnløse, de hadde små fordringer, og partiarbeidet var hele hans liv. Jeg husker en gang - det hadde vært valgkamp, og det kosta jo litt. Han var formann i herredspartiet da, og hadde reda ut de forskjellige utgiftene. Da kom han på et styremøte med lomma full av kvitterte regninger, og kassereren sier at "Det er skralt dette her, men eg har ikkje meir enn fem hundre kroner, og du har jo regninger på over to tusen". Pyttsan, Tverberg samla heile papirhaugen – og så ned i papirkurven med den. Dette ordna han sjøl. Han kunne være ganske stri, Tverberg, men du verden for et menneske.

Motstrøms

Da Olav i 1934 begynte på middelskolen i Odda, var fascismen på frammarsj i Europa. Hitler hadde sine sympatisører i den lokale skolegården.

- Eg var heldig som kom inn på middelskolen. Det var hundre stykker som søkte og bare tretti som kom inn. Og der tørna vi sammen med høyrefolk, og med dem som sympatiserte med naziregimet i Tyskland. Den politiske interessen ble altså vekket da jeg bare var 15 år gammel. I andre og tredje klasse hadde vi faktisk hårde politiske debattar i frikvarterene. Eg var så vidt innom arbeiderungdomslaget på den tida, men vi var jo veldig unge, og gikk på kommunistisk ungdomslag og, når de hadde dans og litt moro. Og da den spanske borgerkrigen kom, blei dette veldig markert. Når det gjeld kampen mot opprørerne i Spania, da fann vi hverandre, den kommunistiske ungdommen og vi i AUF.

Men det var ikke bare fascismen som satte følelser i sving. Under Vinterkrigen i Finland (1939-40) så de fleste nordmenn på Sovjetstaten som den brutale overfallsmann. Willy i Odda så det annerledes.

-Før krigen var eg ikkje noko særleg politisk engasjert, eg. Men vi fikk en voldsom strid mellom partiene i 1939, da Finlands-krigen brøt ut. Eg sto partiløs eg då, eg hadde vært med i den kommunistiske ungdomsbevegelsen, men aldri i partiet. Men i

1939 gikk eg inn i partiet, i protest mot den holdningen som den norske presse tok mot Russland i Finlandskrigen. Ja, det var jo forferdelig som de skrev i avisene altså - skammelig at vettuge folk kunne skrive som dei skreiv.

-Men du gikk vel i grunnen mot strømmen da, i 1939?

-Ja, jeg gikk rett imot strømmen, jeg.

-Det var vel ganske åpne sluser ut av kommunistpartiet da?

-Jeg vil heller si at kommunistpartiets kjerne sto nokså fast, den. Det var ikkje noko masseutmelding av partiet eller noko sånt. Men sympatisører minket det derimot med ute, i første rekke på grunn av den veldige propagandaen Arbeiderpartiet satte i verk mot kommunistene – de var jo verre enn de borgerlige. Det var jo kolossalt, altså, de mest latterlige ting kunne en lese. Selv en Martin Tranmæl oppfordret det norske folk og den norske regjering til å erklære Russland krig, og sånt noe - sånt tøv, altså, at en sann klok og forstandig mann kunne gjøre noko sånt.

Dans og samvær

Arbeiderbevegelsen var et sted å være. Ungdom kunne knytte kontakter, etablere vennskap, finne avkobling og nye stimulanser. I politiske ungdomsbevegelser fra Kommunistisk Ungdom til Unge Høyre har dansen vært et middel til å rekruttere nye medlemmer. Det startet med dans, og endte med politikk. Olav kom med i Odda AUL i 1952, da det var "dansekveldar og sånne tilstelningar her nede i kaféhjørnet i Folkets Hus". Siden ble han partisekretær i Hordaland fylke, formannskapssekretær i Odda kommune og personlig sekretær i Ap-regjeringen.

Andre kan ha vært på jakt etter noe å fylle fritida med. Åge er blant dem som i mange år har vært med på grovarbeidet i Rjukan Arbeiderpartis valgkamper. Han kom med i partiet like etter krigen, rundt 30 år gammel. "Det var jo en måte å komma ut litt, det også".

Björg følte at hun hadde gjort sitt da hun fornyet sitt medlemskap i Arbeiderpartiet under Kings Bay-striden i 1961, da Gerhardsen måtte gå som regjeringssjef. Men da

hun i 1967 ble ansatt ved sykehuset på Veum i Fredrikstad, ble hun raskt rekruttert til arbeiderkvinnelaget.

- Siden skjedde ingen ting. Men så – det var vel på slutten av 60-tallet en gang, iallfall var det sikkert i god tid før nominasjonsprosessen til kommunevalget – så ringte det en dame til meg. Akkurat da hadde jeg begynt å komme i orden igjen, og fant ut at nå måtte jeg få noe mer å avreagere jobben min på, for det å arbeide og bo i et sykehusmiljø og bare være opptatt av det, kan være skadelig. Det er godt å ha noe utenom. Jeg hadde tenkt å melde meg på et AOF-kurs i spansk. Men så ringer denne damen da. Hun presenterer seg og sier hun er fra Fredrikstad Arbeiderkvinnelag og at de trengte kvinner som ville la seg nominere. Og lurte på om jeg ville være så snill og bli med dem på lista. Jeg syntes jo dette var overraskende, men samtidig forsto jeg at de trengte kvinnenavn, og jeg ga dem tillatelse til å låne navnet mitt, for jeg trodde ikke at de hadde noen interesse av meg som var helt ukjent og aldri hadde vært der.

- Du hadde ingen verv i kvinnelaget?

- Jeg hadde aldri vært på et eneste møte, jeg. Men så sa jeg at jeg får vel komme ned og hilse på dere da, og se hva dere driver med. Og da ble jeg jo med på en del møter framover. Og så kom jo denne nominasjonsprosessen, og jeg havnet i bystyret og i sosialstyret. Og etterpå raste det på med komitéer og utvalg og ikke minst studiesirkler.

Når partiet trekker i trådene

For noen kom politikken litt tilfeldig. For andre var det var det parti og fagforeninger som mer aktivt rekrutterte, slik det skjedde med Mary i Fredrikstad. Da hun for annen gang ble bedt om å stille som formann i Fredrikstad kommunale renholdsforening, stilte hun som betingelse at hun ville bli skolert.

- Og det var altså Arbeiderpartiets nøkkelkurs. Og gjennom det kurset forsto jeg at jeg kunne ikke bare være fagforeningsinteressert. Det politiske måtte også komme inn i bildet. Og da meldte jeg meg inn i Fredrikstad Arbeiderkvinnelag.

For en annen Fredrikstad-aktivist – Gudrun – var det annerledes: ”Pleier å si at jeg ble trua inn i arbeiderbevegelsen!” Det var da hun bodde i en bryggerhusleilighet ute på

Gressvik. Miljøet var ikke problemfritt, og hun begynte å prate med svigermor om alt som skjedde. Men nå hadde det seg slik at svigermor var veldig engasjert i arbeiderbevegelsen, og hennes reaksjon var, "I all verden, hvorfor blir du ikke med i kvinnebevegelsen og gjør noe med det der?"

En av dem som svært motvillig lot seg aktivisere i Det norske Arbeiderparti, er Odd, også han fra Fredrikstad. Odd kom første gang med i politisk arbeid i 1945, men da som medlem av den kommunistiske ungdomsbevegelsen. Familien hadde tradisjonelt vært nokså radikal - faren var med i NKP på 1920-tallet, og det i en by der den sosialdemokratiske høyrefløyen den gangen dominerte. Etter hvert gled Odd ut av kommunistenes rekke.

- Du skled stille og pent ut, sier du - fortsatte du da å skli til du havna i Arbeiderpartiet, eller var det en bestemmelse som kom seinere?

- Den kom i grunnen veldig motstrebende. Det skjedde egentlig på den måten at jeg kunne ikke fordra Arbeiderpartiet. Det var ting som Haakon Lie og partiets økende avhengighet av USA både direkte og indirekte, med den derre McCarthy-bølga som herja ikke minst innenfor Arbeiderpartiet. Men grunnen til at jeg likevel havna i partiet, var at jeg begynte på ligningskontoret i Glemmen. Og der ble jeg med i en fagforening som hadde en slags halvkollektiv tilslutning til Arbeiderpartiet – jeg sier halvkollektiv fordi den var tilslutta med et visst antall medlemmer, om lag halvparten. Det hele foregikk uten noen direkte registrering, altså, hvert medlem ble spurt om dem hadde noe mot å stå tilslutta partiet, og for dem som ikke sa nei, tok dem et sånt skjønnsmessig tall og betalte kontingent etter det.

- Du fikk forespørsel du også, antar jeg.

- Ja, og jeg husker godt at jeg sa det var all right, det. Jeg kunne stå som passivt medlem - men dra meg ikke inn i noen verdens ting som har med partipolitikk å gjøre.

- Og dette ble respektert?

- Tja – plutselig en dag fikk jeg underretning om at jeg var valgt inn i bibliotekstyret. Og så er det det, da, at når du skal utøve partiets program, så må du nødvendigvis

samrå deg med folk, du må følge med i visse organer. Og dermed glir du inn i miljøet.

DEL III: BEVEGELSEN

KAP. 5: IDEOLOGISTRID

Fra unionsoppløsningen i 1905 til partisamlingen i 1927 var det et mangfold av ideologier og grupperinger som kjempet om lederskapet i arbeiderbevegelsen. En av disse var syndikalismen. Som ideologisk retning innenfor arbeiderbevegelsen, ble den etter hvert svekket, til tross for at Martin Tranmæl, gjennom «Fagopposisjonen av 1911», brakte syndikalistisk tankegods inn i diskusjonen om mål og virkemidler. Mot tranmælismen sto den sosialdemokratiske retning, som med små variasjoner hadde preget Arbeiderpartiet siden stiftelsen i 1887. Sosialdemokratene var politisk svekket innen partiet etter Tranmæls seier på Arbeiderpartiets landsmøtet i 1918. Tre år senere dannet de sitt eget parti, inntil de igjen slo seg sammen med de revolusjonære tranmællittene i 1927, da disse hadde roet seg tilstrekkelig. Endelig har vi den kommunistiske linja, som var nær ved å kapre makten i Arbeiderpartiet i 1923, og som deretter markerte seg gjennom Norges Kommunistiske Parti. Kommunistene sto lenge sterkt i enkelte lokalsamfunn og i deler av fagbevegelsen.

For arbeideraktivistene var dette en hard tid med kamp på to fronter. De sloss med nebb og klør mot et skarpt klassesdelt samfunn og autoritære bedriftsledere. Men de la heller ikke fingrene imellom når "feilaktige" linjer innen arbeiderbevegelsen selv skulle bekjempes.

Etter partisamlingen i 1927 kunne kreftene konsentreres om det arbeid som har preget arbeiderbevegelsen mer enn noe annet: Organisasjonsbyggingen. Å bygge Sosialismen og å bygge Bevegelsen var ett! Mange arbeideraktivister - store som små - ble "gla" i partiet sitt. De levde mye av sine liv bak vinduene i Folkets Hus, og bevegelsen ble et hjem for mange.

Syndikalistene

Syndikalismen var en del av den radikale vind som feide inn over norsk arbeiderbevegelse etter 1905. Og med særlig styrke blåste det fra øst – fra Sverige.

Etter at nederlaget i den svenske storstreiken i 1909 trakk grupper av svartlistede svenske arbeidere over til norske anleggsplasser. Til å begynne med var ikke skillene innen den radikale opposisjonen i arbeiderbevegelsen spesielt markerte. Aksel, for eksempel, var ikke snauere enn at han solgte *både* ungsosialistenes "Klassekampen" og den svenske syndikalistorienterte "Brand" rundt om på arbeidsplassene i Odda. I Odda så vel som på Rjukan finner vi slagkraftige syndikalistiske miljøer til opp på 1930-tallet.

Det var rett og slett proletarer

Fredrik fra Odda – senere formann i Odda Samorganisasjon og landsstyremedlem i Kjemisk – ble fagorganisert som 20-åring omkring midten av 1920-tallet: "Det var ikkje noen annen organisasjon på anlegget enn syndikalistene". Og anlegget - det var byggingen av Zinken. Hos syndikalistene var parolen "direkte aksjon" - en kampform som kunne tjene nokså ulike formål.

- Vi hadde en Kofoed som formann, han var svenske. Til påske fant han ut at onsdag før skjærtorsdag skulle vi ha prosenter. Dermed gikk han og krevde prosenter hos ingeniør Olsen. "Nei sa Olsen, "det er bare en alminnelig dag, det, dere skal ikke ha noen prosenter". "Jo, vi skal ha det", sa Kofoed. "Nei, da kan dere bare reise hjem", svarte Olsen. "Ja, det var det jeg ville", sa Kofoed, "jeg ville ha fri, jeg".

- Hvordan hadde det seg at du ble syndikalist?

- Som sagt, så var det ikkje noen annen organisasjon på anlegget. Og ungdommen har alle dager vært radikal - den som ville organisere seg, måtte gå med i den foreningen som var der. Syndikalistene hadde ikkje god oppslutning. Jeg tror nesten du kan sammenligne med de såkalte marxist-leninistane i dag.² De skulle ha organisasjon på plassen, skulle dele utbyttet, og alt sånt. Og disse herre talarane som de sendte ut, det var noen fantastiske folk til å snakke, altså. De tok alt på sparket, så aldri at de brukte papir. Det var synd at det var så urealistisk, det de arbeidde med.

- Du kom med i Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund i 1928. Hva skjedde med syndikalistene etter hvert som Kjemisk begynte å komme inn her?

---

² ML-bevegelsen/AKP på 1970-tallet.

- Syndikalistene starta den første streiken - det var i 1929. Det var de som førte an mot det med å strippe 12 celler.³ Og da husker jeg direktør Lund, han som dreiv anlegget, han sa til dem at det er ingen som forlanger at dere skal strippe 12 celler, men dere skal *være der*. "Kan dere ikke forlange skikkelig timelønn, strippe det dere greier og så gå hjem", sa han. Da var det syndikalistane som sa at han var en lakei - de brukte det samme uttrykket som de bruker nå - en lakei for arbeidsgiverne. Men det viste seg at han var sosialt interessert, han Lund, så han meinte det oppriktig. Og det er klart at hadde vi forlangt skikkelig timelønn, og så arbeidd det vi greide, så kunne ikkje noen forlange meir.

- Vi streika i fire måneder, og etter den oppfatning vi har i dag, kom det lite ut av streiken. Det var et slag i luften. Streiken førte til at vi fikk to mann i hallen som skulle hjelpe til på hver side, slik at det skulle gå 9-10 celler på hver mann. Men ettersom vi kom inn i treningen, ble de to karane i veien de. Og Zinken hadde sagt at når vi var ferdige, kunne vi bare gå heim. Så vi strippa cellene våre og gikk heim. og der satt de to karane som skulle hjelpe til - mange ganger fikk de ikkje gjort noe i det hele tatt, for vi hadde ikkje tid til å vente på dei.

- Men syndikalistene da, hvor ble det av dem?

- Jeg tror rett og slett at den politikken passa ikkje inn i norsk arbeiderbevegelse, akkurat som de såkalte marxist-leninistane i dag. Det er ikkje arbeidere som er de toneangivende innen marxist-leninismen. Det er sønnene til direktører og ingeniører som fører an, akademikere som leder heile bevegelsen fra Oslo.

- Men sånn var det ikke med syndikalistene?

- Nei da, det var rett og slett proletarer, altså.

Sosialdemokratene

I Østfold sto "den gamle retning" sterkt, også etter at tranmælittene tok kontroll over Arbeiderpartiet på nasjonalt nivå. Paradoksalt nok var fylket i tillegg en bastion for

---

³ "Strippe celler" betyr å fjerne zinken som hadde avleiret seg på elektrodene etter elektrolysen.

Norsk Syndikalistisk Federasjon: Steinhoggerne rundt Iddefjorden var blant syndikalismens mest trofaste forkjempere. Men de radikale retningene hadde vondt for å vinne tilslutning. De moderate fylket seg rundt flaggskipet "Smaalenenes Social-Demokrat" under ledelse av den energiske redaktør P. Moe-Johansen. For dem var det Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti som var "selve Arbeiderpartiet" - også etter at sosialdemokratene forlot DNA i 1921.

Dem sto for det gamle, og holdt på det gamle

Arne fra Lisleby rett utenfor Fredrikstad er ikke i tvil om hvem som sto på den "riktige" linja tvers gjennom alle tumultene i splittelsesåra. Han arbeidet på Kiærsbruket fra 1915 og fulgte det hele på nært hold. Hva husker han fra denne tida?

- Ja, etter krigen blei det radikal omveltning i hele samfunnet, vet du. All arbeidsledighet og allting kom, og så var det noen som mente at kommunismen var bedre, at den skulle gi alle arbe' og velstand. Og da kom splittelsen, vet du - det ble kamp på liv og død, og verst var det inne i ledelsen, der Tranmæl og han Egede-Nissen og dem der holdt på. Dem fikk jo lokallag her og der bortover, dem fikk et her i Glemmen au, men det vara jo ikke så mange åra før det var ferdig. Det er jo forsåvidt en liten gruppe ennå, men det er så å si inte noe, noen få kællær som holder til det ennå. Da sammenslutning kom, da Tranmæl gikk over til Det norske Arbeiderparti, da blei det liksom litt ansleis.

- Fulgte du med på den sosialdemokratiske linja i den tida der?

- Ja, den har jeg holdt hele tida, den har jeg aldri viki ifra. Dem gamle partimedlemmene som hadde vært med i mange år og som førte an den gangen - han Oskar M. Johansen og han Georg Eriksen og alle dem som var i teten i Glemmen - dem sto for det gamle, og holdt på det gamle, og vi fulgte opp om det. Vi fant at dette kommunistgreiene var ikke noe å holde på.

Kommunistene

Mens sosialdemokratene og tranmælittene etter hvert fant sammen igjen, ble splittelsen med kommunistene i 1923 av varig karakter. Den kom til å sette sitt preg på norsk arbeiderbevegelse, til tross for at NKPs velgeroppslutning nokså raskt

smuldret opp. Enkelte steder sto de likevel sterkt. Odda var et slikt sted, nedre Telemark et annet. Kampen ble bitter. Det var viktig å få kontroll over arbeiderbevegelsens eiendommer: Folkets Hus og arbeideravisene. I Odda gjorde kommunistene rent bord etter splittelsen i 1923. Bertin kan fortelle om hvordan det gikk.

Kamp med den harde kjerna

- Det var Harald Slåttelid som var førar, og då desse karane kom tilbake ifrå landsmøtet, så redegjorde han på eit fullstappa Folkets Hus. Der var det vedteke at Odda Arbeiderparti skulle tilsluttas det kommunistiske parti. Det var 13 personer som forlot møtet, og dei gjekk bort i eit lokale der dei danna Odda Sosialdemokratiske Parti. Folkets Hus var nytt i 1914, dei hadde tatt eit kjempeløft for å få det opp.

- Der blei det starta mange såkalte ulovlege streikar, direkte aksjonar, som vi kalte det. Og om Folkets Hus sto på fagforeningane, var vi redde for at dei skulle gjerast økonomisk ansvarlege - at dei kunne missa Folkets Hus. Så difor vart det beslutta å føre huset over på Odda Arbeiderparti.

- Me hadde starta Hardanger Socialdemokrat. Prøvde med dagsavis først, men det gjekk ikkje, så me begynte å gje ho ut to ganger i veko, var det vel. Den òg vart overført til Odda Arbeiderparti, men det var fagforeningane som sto bak der og. Desse eiendommene reiste kommunistane av garde med, då dei fekk fleirtal på møtet etter splittelseslandsmøtet.

- Hvordan kom Arbeiderpartiet ut av denne knipa?

- Til å begynne med dominerte kommunistane heile greia, men etter kvart begynte ein del av dei å bli klare i hovudet igjen, og kom til erkjennelse av kva selskap dei var havna i. Då begynte dei å komma heim til partiet. Dei fleste av dei som hadde vore i fremste linje, kom tilbake etter kvart. Men då vart det kamp med den harde kjerna i kommunistpartiet. Spesielt då om Folkets Hus: Det skulle vera fagforeningane sitt, det skulle ikkje vera partiet sitt. Det var jo fagforeningane som hadde møte der, hadde all sin gruppevirksomhet og betalte ekstra kontingent - det var 10 øre merke den gongen som me betalte i husleiga. Og det var liksom grunnstønad til driften av Folkets Hus.

Og rundt 1927-28, då sa fagforeningane opp. Då hadde Arbeiderpartiet fått fleirtalet i begge fagforeningane.

- Formannen i Odda Kjemiske Arbeiderforening fremma då forslag i fagforeninga om at dei skulle byggja nytt Folkets Hus. Og han fekk det vedtatt. Han hadde ferdige teiningar, og eit løfte - men ikkje direkte tilsagn - om lån. Og dei danna eit utvalg som skulle forbereda bygging av eit nytt Folkets Hus for fagforeningane. Ein gammal lærar, tidlegare venstreordførar i kommunen, var formann i styret for Sparebanken. Dei hadde lånt nesten 100 000 til det gamle Folkets Hus der, og det var mykje pengar den gongen. Og dei hadde vanskar med å betala renter - avdrag kunne dei slett ikkje betala. Så vart det sånn under bordet ført forhandlingar, dei fleste vart nå ikkje orientert om hva som foregjøkk. Og resultatet var at Sparebanken sa opp lånet til kommunistane.

- Det var forhandlingar med banken om dette?

- Vel, eg vil ikkje kalla det forhandlingar, man forhandla ikkje om det der. Men "samtalar". Såvidt eg forsto, gjorde formannen i Odda Kjemiske det klart at det ikkje var aktuelt å bygga Folkets Hus i Odda hvis de to foreningane – Odda Arbeiderforening og Odda Kjemisk Arbeiderforening - kunne få tilfredsstilt sine husbehov på annan måte. Og dei var villig då til å reisa kapital til det. Dei måtte ha så mykje pengar - ja, me reiste litt kapital og betalte sjøl, kan ikkje huska at me nokon gong betalte av på lån. Og kommunistane, dei hadde enten tvangsauksjon eller overdrag, og det vart til at dei ga seg. I august 1935 vart huset overtatt av fagforeningane. Der kom me då inn. Det var første jobben eg hadde som tillitsmann for fagforeninga, sidan kom eg inn som sekretær i styret.

Da tok jo kommunistene huset, avisene og alt sammen

Signe kom til Rjukan i 1918 som hushjelp, og opplevde den bitre partisplittelsen på nært hold. Hun begynte i ungdomslaget i 1919 og i 1923 gikk hun over i kvinneforeningen der hun fikk et hektisk første år.

- Det var den gang det var så spent med splittelsen. Så skulle det være et fylkesmøte i Skien, og der nede var jo kommunistene i flertall. Da var det om å gjøre å få mandat fra alle foreningene. Så spurte jeg om å få reise på mandatet til kvinneforeningen. Det

var helt i orden, jeg skulle få det. For de hadde ikke penger til å sende noen, sa dem. Men i mellomtiden fikk dem en lørdagskveld da dem hadde fest, og skaffa seg penger - så fikk ikke jeg det mandatet. Men så skulle ikke murerne sende noen, så fikk jeg det mandatet i stedet. Men det sto selvfølgelig ikke Signe, det sto bare S. Andersen. Så jeg representerte murerne, jeg, på det møtet i det gamle Folkets Hus i Skien.

- Der satt vi og ventet hele dagen på at fullmaktene skulle bli godkjent. og dem holdt jo foredrag og dem prøvde å gjøre unna all tingen, men vi fikk ikke lov å gå ifra salen, fordi at det var jo stemmene som avgjorde det. Men så nærmet klokka seg seks, og da skulle toget gå oppover igjen. Da kom mannen min og sa at "Du, vi må bort og betale på hotellet, for vi må reise med toget, det blir ikke noe greie på detta her. Her blir det splittelse." Alle som kunne, kom seg da oppover med det toget. Og da tok jo kommunistene huset, avisene og alt sammen, der nede i Skien.

Deira motstandar i alle høve

For noen kunne motsetningene føre til personlige problemer - særlig i strassburgertesenes dager omkring 1930. Da ble sosialdemokratene utropt til kommunistenes taktiske hovedfiende, og stemplet som "sosialfascister". Spesielt gikk dette ut over dem som sto i fremste linje. For Olav fikk slike ting politisk betydning.

- I 1924 flytta eg til ei typisk arbeiderblokk, med 18 leiligheter fra ett rom og kjøkken til fire rom og kjøkken. Der var det en del uheldige utslag. Stiftaren av Odde Kjemiske Arbeiderforening på Norzink bodde i huset. Til sine tider hadde du då banking i veggjar, kommunistane ropte og gaulte utanfor veggane der, dei ville ha han ut. Som regel var dei animerte då. Og dette ser eg som et utslag av strassburgertesene, at de skulle forfølge sosialdemokratane. Eg var då blitt 17 år gammel, og det var då eg blei riktig klassebevisst, altså, eller sosialdemokrat. Kutta heilt ut kommunistane, gikk ikkje i kommunistisk ungdomslag eller noen ting meire. Det var deira metodar som avslørte dei. Seinare blei eg deira motstandar i alle høve.

Man fikk lettere arbeid om man sto i Fagen

Kommunistane har andre historier å berette. For Willy i Odde er idrettslaget ramme omkring striden. Willy var arbeidsløs som så mange ungdommer på 1930-tallet, og

for ham ble idrettslaget et samlingspunkt så vel som en politisk faktor. For arbeidsløsheten var ikke likelig fordelt mellom idrettslagene!

- Men det var idrettslaget, eg var altså svært bundet til det. Det var veldig mye politikk i idrettslaget, det var liksom der eg fikk utløsning på det politiske linjen. Alle som sto i Odda Arbeideridrettslag, var enten kommunistar eller sympatisører med kommunistene. Nesten alle som sto i foreningen "Fagen" var sosialdemokratar eller sympatiserte med det.

- Man fikk lettere arbeid om man sto i Fagen enn om man sto i Odda Arbeideridrettslag. Det var tydelig skille, det var mye større arbeidsløshet blant kommunistiske idrettsmenn enn blant de andre. Og det skyldtes at fagforeningsformennene var sosialdemokratar, og hadde en finger med i spillet.

- Ja, det var nokså simpelt den gangen. Eg kunne ikkje få arbeid. Eg var så frisk og sunn og sprek som bare det, men det var umulig for meg å komme inn på Zink'en. Der var jo Jørgen Børve...

Meg rørte de faen ikkje

Ingvard sto i fremste rekke på såvel det politiske som det faglige arbeidet i Tyssedal. Han var en av de 13 som forlot det lokale splittelsesmøte for å danne en ny avdeling av DNA i Odda i 1923. Formannsvervet i Tyssedalslaget holdt han fra 1924 til 1940. Ingvard var også med i ledelsen av Elektrikerforeningen gjennom hele denne perioden. En uriaspost i tyssedalssamfunnet. Men Ingvard var en hard negl:

- Eg fekk minst ein gong i uka beskjed ifrå dei her kommunistane at dei sku' vri om hovudet på meg så snart dei kom over meg. Ja, ja, sa eg, du kan hilse tilbake og si at det skal ikkje skje uten litt hjerneskadere og den ting. Og vil de bli med meg heim, så skal de få se den bruksanvisningen jeg har. Men der er bruksanvisningen, den hadde eg i armhulen i fleire år.

- Det er faktisk en batong, det der! Hendte det at du fikk bruk for den?

- Nei, meg rørte de faen ikkje! Men den her hadde eg heile tida når eg gjekk ut om kveldane aleine.

- Var det andre som ble antasta på den tida?

- Ja, det var det. Dei laga skrekk, og skremte vekk ein heil del av dei som fulgte Arbeidarpartiet, folk som var redde for a bli helseslått.

KAP. 6: ORGANISASJONSBYGGING

I kjølvannet av de revolusjonære strømdrag fulgte harde år for norsk arbeiderbevegelse: splittelser, medlemssvikt, velgerflukt. Fra midten av 1920-tallet ble det startet et målrettet gjenreisningsarbeid. På 1930-tallet fulgte seieren Arbeiderpartiets faner. For dem som bar disse fanene, var det skjellsettende år. Det var år da politisk engasjement ble koplet til nye kunstneriske agitasjonsformer som teatergrupper og tramgjenger. Det var år med storpolitisk dramatik, som på lokalplanet utløste Tysklands- og Spania-komitéeer. Og det var fremfor alt år med stor organisatorisk vitalitet, et intenst levende partiengasjement som fortsatt ble krydret av sterke, agitatoriske lederskikkelser fra en tidligere epoke.

At det er liv i tankene hos mennesker

Edgar ble medlem av Glemmen Arbeiderparti på slutten av 20-tallet og fulgte partilivet i Fredrikstad-området utover i 1930-åra:

- Når det gjelder partiet og møtene og sånt så gikk det nok i bølger - det var perioder da det var tett på benkeradene, og det var perioder med dårlig tilslutning. Jeg har ikke så veldig god erfaring fra tiden før 1933 kan du si. Men jeg går ut fra at i 1920-åra var den politiske aktiviteten fra menige medlemmer veldig stor. For vi hadde jo en veldig ommøblering av det politiske bildet i Fredrikstad den gangen, vet du. Det ble jo arbeiderstyre i 1926 med Håkon Karlsen som første ordfører. Så fikk vi ganske kvikt ekspedert rådmannen - "borgermester" som han het den gangen. Vi fant ut at han hadde foretatt seg saker og ting som ikke formannskapet var enig i, så dem ba'n om å gå. Så ble Håkon Karlsen rådmann/borgermester.

- Aktiviteten gikk i bølger?

- Vel, det fortsatte nok i 1930-åra også. Vi hadde svære valg møter, offentlige møter som da Nygaardsvold skulle velges. Vi holdt et veldig møte i Arbeiderforeningen med Nygaardsvold som taler.

- Når det gjelder diskusjonen - politisk virksomhet i den betydningen at det er liv i tankene hos mennesker som er sammen for å snakke om det - så tror jeg første halvpart av 1930-åra var de mest aktive. Og så var det jo temmelig tett innpå splittelsestiden. Det satt mye igjen som skulle gjennomdrøftes, før en var ferdig med den, mener jeg. Og i det hele tatt altså, jeg tenker på det fremtidsperspektivet vi hadde den gangen. Partiets prinsippprogram var jo revolusjonært. De marxistiske prinsipper var ledetråden for partiets programmer. Partiet vokste og vokste i stemmetall, fagorganisasjonene bygdes opp fra en forfulgt gruppe i arbeidslivet til å representere arbeiderne, kontraktsparten som arbeidsgiverne hadde å holde seg til på bedriften. Dessuten var det jo opprivende tider i Europa. Så det er klart at det måtte bli en veldig debatt - en måtte bli interessert i det som skjedde.

En måtte være tidlig ute

Unge, ivrige AUF-ere fulgte gjerne partimøtene. Leif fra Nabbetorp AUL forteller om partiaktiviteten i Fredrikstad: Partiet var "veldig sterkt" og hadde "en masse medlemmer". Sentralt i lokalpartiets virksomhet sto årsmøtet.

- En måtte være tidlig ute for å få plass på årsmøtet. Det var alltid på søndagen kl. 3. Der var det oppvask over alt som hadde foregått da, vet du. Så det var en veldig aktivitet.

- Hvor mange kunne det være på et årsmøte?

- Ja, 400-500 på de mest besøkte.

- Var det like god oppslutning på vanlige partimøter når dere skulle diskutere en eller annen sak?

- Nei, det var det vel ikke. Da var det mere de som interesserte seg for de forskjellige sakene. Men det var jo mye mere kamp om plassene - i bystyret og all tingen - den gangen enn det er blitt siden.

Det var så mange dyktige karær

Harald var fagforeningsmann på sin hals og hadde Rjukan Arbeiderforening som organisatorisk hjemstavn. Hele organisasjonskulturen var annerledes enn i dag.

- På medlemsmøtene i gamle dager, da var det morro altså - da var det fullt hus.

- Gamle dager, når var det?

- Det var fra da jeg begynte å gå på møter - fra 1930 og oppover. Og før den tida var det enda mer morro, tenker jeg, for da var det mer nybrottsarbeid i fagbevegelsen. Da kunne det være både seks og sju fullt habile formannskandidater i Rjukan Arbeiderforening. I dag må du spørre sju-åtte, det er nesten ingen som vil ta jobben. Alle hadde sine favoritter den gang vet du, og så ble det diskusjoner og krangling om hvem som skulle bli formann i foreningen. Det var så mange dyktige karer at det - jøss og jøss!

Alt det kranglet som de gamle drev med

Alle disse dyktige karene bidro mye til frodigheten innen organisasjonslivet. Det var en brytningstid ikke bare mellom radikalisme og moderasjon, men også mellom agitatorene og administratorene - og med de siste som fremtidens menn. Halvor var med da den unge garde laget kupp i Rjukan Arbeiderparti i 1938.

- Vi orket til slutt ikke alt det kranglet som de gamle drev med, så vi tok faktisk og kastet hele det gamle styret og satte inn våre egne ungdommer.

- Hva slags personligheter var denne gamle garden?

- De var overmåte klassebevisste, de var overmåte ærgjerrige på sosialismens vegne, om en skal si det slik. Tålte svært liten motstand imot det de mente var rett og riktig, og uhyre harde i debatter og bøyd aldri av. Så de var mye mer steile enn vi ser politikere nå.

Valgmøter den gangen, det var moro det

Valgkamper mellom krigene bar preg av et fremadstormende partis ærgjerrighet på arbeiderklassens vegne. Harald husker engang fra Rjukan - "det måtte være i 20-åra" - at høyremann og eier av Tidemann Tobakk, Johan H. Andresen, holdt valgforedrag på Festiviteten. Men Albert Sundt, en dominerende skikkelse i arbeiderbevegelsen på Rjukan, ble ikke brakt til taushet av fint folk fra hovedstaden.

- Vi sto på fortauet utafør og hørte fra høytteren, og det var diskusjon etterpå da. Albert hadde et jævla innlegg! Jeg husker ikke orda hans helt, men jeg husker slutfasen av innlegget hans: Han deklamerte "Heis oss et rødt og et flammende flagg, heis det som merke på sol og på dag." Det synes jeg var så artig gitt, at vi arbeidsfolk hadde sånne karer som kunne ta inn disse store gutta. Men valgmøter den gangen, *det* var moro det!

Det samme syntes Ottar. Han kom aktivt med i partiarbeidet i Fredrikstad på 1930-tallet.

- Det var i den perioden vi kjempet med parolen "Hele folket i arbeid" og alle disse tingene, ikke sant. Jeg husker godt den innsats vi gjorde i valgkampen. Da var det ikke snakk om å jobbe med noe annet - bare å gjøre alt vi kunne så sant vi hadde tid. Det var mere gøy, syns jeg, i partiarbeidet i den perioden. Det var mer blod og følelse i den enn det er i dag. Vi var jo rundt omkring hos velgerne i rodearbeidet. Og det var systematisk. Det ble lagt veldig vekt på den direkte kontakt vi fikk med velgerne på den måten - den var betydningsfull. Den kontakten er mindre i dag som vi får alt hjem i stua med fjernsyn og det hele. Nå sender jo kommunen ut stemmesedlene for alle partier, mens den gangen måtte vi bringe stemmesedlene hjem til folk og sjekke at hver enkelt velger fikk stemmesedler fra ditt parti. Jeg husker vi hadde valggeneraler som faktisk kunne si på et par hundre stemmer nær hvordan partiet sto når utsjekkingen i manntallet var klart. Så godt kjente valgmannskapet sine velgerskarer.

Det skjedde jo ting i Europa

Partilivet før krigen hadde mange fasetter. Det var innadventd organisasjonsbygging så vel som utadventd agitasjon. Det kunne være de "veldig koselige" fjordturene som partilagene innerst i Sørfjorden arrangerte hver sommer for sine medlemmer, og det kunne være den intense mobilisering av sannsynlige velgere i Fredrikstads arbeiderstrøk. Det var praktisk, humanitært arbeid i kjølvannet av 1930-åras storpolitikkens konflikter. I Fredrikstad var Edgar formann i Tysklandskomiteen som parti og fagbevegelse hadde satt sammen. Til byen kom en jevn strøm av flyktninger fra Nazi-Tyskland, som oftest med tog gjennom Sverige.

- Når det kom flyktninger, så gikk de først til Samorganisasjonen, det var dem vant til. Regna med det at det var dit dem sku' gå, og dem ble øyeblikkelig sendt til meg. Så

fikk dem et lite bidrag da, for å komme seg til Oslo. Men før de dro videre, hadde vi samtaler med dem, og ofte var de med på et møte om kvelden.

- Når vi fikk besøk av disse flyktningene så prøvde vi jo å holde dem dekket, ikke sant. Vi drev jo ikke noe sånn reklame med at nå er det kommet en tysk flyktning.

-Det kom en ung politisk flyktning en gang, han hadde rømt fra Tyskland og ville søke asyl i Norge. Og jeg hadde han med bort på en kafé hvor han fikk noe frokost, det var vanlig. Han satt og pratet og pratet. Da sa jeg, vil du være litt forsiktig nå, for han som sitter der borte, han er nazist!

Men akkurat den flyktningen lot seg ikke affisere, han gikk tvert imot bort og snakket med nazisten. Edgar syntes jo dette var litt rart, og seinere, under krigen, fikk han nyss om at mannen hadde drevet dobbeltspill, kan hende utsendt for å avsløre flyktningerutene fra Tyskland.

Arbeiderungdommen

Den ungdomsbevegelsen Aksel møtte da han kom til Odda i 1912 var mangfoldig.

- Og det beste av alt var at ungdommen og de eldre gikk i bås den gangen. Vi hadde et bra ungdomslag, og i ungdomslaget, foruten at vi hadde alminnelige møter, så hadde vi idrettslag, vi hadde boksing og bryting, vi hadde vektløfting innenfor ungdomslaget. Og den gangen det var basarer til Folkets Hus, så var det ungdommen som var dei som arbeidde. Ja, dei gjorde jo ein god del dei eldre óg, men det var jo liksom ungdommen dei sette i verk. Da var det å få ungdommen til å opptre i forskjellige ting med boksing, bryting og forskjellig oppvisning. Sånn var det.

Vi dansa bare en gang i måneden vi..

Etter en seiersrik opposisjonsperiode fram til partilandsmøtet i 1918, gikk ungdomslagene inn i en usikker tid. Økonomiske kriser, krakk i organisasjonslivet, partisplittelser. Store deler av den gamle ungdomsbevegelsen falt sammen i splittelsesårene. En del gikk inn som en ryggrad i NKP, men da i det alminnelige partiarbeidet. Noen steder - der den lokale arbeiderbevegelsen som helhet valgte side - var nok organisasjonskrisa noe mindre følbar. Som i det sosialdemokratiske

Fredrikstad. Her var ungdomslaget "Nybrott" det ledende. Ingerid begynte i laget omkring 1917 og var med helt til det ble nedlagt. Broren stiftet det laget.

- Når Nybrott hadde studiesirkler, så var vi gjerne hjemme hos oss da.

- Ja, det var et koselig lag altså. Var bestandig så bra, vi dansa bare en gang i måneden vi. Drev med politikk. Var sekretær der også jeg, skrev i avisen hver gang óg. Vi hadde egen avis hver uke. Det var morsomt. Tålte litt den gangen se, vi skrev morsomt om medlemmene. Det tør dem ikke nå. Leikarring hadde vi. En som vi kjenner, en lærer var sjef. Studiering hadde vi hver eneste uke. Vi hadde teatergruppe. Kjørte rundt i hele Østfold med drakter og sånn. Det var et svært friluftsteater i Fredrikstad før, og der spilte vi for mange hundre mennesker. Skjønner ikke at vi tørte jeg, var så populære som bare det.

- Så var vi ute på Hvaler. Vi var veldig opptatt i ungdomslaget. De sier det mange nå, du så hyggelig vi hadde det der! Det *var* hyggelig der, var så ivrige ungdommer óg, vet du. Gikk i 1. mai-tog gjorde jeg den gang. ..og det var så nøye når vi hadde fester, formann så ut alle som hadde noe med seg. Og var det drikkevarer så tok han det fra dem. Det var ikke lov å ha med der.

- Hvordan hadde det seg at det døde ut?

- Jeg slutta for jeg gifta meg jo, vet du. Jeg tror dem gifta seg alle mann. Det var unge folk. Så ble det slutt etterhvert. Og da han Arthur Olsen, første formann, slutta, da slutta mange. Han var veldig ivrig, han elska det ungdomslaget. Det var veldig liv den gangen, men nå gidder dem ikke gå og høre på et foredrag engang.

En sterk politisk modenhet

Mange av de arbeidsformer vi fant hos "Nybrott" på 1920-tallet finner vi igjen på langt bredere basis innen ungdomsbevegelsen i ti-året som fulgte. Sverre var med i et svært aktivt Rjukan-lag i siste halvpart av 30-åra, "på det høyeste her så var det en 3-400 medlemmer". Og vanlig frammøte på lagsmøtene like før krigen var en 80-100 stykker.

- Ja, vi hadde møter hver uke, hver onsdag. Så hadde vi de årvisse markedene som engasjerte ungdommen, den arbeidsløse ungdommen, i veldig sterk grad. På møtene

var det som regel kåseri og det var debatt om forskjellige problemer. Av og til hadde vi noe slags spill, og så var det alltid én med trekkspill og gitar eller no. Og da ble det en liten dans etterpå, en times tid eller halvannen.

- Hva med dans og disiplin?

- Det var i grunnen ikke nødvendig å holde i ro de som bare ville danse, for de førte sjøl streng disiplin. Vi fikk etterhvert også aktivisert dem som bare var interessert i dans, blant annet gjennom disse revyene. Det gikk jo gjennom vinterhalvåret. Det var et veldig arbeid med kulisser, med sanger og alt. Det var jammen mange som jobbet for å lage en sånn forestilling. Dro AIL litt inn i bildet også - lagde litt derfra - så det måtte vel være et hundretall alt i alt som var med.

- Dro dere på noen turer og utflukter, besøkte lag rundt omkring?

- Jeg kan ikke helt huske fra den tida. Da var det jo ikke så god råd vet du. Men de dro på leirene, der var det stort oppbud fra Rjukan. På landsleirene var de alltid, og på fylkesmøtene var de jo sterkt representert. Dem toneangivende flokken kom fra Rjukan. Det var dyktige folk som var politisk modne, og som siden har vist at de var det. En sterk politisk modenhet fra store grupper.

Ting med politisk brodd

Angel kan fortelle mer om kulturarbeidet i ungdomslaga, og særlig fra Nabbetorp ved Fredrikstad.

- Jeg husker vi hadde teatergrupper og vi opptrådte rundt omkring i alle andre ungdomslag i Østfold. Vi reiste fra plass til plass for å underholde, og vi underholdt også en hel del på Arbeiderpartiets større møter. Der hadde jeg den jobben at jeg klunka og spilte på piano ved siden av sangerane da. Var aldri på scenen sjøl, men jeg spilte ved siden av.

- Det vi opptrådte med var ting vi fant aktuelle, og Harald Hansen i Jern og Metall skrev mye der - sketsjær og denslags, ting med politisk brodd. Og ellers så var det mye lett underholdning også. Vi hadde det hele på bil, og under valget så husær jeg vi hadde sånn talekor. Men der var dem mere aktive og hadde mere tak på det AUF-laget

i Gamleby'n. Vi hadde en mere sein framføring, mens dem opptrådte med mere kampsangær og sånt.

- Jeg husker også vi hadde sånne møter med litteraturkveld. Vi hadde den æren å ha besøk av Jacob Sande, og etter at han hadde hatt sin forelesning og fortalt om litteratur, så signerte han bøker som vi kjøpte. Så kjørte jeg han ut til Torsnes Herregård hvor han skulle overnatte. Kommer alltid til å huske på den samtalen jeg hadde med ham. En hel rekke folk innenfor arbeiderbevegelsen var der og holdt foredrag, for vi prøvde å ha et sånt skikkelig møte hver gang.

Vi opptrådte på valgmøter

Torstein var med i Østre Fredrikstad AUL i Gamleby'n. Her fantes Tramgjengen med "kampsangær og sånt". Han husker at det var en særlig sterk aktivitet i forbindelse med stortingsvalget 1936.

- Vi drev jo øvelser da - i sang, tale og bevegelser. Det var en gruppe gutter og jenter, en 10-12 stykker, som sang arbeidersanger: Gryr i Norden og en rekke av disse kjente. Samtidig foretok vi bevegelser som skulle illustrere noe av det teksten ga uttrykk for. Bevegelsene og dette ble innøvd ved instruksjon. Vi hadde blå skjorte med hvit hammer på, vi var på en måte uniformerte. Og vi opptrådte på valgmøter, vi var på torvet 1. mai og på Arbeiderforeningen hvor det var scene. Det var en veldig artig tid. Det var sånn kolossal interesse, og det skyldtes selvfølgelig at det var vanskelig å få arbeide - det var flere av disse som var arbeidsledige. Og i hele distriktet her tør jeg si at det var en veldig stor aktivitet innen arbeiderungdommen.

Hvorledes vi skulle drive vår virksomhet

- Vi forsøkte å gi våre møter et innhold som stemte med det bevegelsen bygde på, ved siden av at vi da selvfølgelig også dekket det ungdommen gjerne ville være med på. Alt som skjedde - hjemme og ute i verden - måtte formidles og diskuteres i Fylkingen.

Dessuten trengte arbeiderungdommen skolering, muligheter til aktivt politisk engasjement. Einar fulgte studiesirkel på Rjukan.

- En del gikk det jo på ren sosialistisk teori, med Marx og Engels og disse tingene. Men det var jo også den norske arbeiderbevegelses historie, og de programmer som

Arbeiderpartiet hadde i mellomkrigstiden - ganske særlig under Nygaardsvold og det som skjedde like etter der. Så gikk det direkte på Einar Gerhardsens Tillitsmannen og hvorledes vi skulle drive vår virksomhet. Det var et nokså bredt spekter som vi behandlet på studiesirkelene i ungdomslaget. Et par av dem som var veldig aktive forelesere på den tiden var Halvor Røysland, redaktør av Rjukan Arbeiderblad, og Anders Andreassen som senere ble bibliotekdirektør. Men også flere var med i dette arbeidet.

Det var Spania – Guernica – det hele

Hjemlige problemer ga nok av materiale til politisk bearbeiding: Det var en norsk 3-års plan, det var Nygaardsvold-regjeringen og den praktiske reformpolitikk. Samtidig var den utenrikspolitiske orienteringen hos ungdommen sterk. Sverre opplevde det i hvert fall slik at det var Spania som hadde preget 1930-talls generasjonen mest av alt. Den første store innsamlingsaksjonen på Rjukan gjaldt nettopp Spania, og her deltok ungdomslaget for fullt.

- Det er ingen ting jeg tror som har grepet meg mer enn Spania-krigen og det som skjedde da. Det var opplesning, det var Spania - Guernica - det hele. Det her det vekte folk veldig og internasjonalt.

- Var det noen fra ungdomslaget som dro nedover?

- Ja, i hvert fall en - Oliver Eriksen, han dro og det var vel mange som hadde tenkt seg det. Var ikke så gammel, men jeg husker en kamerat og jeg, vi hadde liksom planer om å rømme, ikke si noe. For vi visste at nere i Horten, der kunne en komme ut med skip. Men så kom jo den non-intervensjonen vet du, og det ble sperra.

Litt fraksjonsarbeid

Hva med de radikale arbeiderungdommer som ville stanse partiets drift mot reformismen? Ungdomslaget i Odda hadde nok en mer radikal profil enn Arbeiderpartiet generelt, mener Frits som var med gjennom de fleste av 1930-åra.

- Vi hadde visse personar som ville være i opposisjon til partiet. Ja, det hende rett som det var at ungdomslaget fekk trumfa igjennom å møte opp i representantskapet. Dei møtte opp der hvis det var merkesaker dei ville ha gjennomført. Og dei som var valgt

fra ungdomslaget, dei blei faktisk hørt. Partiet var ikkje så slavisk at de ikkje kunne ta dei nødvendige .... Vel, dei møtte opposisjon fra dei eldre óg selvfølgelig, men dei hevda seg godt, dei var flinke.

Da Jørgen var formann i Rjukan-laget, hadde de besøk av en ikke ukjent tysk flyktning.

- En gang hadde vi Willy Brandt som foredragsholder her. Men han kom jo hit til Rjukan for å lage litt fraksjonsarbeid innen AUF den gangen. Han trodde vel det at vi her ikke ville støtte styret i AUF på det forestående landsmøtet. Og vi var vel helst på linje med Willy Brandt tenker jeg. Men resultatet ble jo det at da landsmøte kom, så ble Willy Brandt nektet adgang til landsmøtet, han, for han var ikke norsk!

Kvinneaktivisme

Kvinnebevegelsen var i noen grad preget av de samme konjunkturer som bevegelsen ellers. Men på samme tid utgjorde den også et stabilt miljø for en del av arbeiderkvinnene: "Vi syns vi hørte til en liten klikk da vet du". Dagmar fra Glemmen utenfor Fredrikstad ble medlem av kvinnebevegelsen i 1915, og var etter hvert formann i til sammen 25 år. Glemmen-laget var preget av stor virksomhet og god deltakelse i mellomkrigstida - "en gang hadde vi over 90 medlemmer".

Møter annenhver uke, det var fast

Også på Rjukan hadde de et aktivt lag. Det kan Signe berette om, hun som hadde murerens mandat på splittelsesmøtet i fylkespartiet i 1923. Møtene var i Folkets Hus.

- Det var oppe i 2. etasje, måtte jo ta det billigste lokalet, vi hadde ikke så mye penger. Der var det langbenker, et stort bord og så et skråtak. Vi var så glade når vaktmesteren hadde lagt i komfyren, for den røk så forferdelig når vi skulle fyre opp. Vi måtte nesten rømme huset, sånn røk den. Så måtte vi varme vann da vet du, både til oppvask og kaffe.

- På møtene kunne det vel være oppi en 30-40. Det var en gammel en som het Anna Gran. Hun hadde mange barn og gikk rundt og vasket og sånn, så hun kom seint mange ganger. Hun sa "ikke kan jeg skrive og ikke kan jeg lese, men så lenge jeg

greier å vaske for partiet, så skal jeg gjøre det." Hun tok i denne oppvaskkummen bestandig.

Fikk i stand dette mødrehygienekontoret

Kvinnelagene var preget av de nære ting, av kvinnenes situasjon, av forholdene for barn og eldre. Det var kampen for fritt skolemateriell, for å få ei systue "for å lære folk å sy tøyet sitt" og kampen mot gauking for at lønna skulle vare hele veien hjem. Et tiltak som kvinnelagene mange steder stilte seg i spissen for, var etablering av mødrehygienekontor – for å "hjelpe folk med prevensjon, for det var så sørgelig lite å gjøre, og så mange unger". Signe var med på dette arbeidet for Rjukan-laget.

- Så var jeg med i den komiteen som fikk i stand mødrehygienekontoret i de årene.⁴ Det var Nic. Waal, psykologen, og så var det en Cappelen som jeg tror var advokat. Vi var iallfall oppe på kontoret hans i Skien. Og fikk i stand dette mødrehygienekontoret. Det var ambulerende, og skulle være åtte dager på hver plass - i Kragerø, Notodden, Rjukan, Skien, Porsgrunn. Og da hadde vi her fått bygd det nye sykehuset, og det gamle ble fødehjem. Så der kom dem opp da, hver andre, eller tredje måned og var i åtte dager. Vi var blant dem som var tidligst ute i hele landet, vi.

Pengene gikk til pleiehjem i stedet

I Glemmen arbeidet laget svært aktivt for et barnehjem. Mange penger ble samlet inn.

Dagmar forteller:

- Og for å få i gang forskjellige tingene, så hadde vi fotballkamper i kvinnebevegelsen - den ene foreningen mot den andre. Fikk inn mange penger, og de var til å skaffe barnehjem. Men så viste det seg at det blei ikke behov for barnehjem, tok alt for lang tid, vet du. For sånne barn som ble bortsatte tok gjerne besteforeldre, familie eller sånn, så det blei ikke behov for det. Pengene gikk til pleiehjem i stedet.

---

⁴ 1923-34.

Vi ble spøtta på

Kvinnebevegelsen hadde sin egen profil, men var en del av bevegelsen - i gode som onde dager. I splittelsesåra var Dagmar blant de sosialdemokratiske støttespillere som sloss mot "Gerhardsen og disse harde" på fylkesmøte i Sarpsborg. Tydeligst kommer dette likevel til uttrykk i hennes fortelling fra de tidlige 1. maitogene.

- Å, vi ble både spøtta på når vi begynte å gå i 1. mai-toget, vet du – av dem som var imot vårs. Dem harselerte over sånn dusteri. Det var liksom det at vi var noen dustinger som kunne finne på å marsjere. Og i den tida, du vet, dem brukte lange skjorter den gangen. Jeg husker spesielt en gang det regna og det var så bløtt. Og den som bar fana våres - det var Anna Syvertsen - det husker jeg så godt som bara det. Dem ville at jeg skulle bære ho, men det ville jeg ikke. Stakkar, ho hadde et sånt langt skjørt, og det slepte ned i møkka det her. Jeg var en av dem som holdt i snorene, og den fana måtte vi jo til slutt ta ned, for det blåste så vi kunne ikke holde ho.

Kvinneforeningen smurte mat

En litt annen side av kvinnenens 1. mai kan Signe berette om.

- Musikken begynte klokka sju og gikk gjennom byen. Og guttene var jo oppe da, vet du. Etter at musikken hadde gått til byen, så spanderte kvinneforeningen mat på dem oppe på Folkets Hus. Og da var kvinneforeningen oppe og smurte mat mellom åtte og ni, for klokka ni skulle barnetoget gå. Etterpå gikk barnetoget, og så var det forskjellige tilstelninger da, med sangforeningen. Jeg kokte en stor lapskausgryte - de andre bodde jo lenger nede – og disse sangerne de kom inn og sa puh... Beina i kaldt vann. Etterhvert som dem kom da - og spiste lapskaus. Og så var det å gå rundt by'n igjen. Om kvelden var det fest på Folkets Hus, så klokka kunne bli både ett, to og tre før en kom hjem. I fra seks om morran. Men da var vi slitne!

Ikke snakk om å få tillitsverv for et kvinnemenneske den gangen

Arbeiderbevegelsens mål var frie, likeverdige mennesker. Hvorledes var det med partiets kvinner? Gikk arbeiderbevegelsen foran? Litt av svaret er nok antydning allerede, men hvis vi spør Signe direkte:

- Ble dere godtatt på lik linje med mennene?

- Dem regnet oss i grunnen mere som hjelp - enten dem skulle ha flertall eller mindretall eller noe sånt. Og hvis det var noen som liksom "tørte" seg på, så prøvde dem å oversnakke. Og så var det veldig godt å ha noen til å koke kaffe.

- Men ordentlig politikk var det mannfolka som skulle ta seg av?

- Ja da, det var liksom dem. Det var ikke snakk om å få tillitsverv for et kvinnemenneske den gangen. Vi fikk igjennom at vi skulle være med i partistyret. Det var én representant fra Kvinneforeningen som kom med i styret etter at det ble representantskap. Så der har det alltid vært én. Men det var alt.

Han har gjort sin plikt og stemt

Var det plass til mer enn én arbeideraktivist i familien? En av dem som så det slik – i hvert fall mens barna var små — sa det slik:

- Jeg kan huske det at til å begynne med, ble jeg sittende nokså mye alene. Så jeg sa at "Du kan likeså godt ta med deg senga, så kan du legge deg med en gang". For av og til blir en litt sånn irritert!

Dagmar hadde på sin side en mann som ikke deltok så mye.

-Nei, mannen min har ikke vært noe særlig med. Vært med i fagbevegelsen, men ikke i parti eller no kommunale greier. Men jeg fikk lov å gå, og han har vært veldig snill. Det kunne jo være de gangene han lurte på hva vi holdt på med - var sent hjemme og sånn. For før i tiden så var det ikke som å ha et budsjett i dag. Da satt vi jo hele nettene for å som å få det igjennom. Men jeg har hatt en snill mann, han har vært veldig lojal.

- Det var ikke plass til mer enn én som var så aktiv som du var?

- Nei, det gikk ikke an det vet du. Kan skjønne vi hadde jo fire små barn. Jeg var jo med fra jeg akkurat hadde fått den første, og da vet du det at det kunne jo ikke gå an. Når barna blei store så kunne vi jo - hvis han hadde hatt interesse – kunne han ha vært med. Men han har ikke hatt noe interesse for partiet. Han har gjort sin plikt og stemt og det som vi har forlangt, men han har ikke vært no sånn aktiv og deltatt.

KAP. 7: ARBEIDERSAMFUNNET

I mellomkrigstiden var parolen at arbeiderklassens bevissthet om eget verd skulle dyrkes gjennom organisasjonsreising. Den skulle være bred nok til å ivareta alle behov fra vugge til grav. Klasseorganiseringen skulle styrke både det indre frigjøringsarbeidet og kampen utad mot klassesamfunnet.

Organisert mangfold

På et sted som Rjukan var dette lagt til rette slik at barna ble tatt vare på gjennom barnelaget. Det startet i 1916 og gikk etter en stund opp i den nasjonale Framlagsbevegelsen. På 1930-tallet var det til og med to avdelinger, én for de yngste og én som skulle lette overgangen til partiets ungdomslag. Når du så begynte i fast arbeid, var det en selvfølge at du ble med i fagforeningen, og da ble du som regel også kollektivt medlem av partiet. Eller du kunne gå direkte inn i Sosialdemokratisk Forening eller Kvinneforeningen. Giftet du deg, ble du selvsagt kooperatør, samvirkebevegelsen på Rjukan var blant de sterkeste i hele landet. I ferien var du på fagforeningens feriested - hvis du var så heldig at du fikk plass.

Kveldene kunne du tilbringe på Kafé Internasjonal, gå på kinoen som fagbevegelsen hadde drevet siden 1912, eller ta det rolig hjemme med ei bok fra Rjukan bibliotek, som partiet tok initiativet til, og som var et av de beste i landet når det gjaldt sosialistisk litteratur. Kan hende var sjakk din lidenskap - og da fantes det i hvert fall på 1920-tallet en Arbeidernes Sjakklubb. Var du musikkinteressert, ble du etter 1914 med i Fagforeningens Sangforening, og fra 1927 av spilte du i Arbeiderpartiets Musikkorps. Hadde du en mer dramatisk legning, kunne du – på 1930-tallet – få rikelig anledning til å utfolde deg. Ikke bare innen AUF som vi hørte om i forrige kapittel, men også i Framlag og Arbeidernes Idrettsforbund (AIF). Arbeidernes Idrettslag som ble stiftet på Rjukan i 1934. Og var du med her, så ble du nok raskt rekruttert til Arbeidervernet som ble dannet i 1933, men nedlagt i 1936 på grunn av de

nye politilovene. Ble du for gammel til aktiv idrett, kunne du fremdeles dyrke dine friluftsinnteresser – etter 1936 innen Arbeidernes Jeger- og Fiskeforening.

Utdannelse var i grunnen det eneste arbeiderbevegelsen ikke kunne hjelpe deg med - og det var jo nøkkelen til fremtiden. Men vent nå litt: Kveldsskoler, studiesirkler og samtalelag mangler det så visst ikke i Rjukan-bevegelsens historie. Og partiet hadde et solid flertall i forstanderskapet til den høyere skole. Til slutt kan jo nevnes at mediesektoren også var dekket. Fra 1935 hadde man Arbeidernes Lytterforening på Rjukan. Og ellers brakte selvfølgelig Rjukan Arbeiderblad deg de daglige nyheter siden 1923. Det eneste som i grunnen manglet på Rjukan, var en av-
legger av den berømte Arbeidernes Frimerkesamleforening, som fantes i Østerrike.

Barnelag

Speideren var «en trussel» mot arbeiderklassens barn. Derfor burde også arbeiderbarna ha et samlingssted for lek og samvær hvor solidaritets- og likeverdsverdiene kunne dyrkes. Jørgen kom som 6-åring til Rjukan i 1912 og vokste som vi har hørt, nærmest opp innenfor bevegelsen. På Rjukan begynte det med egne barnetog på 1. mai.

Vi ungene forsto jo ingen ting av det

- Jeg kan huske første gang. Far var formann i partiet et år. Så skulle vi ha eget barnetog og alle barna skulle gå med røde flagg. Vi drev hjemme på kjøkkenet, mor og jeg. Mor sydde flaggene og jeg spikra isammen. Så delte vi ut til barnetoget når det gikk da.

- Det første liksom organiserte jeg kan huske, det var i 1917 når jeg gikk i barnelaget, sosialistisk barnelag. Det synes jeg var morsomt. Der hadde vi blant annet som lærer Steinnes, som seinere ble kirkeminister i Hornsruds regjering. Lærere som doserte sosialismen - vi ungene forsto jo ingen ting av det, vet du.

Arbeideridretten

Der den alternative organisasjonskulturen var sterk, slo som regel også arbeideridretten raskt rot. Rjukan var lenge et unntak, men da arbeideridretten først

kom, fikk den enorm oppslutning. Jørgen, som i mellomtiden hadde utdannet seg til lærer, reiste høsten 1933 til Oslo for å ta videreutdanning på gymnastikkskolen. Gjennom AUF kom han her i kontakt med AIF-miljøet, og "var mye sammen med Arthur Ruud for eksempel, Rolf Hofmo og de der".

Stadion var jo for den borgerlige idretten

- Vi hadde fått mange klager fra arbeideridrettslagene nedover i Telemark om at Rjukan, som ellers lå langt framme når det gjaldt arbeiderbevegelsen, ikke også hadde eget arbeideridrettslag. Og mens jeg var i Oslo så sendte jeg enkelte småstubber til avisa her oppe om arbeideridrettslagene. Da jeg kom opp til jul - jeg var et halvt år der på gymnastikkskolen - så var det bare å gå i gang med arbeideridrettslag. Første kvelden hadde vi stappende fullt hus. Vi hadde i løpet av vinteren - det var 4. januar 1934 vi stifta arbeideridrettslaget - så i løpet av vinteren og våren hadde vi 600 medlemmer.

- Jeg har hørt at Hydro ikke var så veldig glad i arbeideridretten?

- Nei, vi hadde ikke noe sted å trene i fotball og sånt noe. Stadion var jo for den borgerlige idretten. Så lå det en gammel idrettsplass der, og den okkuperte vi da. Men så fant Hydro ut at dem skulle sette opp lekeapparater der. Resultatet av det var at Rjukan Arbeiderforening måtte boikotte det arbeidet med å sette opp lekene. Det ble ikke noe lekeplass, og vi fikk holde på den plassen like til krigen kom.

- Dere greide å aktivisere store grupper med ungdom?

- Ja da. Det var én ting. Og så var vi så nøye med alkoholen. Den bekjempa vi helt - skulle ikke være på møter og ikke på turer i det hele tatt. De 600 medlemmene var jo arbeidsløse nesten alle sammen vet du. Så det er noe av det beste jeg har gjort syns jeg: Fikk så mye arbeiderungdom til å ta fatt på idretten.

Me reiste jo inn til Oslo med store idrettsfolk

Kristen fra Odda var med "å starta lag her inne i 1932, og vi hadde et fantastisk miljø av stort sett arbeidslaus ungdom". Seinere ble han formann en del år og fulgte laget nært - idrettslig som sosialt.

- Me som hadde arbeid den gongen, me var privilegerte, og me betalte for dei som ikkje hadde arbeid når me var på turar og i det heile tatt. Då kan du snakke om solidaritet - solidariteten eksisterer berre på papiret den i dag.

- Når eg tenkje tilbake på det, så var det en fantastisk innsats. Me reiste jo inn til Oslo med store idrettsfolk, og tok bestemannspokalar og andre pokalar her ifrå Odda. Me lagde slike lastebiler med trebenker i og samla oss i sammen der - det hadde me jo aldri fenge lov til i dag, veit du, å reisa på den måten. Reiste veldig billig. Me hadde med oss smør og brød og litt pålegg kanskje og ein brødkniv. Ordna opp på en billig måte, men me hadde det veldig moro. Og hadde gode idrettsfolk, veldig gode - kjekke gutter.

Vi hadde trenere som var arbeidsløse

Det var "Fagen", eller på papiret Fagforeningens Idrettslag, som var Kristens klubb. Der sto også Henry_tilsluttet. Fotball og boksing var blant de store idrettene.

- På den tiden så dreiv vel alle meir eller mindre boksing i Odda. Så boksetrening dreiv alle sammen - om ein ikkje akkurat ville være med på stevne. Vi hadde trenere som var arbeidsløse. De bodde hos private her i Odda, fekk hus og kost og noen kroner til lommepenger. Vi hadde fotballtrener bortifra Mjøndalen, og boksetreneren han var fra Oslo. Arbeidsløse, men de fekk tobakkspenger og litt lommepenger, hus og kost. Det var de mer enn fornøyd med, for det var bedre enn ingenting.

Frihet, Sunnhet, Kultur

Også på det kulturelle området var AIF-lagene virksomme. "Vi la i grunnen stor vekt på kultur", forteller Jørgen.

-Vi hadde et motto i AIF da: Frihet, Sunnhet, Kultur. Og vi hadde ofte kulturkvelder og sånt noe. Møter med foredrag og underholdning. Det var alltid fullt besatt, der møtte de opp alle som kunne. Hvert år hadde vi svære revyer. En del skrev vi selv, men vi plukka og stjal fra andre også, vet du. Den ene revyen som jeg var med på, våren 1935, kan jeg huske vi hadde 100 aktører på scenen.

Jørgen forlot Rjukan på midten av 30-tallet. Men Konrad kan fortelle at revyene ble en svært god inntektskilde for Rjukan AIF:

- Kjemperevyer - kjørte i flere uker og tjente riktig gode penger. Turnerne var ikke minst med der. Det skapte sensasjon den måten vi klarte å få dette fram på. Det var gode kunstnere, sangere, sketsjer og alt som kunne skaffes av lokale krefter bare fra laget.

- Ikke noe politisk tilsnitt?

- Vel, det var mest show. Men vi la vekt på det idrettslige, deriblant spesialoppvisning av turnere - damer og barn ikke minst. Kjørte familieforestillinger så de fikk komme og se på det. Og så da de voksne spesialturnerne med akrobatiske øvelser og sånne ting. Hadde eget orkester òg.

Så tilspissa var det

Kåre gikk på yrkesskolen da arbeideridretten kom til Rjukan. Det var en bitter strid som fulgte.

- Jeg husker han Jørgen skrev omtrent ukentlige artikler i lokalpressa her - Rjukan Arbeiderblad. Han kom hjem da, og laget ble stifta våren 1934. Da var det sånn strid, til og med Hydro engasjerte seg i den striden der. Vi gikk så langt i AIF her at vi satte vakter nede på broen ved kirken, og noterte våre medlemmer som gikk på arrangementer - for eksempel fotballkamper - innenfor den borgerlige idretten. De fikk tre måneders eksklusjon i foreningen her. Så tilspissa var det. Det var kamp mot den borgerlige idretten her, ikke slåssing, men strid om medlemmer og alt mulig. Og vi var jo beinharde da, det var vi. Så vi klarte etterhvert å håve til oss de beste medlemmene.

Men så kom etterkrigstida

- Men så kom etter krigen, da det dessverre var snakk om å slå alt sammen. Skulle liksom bli så mye bedre. Jeg var imot det, men etterhvert så måtte en bare gi etter på det da. Mange som angra etterpå, men da var det gjort. Det var på landsplan det begynte å gli, vet du. Så i 1946 var det et faktum det at vi gikk sammen til ett lag. Da ble jeg æresmedlem, jeg.

- Plaster på såret?

- Ja ....

Avholdslosjen

Da Martin Tranmæl i 1932 tok initiativet til å få dannet Arbeidernes Avholdslandslag, var selvfølgelig ikke edruskapsarbeidet noen nyhet for arbeiderbevegelsens aktivister. Det nye var at Tranmæl ønsket å ha også disse aktivitetene innenfor bevegelsens rammer. Ta Fredrikstad-distriktet hvor IOGT - den av avholdsorganisasjonene som vel sto arbeideraktivistene nærmest - sto svært sterkt. Angel kan fortelle om det.

Der fikk vi trening i å lede møter

- Jeg bodde jo på Losje St. Hans, og der var det foreningsvirksomhet hver eneste dag. Det var to sangforeninger der, og ellers hadde ungdomslaget det fast hver mandag. Og det måtte vi holde på, ellers tok en annen forening den dagen. Vi deltok jo da også som ungdommær i Losjelaget. Så der fikk vi trening i ledelse av møter og den slags.

- Du bodde der, sa du?

- Ja, far var vaktmester på Losje St. Hans, IOGT-losjen på Nabbetorp. Foreldra var fanatiske avholdsfolk. Der hadde vi en veldig god tid, det var møter hver eneste lørdag. Men du vet - når vi begynte å bli eldre, så begynte vi jo å farte ute, og da ga vi losjen på båten.

Vet ingen som ikke var med

Likevel satte den organisasjonstrening og den kontakt losjen ga sine spor. "Jeg begynte i avholdslosjen som 14-åring i 1926", forteller Leif.

- Mine foreldre var med der. Det var i grunnen der all arbeiderbevegelse startet her i Fredrikstad-distriktet. Især her på Nabbetorp. Far og mor var med på å stifte losjen i 1905, og de viet sitt liv til den ved siden av arbeiderbevegelsen. Og det var der det begynte, der dem lærte organisasjonsarbeidet. Far kom ikke med i det politiske og faglige arbeidet før i 1917. Men også da måtte han på losjen hver eneste lørdag, ellers så ... En kan vel si at 95 prosent av medlemmene i losjen tilhørte arbeiderbevegelsen. Vet ingen som ikke var med – det måtte eventuelt være noen som var litt kommunister altså, litt radikalere.

Boklærde

I mellomkrigstida hadde de radikale intellektuelle sluttet seg sammen i én organisasjon, "Den kommunistiske forening Mot Dag - tilsluttet Det norske Arbeiderparti" fra 1922. Under Erling Falks ledelse var Mot Dag nærmest et leninistisk eliteparti, og til tider en betydelig maktfaktor på venstresida i norsk politikk. Erling Falk var en av hovedarkitektene bak det Kristiania-forslaget som i 1923 med et nødsrik førte Arbeiderpartiet ut av Komintern. Men Mot Dag var ingen pålitelig alliert for Martin Tranmæl og hans fløy. Foreningen røk uklar med Arbeiderpartiet under militærstreiken, og ble ekskludert i 1925. I 1927 gikk Mot Dag inn i NKP i et forsøk på samle arbeiderbevegelsen fra den kanten, men heller ikke dette forholdet ble av særlig lang varighet. Fra 1928 til 1936, da Mot Dag igjen ble forent med Arbeiderpartiet, var foreningen en hjemløs i arbeiderbevegelsen, med kulturkampen og opplysningsarbeidet som særlige innsatsfelter.

Skoleskipet

Høsten 1923 forsøkte Erling Falk å bli valgt til redaktør av Arbeiderbladet, partiets hovedorgan. Falk hadde ingen sjanse mot den sittende redaktøren, Martin Tranmæl. Men samme år startet Rjukan-arbeiderne avis, og *den* fikk Mot Dag kontrollen over. Thyge fra Rjukan, jurist og selv motagist i studiedagene, forteller hva som skjedde.

- Det kan jeg godt fortelle, jeg kjente dem jo godt, alle sammen. Mot Dag kalte Rjukan Arbeiderblad for "Skoleskipet", de sendte den ene etter den andre opp hit for å arbeide i avisa. Det var Aksel Sømme som var redaktør til å begynne med, men han var her bare i noen måneder. Og så kom de i tur og orden for å redigere avisa. Viggo Hansteen og Arne Ording var begge redaktører her en stund, og Hans Heiberg -- nei, han var vel aldri ansatt i avisa, men Gunnar Røise var redaksjonssekretær en tid. Trond Hegna ble redaktør i '24, ja. Han var redaktør til bruddet mellom Mot Dag og Arbeiderpartiet fant sted.

- Jeg tror de stort sett var godt likt av alle, de redaktørene som var her på den tiden. De var aktive partimedlemmer. Det var jo striden om militærstreiken som førte til at Mot Dag ble ekskludert fra Arbeiderpartiet i 1925.

- Hva tror du var grunnen til at Rjukan Arbeiderblad fikk så mange markante intellektuelle sosialister inn i ledelsen på 1920-tallet?

- Det var vel det at Mot Dag spilte en stor rolle i Arbeiderpartiet akkurat i 1923 - det var jo mer enn noen annen Erling Falk som hadde skrevet Kristiania-forslaget, det som seiret med to stemmers overvekt på landsmøtet i februar 1923. Og så ble jo stillingen som redaktør av Rjukan Arbeiderblad avertert ledig, da, og ett medlem av Mot Dag ble ansatt som redaktør, mens en annen ble redaksjonssekretær. Det var vel nærmest en vennetjeneste fordi de hadde hjulpet Tranmæl i den ideologiske kampen mot de Moskva-tro kommunistene.

... eller Barnehagen?

Ikke alle var like imponerte over Skoleskipet og de unge motdagistene. Signe forteller:

- Da vi fikk i stand Rjukan Arbeiderblad i '23, var mannen min og jeg med i en komité, og der hadde vi studenter fra Mot Dag. Vi kalte avisa for Barnehagen, vet du, folk på byen. For det var jo bare ungdommer som jobba der. Det var jo litt morsomt, for motdagistene sjøl kalte avisa for Skoleskipet. Det hørtes jo litt finere ut, det.

Her kan det skje mord

Stort sett ble de unge motdagistene godt mottatt på Rjukan. "Folk var jo så radikale her oppe at de tok imot den hjelp de kunne få tak i", mener Sveinung, den gang en av de yngre Hydro-arbeiderne som var på vei inn i den lokale partiledelsen. Jacob Friis fortsatte den radikale linja i avisa, i stadig sterkere motsetning til partiledelsen i hovedstaden, noe en gjentatt polemikk med Tranmæl i Arbeiderbladet bidro til å understreke. Også forholdet til den lokale partiledelse ble etterhvert anstrengt. Iblant kunne det gå riktig friskt for seg. Sveinung husker en episode fra et partijubileum midt på 1920-tallet.

- Som et ledd i jubileet hadde det vært et foredrag på torget, jeg tror det var Aksel Zachariassen som var foredragsholder. Da møtet var slutt, husker jeg at Kristian Hansen, som var formann i partiet, kom bort til meg og sa at nå går vi på hotellet og hører hva han skal ha for jobben. "Og har du penger med deg, så kan vi betale med det samme" Ja, sa jeg, jeg har tatt med penger. Men da vi kom opp på hotellet, viste

det seg at Aksel Zachariassen var reist til en bekjent oppe på Krosso. Vi ble nå sittende på hotellet, og den gang var det ikke ølrett der, men vi fikk da kjøpt et glass øl i all hemmelighet. Og så kom Jacob Friis. Og Dalastøl, og Hjartøy, og revisoren i kommunen her, Torjus Graver, og bestyreren på Folkets Hus, Halvorsen. Det var i forbudstiden dette her, det jeg minnes, men Dalastøl hadde ei bikkje, og der var en dyrlege her som kunne skrive ut resepter for bikkjer. Dalastøl stakk ut for å få tak i sprit til å bruke på den bikkja - og han greide det.

- Så sa Halvorsen at han var alene hjemme, vi måtte bare bli med opp til han. Ja, vi gikk dit. Det ble noen toddyer, og det varte ikke lenge før karene begynte å diskutere politikk. Og Sundt og Kristian Hansen, de diskuterte med Jacob Friis. Da måtte først Graver og så jeg ut i gården en liten tur, og på vegen tilbake møtte jeg Graver oppe i trappa. "Vi går, Rekaa", sa han, "for det her vil vi ikke være med på". Hva er det for noe?, spurte jeg. "Jo", sa han, "kom her så skal jeg vise deg".

Det var en eller annen ting som hang ut av vinduet. Og det var Jacob Friis.

Kristian Hansen og Albert Sundt hadde fått Friis ut gjennom vinduet, og nå holdt dem'en med hue ned og ville sleppe'n ned i gata.

"Nei", sa Graver, "dette her vil jeg ikke være med på. Her kan det skje mord", sa'n. Så vi gikk, vi.

Særlig ungdommen møtte opp

Partiledelsens misnøye med Friis førte til at han ble avsatt som redaktør, forteller Thyge. Men Friis lot seg ikke stoppe så lett. På den etterfølgende generalforsamlingen, der selveste partiformannen Oscar Torp kom opp fra Oslo for å få bukt med den stridbare redaktøren, gikk Friis seirende ut av konfrontasjonen, og ble gjeninnsatt i stillingen.

- Han hadde støtte utover i partiet likevel, da?

- Ja, det hadde han naturligvis. Særlig ungdommen møtte opp og stemte for å beholde ham. Men så lot Friis seg av en eller annen grunn sette opp på kommunestyrelista - det var valget i 1928 - og da ble han strøket av mange. Dét skyldtes selvfølgelig en aksjon som en av hans motstandere hadde fått i stand.

"Strykeorkester", kalte vi det. Og dette tok Friis konsekvensen av, han søkte avskjed som redaktør og gikk inn i Kommunistpartiet, hvor han sto noen år.

Jeg besøkte Mot Dag hver gang jeg var i Oslo

Mot Dag hørte hjemme i hovedstadens akademiske miljø. Foreningens viktigste plattform var Det norske studentersamfund, som ble kontrollert av motdagistene i nesten hele mellomkrigstida. Men Mot Dag hadde også sine kontakter utover i landet. I Fredrikstad var Edgar med.

- Tre måneder etter at Willy Brandt hadde kommet til landet, var han i Gamlebyens ungdomslag og holdt foredrag på norsk.

- Og dere arrangerte dette?

- Ja, det var altså ungdomslaget i Gamlebyen som arrangerte det, ikke gruppen vår. Men formannen der, Johannes Mathisen, han var en av oss. Vi fikk jo materiell fra dem, fra Willy Brandt og Gertrud, kona hans - dem sendte ut sånne illegale aviser, ja, aviser om Tyskland, da. De ble sendt illegalt til Tyskland, og så ble det sendt noen til oss for spredning blant nordmenn. De drev i det hele litt sånn organisasjonsarbeid, Brandts folk. Og det var en kilde til - skal vi si rasjonell opptreden. Vi hadde kontakt med Brandt og hans folk gjennom Mot Dag. Brandt var jo med i Mot Dag, vet du, han vanka jo der. Jeg besøkte Mot Dag hver gang jeg var i Oslo, hver uke.

- Og vi fikk jo rapporter - dem hadde sine egne internasjonale kontakter, og dem skrev jo rapporter, ikke sant. Om den politiske tilstand i Frankrike, om hvordan fraksjonsvirksomheten foregikk der - med navn. Og i Sverige, hadde jo Kilbom i Sverige, han hørte til en forgrening der. Og Mondegruppen i Danmark, ikke sant, alt det var jo sånne Mot Dag eller Clarté-organisasjoner. Disse rapportene kom til oss - vi samlet på dem, og hadde liksom en internasjonal orientering gjennom det der apparatet. Vi nyttiggjorde det i studiesirklene våre. Og det der smitta jo over til de delene av partiet som liksom var med i våre sirkler og på våre møter.

- Det var et veldig allsidig arbeid vi drev. Vi holdt offentlige møter også. Ett av dem husker jeg veldig tydelig og klart. Det var da Karl Evang var nede og holdt et foredrag som het "Abortus provocatus eller befruktningshindrende midler". Det ble overfylt i

Arbeiderforeningen, byens største lokale. Galleriet ble fylt, det var aldeles stappfullt - folk besvimte.

Så vi kalte oss Fredrikstad Clarté

I Norge ble den internasjonale Clartébevegelsen - en antifascistisk og opprinnelig sterkt pasifistisk organisasjon - en del av Mot Dags "ytre" apparat. Edgar kan fortelle om starten av Fredrikstad Clarté, og om aktiviteten der.

- I gymnassamfunnet Fram ble jeg kjent med mange politiske meningsfeller. Det var kommunister, marxister, sosialister - allslags radikale. Grensene var jo veldig flytende den gangen. Og en del av skolekameratene mine ble etter hvert studenter i Oslo. De kom med i Studentersamfunnet og der hadde Mot Dag bukta og begge endene den gangen. og så var det tilbake til Fredrikstad hvor dem prøvde å få kontakter. Her var det Johannes Mathisen, som hadde vært med i Fram og som var medlem av ungdomslaget i Gamlebyen, og så var det meg sjøl. og så kom Anders Andreassen, senere bibliotekdirektør, sønn av en byggmester på Kråkerøy. Og Gisle Janke, sønn av prosten her, og senere politimester i Sarpsborg. Og Åse Dørumsgaard, kona til Anders Andreassen og søster til Arne Dørumsgaard, komponisten. Og flere andre studenter som var hjemme på besøk. Vi møttes altså, og til slutt ble vi enige om å danne en organisasjon her i byen. Men da Mot Dag var ekskludert fra Arbeiderpartiet, kunne vi ikke kalle oss Mot Dag. Så vi kalte oss Fredrikstad Clarté. For Clarté-bevegelsen var ikke ekskludert. Og under det navnet drev vi helt til krigen kom, så å si. Starten var i 1933.

Da startet vi bokhandel

Senere startet vi Sosialistisk Gymnasiastgruppe - det var Otto Reff som var initiativtaker, han som ble redaksjonssekretær i Demokraten. En som var med, var Svein Dalen, senere direktør i NKL.

- Men hvordan ble Fredrikstad Clarté mottatt av den lokale elite i Arbeiderpartiet her?

- Av mange kretser i arbeiderbevegelsen med stor entusiasme.

- Med hva?

- Med stor entusiasme!

- Det var det jeg syntes jeg hørte, men det rimer ikke helt med hva jeg ville trodd.
- Nei, nettopp! Du skjønner at utpå nyåret i 1934 - 13. februar var det til og med - da startet vi bokhandel nedi bakgata. Bokhandelen "Arbeiderlitteratur". Og allerede fra første stund organiserte vi studiesirkler.
- Og de som gikk på studiesirkler, var det ungdom fra arbeiderbevegelsen? Eller gymnasiaster, kanskje?
- Det var mange yngre fagforeningsfolk og partifolk også.
- Fagforeningsfolk? Det var ikke en sånn intellektuell vri på dette her, altså?
- Nei, det var i grunnen ikke det. Vi hadde studiesirkler i historie, i marxistisk historie-oppfatning, i økonomi og i russisk revolusjonshistorie. Og så drev vi med boksalg. Kapitalen begynte å komme etter hvert. Seksuell Opplysning ble gitt ut. Arbeidernes Leksikon. Og hele boklista fra Fram Forlag. Det var ikke bare faglitteratur, men skjønnlitteratur også. Forfatteren Traven ble lansert i Norge av Fram Forlag.⁵ Og så hadde vi studiesirkler i litteratur.
- Men hva var grunnen til at dere ble møtt med stor entusiasme i partikretser?
- Ja, dem var jo interesserte i studiearbeidet blant annet.
- Vi var hele tiden aktive i partiet, møtte opp i samorganisasjonsmøter, hadde offentlige medlemsmøter. Selvsagt arbeidet vi for det vi mente innafor partiet, men da som enkeltpersoner, vet du. Det dreide seg ikke om fraksjonsvirksomhet sånn som med AKP (m-1) i dag. Det var veldig åpen debatt, og alltid om saker - ikke personer. Men det er jo klart at vi ble regna for å tilhøre venstresiden. I programdebatter, for eksempel, var Johan L. Johansen - han var ordfører - veldig engstelig for ordet sosialisme. Få vekk det tullet der, sa'n, han var redd for stemmene, altså. Vi hadde mange sånne symboldebatter.

---

⁵ B. Traven skrev en rekke svært populære bøker i mellomkrigstiden, der spenning og kritikk av kapitalismen gikk hånd i hånd.

Det va'kke noen forretning

- Du selv, hvor aktiv var du i Clarté?

- Sant å si levde jeg av denne virksomheten i fire år, til 1937, da fikk jeg magesår og måtte kutte ut. Det var jo ei veldig hard tid, men både slit og sult. Men det hadde seg slik at jeg hadde vært i forbindelse med Mot Dag, og derigjennom også med Arbeidermagasinet, og så begynte jeg å jobbe for dem. Jeg var og snakka med Erling Falk, og vi planla det hele. I fire år livberga jeg meg som kommisjonær for Arbeidermagasinet og tidsskriftet Mot Dag. Dette var sentralt i virksomheten til bokhandelen. Jeg hadde hele fylket som arbeidsområde når det gjaldt magasiner og litteratursalg. Hadde bil og kjørte to ganger til Oslo hver uke - en gang for å hente Arbeidermagasinet, og en gang med returen. Kjørte to forskjellige veier fram og tilbake, slik at ruta gjennom fylket ble lang. Samtidig solgte jeg litteraturen, og hadde med bestillinger med reklame for oss på. Det ble solgt en god del, men det va'kke noen forretning, det var dårlig med økonomien. Jeg hadde ingen støtte, måtte leva av det vi greide å få inn. Ja, og så ble jeg kommisjonær for Arbeiderbladet i Fredrikstad-distriktet. Leverte til avisbudene og kasserte inn penger. Alt dette til sammen gjorde jo at vi kunne knipe oss igjennom, liksom.

- Du sier "vi" - var det flere enn deg som overlevde på dette her?

- Ja, det var en til, altså. Det var under et landsmøte jeg traff en dame fra Kristiansand. Henne ble jeg senere gift med. Ellers hadde vi et par mennesker som deltidsarbeidere, og medlemmene av gruppa hjalp til hvis det var for mye å gjøre. Men det var uten betaling.

- I 1937 begynte du på kemnerkontoret - hva skjedde da med bokhandelen?

- Arbeidermagasinet hadde fått kalde føtter når det gjaldt alle distriktskontorene, og begynte å avvikle så smått. Vi fant fram til en minnelig ordning, der vi avviklet i Fredrikstad også. Og da det ble slutt med Magasinet og bokhandelen, ebbet også Fredrikstad Clarté ut. Vi fortsatte ikke med studiearbeidet heller. Derimot ble vi veldig aktive i partiet. Da krigen startet var jeg sekretær i Fredrikstad Arbeiderparti.

Dem lo litte granne av oss alminnelig dødelige

Torleif, De-No-Fa-arbeider, var tidlig i 30-årsalderen da Fredrikstad Clarté startet opp. Han var også en av Edgars underleverandører.

- Jeg solgte mye arbeiderlitteratur, jeg, både på bedriften og privat. Det var vesentlig Janke, Johannes Mathisen, Edgar og slike som drev med Fredrikstad Clarté, men jeg slang da med, jeg også, for å lære noe. Men dem intellektuelle, dem lo litte granne av oss alminnelig dødelige, så i grunnen fikk jeg ikke særlig utbytte av verken Clarté eller de intellektuelle. Dem hadde ikke føttene på jorda. Dem svedde litt mye etter mitt syn. Alle vi som liksom tilhørte den arbeidende klasse, vi var i grunnen skjønt enige om at dem intellektuelle i grunnen ikke tilførte arbeiderbevegelsen så svært mye. Jeg trur det var dem innen våres klasse som mente at dem tvert om skada arbeiderbevegelsen den gangen.

- Jeg husker - det var i 1933, var det vel - den gang fikk vi beskjed om at kammerat Willy kom på besøk. Det var Willy Brandt. Det var liksom så ille tåkelagt, besøket hannes. Han var illegal og derfor fikk vi ikke etternavnet hans, han het kammerat Willy. Han kom ikke til vårt ungdomslag, det kan jeg ikke huske, men jeg tror han var i Nybrott og holdt et lite foredrag. Det var hannes besøk her i distriktet. Så det var i grunnen den intellektuelle gruppa som blei satt mest inn i det han drev med, og vi andre menige soldater fikk ikke noe særlig utbytte av kammerat Willy. Gjorde ikke det.

DEL IV: MAKT OG FORVITRING

KAP. 8: DET STATSBERENDE PARTIET

Det satt en arbeiderregjering ved roret i 20 år fra 1945 til 1965. Mesteparten av denne tida hadde Arbeiderpartiet rent flertall på Stortinget. Dette ga makt til å gjennomføre den langsomme revolusjonen som allerede var innevarslet med Nygaardsvold i 1935. Men den samfunnsendring som fulgte, og den belastning på partiet som makten innebar, krevde ofre. Den tett sammenvevde organisasjonskulturen, den vitaliteten som kjennetegnet den seirende opposisjonsbevegelse fra 1930-tallet, overlevde ikke perioden med Arbeiderpartiet som statsbærende parti. I den politiske triumf lå spirer til svekkelse, til uro, til nederlag.

Vi skal først høre om partiarbeidet i disse åra, om maktens følger og om hvorledes partiet ble preget av utviklingen fra "de harde trettiåra" til høykonjunkturen på 1950- og 1960-tallet. Krigsgenerasjonen i partiet bar mye av aktiviteten og engasjementet i bevegelsen i perioden. Den merket at oppslutningen om partiarbeidet ble svekket. Arbeidsformene ble satt under debatt. Arbeideraktivistene opplevde at nye grupper, spesielt funksjonærene, kom tungt inn i partiet. Kanskje var det til fortrensel for vanlige arbeidsfolk? Ansvarlige posisjoner krevde andre ledere og et annet lederskap enn før. Var det til det gode for bevegelsen?

Aktivitet og engasjement

Noe som preget Arbeiderpartiet i denne perioden, var et sammensveiset lederskap. På Rjukan hadde Halvor rukket noen få måneder som redaktør av Rjukan Arbeiderblad i 1940 før tyskerne kom. Redaktøren ble han imidlertid først i 1945, og forble det til han gikk av i 1974. Hva var det med den generasjonen som kom inn i 1945, og som dominerte Rjukanpartiet så lenge?

Så der sveiset de sammen en gruppe

- De som kom inn da, det var de som allerede hadde overtatt i 1938. Men så kom krigstiden, og her kom partiets ledende folk til å lage en egen motstandsgruppe som egentlig ble den som ledet alt illegalt arbeid på stedet. Så der sveiset de sammen en gruppe som etter krigen sto fram og ble ledere for partiet.

Virkelig koselige år etter krigen

"Krigsgenerasjonen" kom til å dominere partiarbeidet helt fram til EF-avstemningen i 1972, da kombinasjonen av politiske nederlag og oppnådd pensjonsalder åpnet for nye aktivister. De første etterkrigsåra var som hvetebrødsdager for bevegelsen. Harald, 40-åring i 1945, var sterkt faglig engasjert og representantskapsmedlem i Rjukan Arbeiderparti i de tidlige etterkrigsåra.

- Det var virkelig koselige år etter krigen altså. Jo det var det. Det var så mye kurser og møter og oppslutning og greier atte... Også fikk vi mange nyorganiserte, vet du. Stifta grupper rundt omkring på fabrikken. Og når vi skulle ha tarifforhandlinger her, så fikk vi disse gruppene inn i avtalene våre, og det dro med seg en livlig foreningsvirksomhet da vet du. Så de årene der skulle jeg gjerne hatt igjen gitt - oppriktig talt - for meg så står det som noe stort.

Jeg kan huske et kommunalkurs

I lokalpolitikken gikk arbeidet under høytrykk. Påtrengende oppgaver skulle løses. Partimedlemmer måtte skoles for sine nye oppgaver. Studiesirkelene i Marx og fascismens herjinger i Europa ble avløst av skolering i kommunalkunnskap. Nils hadde vært med i Arbeiderpartiet siden før 1930. På 1950-tallet i Kongsten Sosialistlag i Fredrikstad var det god oppslutning om kursene, noe som varte til omkring 1960.

- Jeg kan huske et kommunalkurs som var veldig interessant. Der gikk vi rundt og intervjuet forskjellige etater i kommunen, sånn at vi skulle komme litt inn i den kommunale administrasjon og kommunens drift. Det kommunalkurset var det god oppslutning om i alle partilaga i Fredrikstad.

Et velsmurt valgapparat

Maktens forutsetning var et effektivt valgkamparbeid. De første etterkrigsårene ble dette utført etter suksessoppskriften fra 30-åra. Men forutsetningene skulle endre seg.

Rubin likte seg best som sjauer i Fredrikstads valgkampgjeng, "ville helst jobbe - helst ha direktiver, og så sørge for at de ble utført".

- Ja, for eksempel i 1947 da hadde vi "Stø kurs" vel, da hadde jeg lastebilen min som ble bygd opp med et svært skip med styrmann på, flagg og ... Den kjørte vi i flere uker før valget med taler og ropert - på ulike plasser.

På 1970-tallet merket valgkampgeneralene at en ny medietid var begynt. Tradisjonelle valgkampopplegg måtte justeres eller legges helt om, mobilisering av velgere gjennom torgmøter var ikke lenger i tidens tone. Arbeiderpartiet lagde selv sine medieopplegg. Malvin fra Odda forteller:

- Det har vært mye rart i valgkampen: Materiellet kommer til Røldal, og så må vi til Røldal og hente det. Det hendte to ganger nå under valgkampen sist. Da måtte vi kjøre opp om kvelden, vi gikk rundt med materiell til klokka tolv og vel så det. Det var trykt slik at vi måtte få det ut med en gang, en slags dagsavis. De siste par valgkampene så er faktisk partiet blitt veldig flinke til å lage sånne aktuelle saker. Og da må ikkje dagsavisa komme etterpå, Det er mye om å gjøre at troppene er lette å få tak i.

Du må legge opp hele programmet etter fjernsynet

Enda mer enn Arbeiderpartiets egne valgviser kom fjernsynet til å dominere valgkampen. Det kan Åge, trofast valgkamparbeider på Rjukan, bekrefte.

- Til å begynne med var det selvfølgelig mye folk på møter og partiarrangementer, for da var interessen stor. Da kjempa dem om taburetter og plasser og hvem som skulle gå av med seier'n. Da var det masse møter sammen med forskjellige partier, men det har også visna bort. Den TV-kassa der har tatt over, vet du - du må legge opp hele programmet etter hva fjernsynet har lagt opp, hva radioen har lagt opp. Det vi har funnet ut er at det når fjernsynet har tatt hele valgopplegget, så det blir rett og slett mindre å gjøre for andre.

Det begynte å visne bort

1. maifeiringen er blant arbeiderbevegelsens stolteste tradisjoner. Fram til omkring 1960 holdt en fram som før, med store demonstrasjonstog, massemonstringer. Etterhvert måtte opplegget justeres. Og mange av dem som hadde marsjert i hopetall under røde faner med krav om brød og arbeid, fikk bekymring i øynene når 1. mai skulle planlegges. Åge hadde vært partimedlem siden 1946-47 og kasserer i Samorg

fra 1950. Hvordan har det nå vært på Rjukan - har det gått greit å mobilisere folk til 1. mai?

- Ja i grunnen, det har det. For dem vi i Samorg har prikket ut i de forskjellige fagforeningene, dem har møtt opp. Så det har ikke vært så gæ'ærnt. Altså, vi fikk inn listene fra fagforeningene når det var nyvalg. Og da sendte vi brev om at de måtte stille med to mann, etter som størrelsen på fagforeningen var. Som regel fikk vi så beskjed om at det var i orden - fikk navnene og greier. Og så når dagen kom, så møtte de opp og deltok i forskjellige arrangementer. Så det gikk greit.

- Men de store massene da, hva gjorde dere der? Det er jo mange steder det er blitt dårlig med 1.mai tog etterhvert.

- Det begynte å visne bort. Så vi måtte legge om. Når jeg startet opp så var det i grunnen lange, gode tog. Vi hadde rene folketoga. Men så begynte det å .... blei andre interesser inn i bildet. Folk reiste bort. Bilene kom. Hyttene kom. Og så glemte dem de som hadde lagt grunnlaget for at bilen og hytta kunne komme. Så det ble borte. Selvfølgelig - en god del patrioter var igjen, men så var det alle dem som sto på fortauet da vet du. Det var folka våres i det vesentlige. Sto der, istedenfor å hoppe inn i toget.

- Så måtte vi begynne med det da til slutt - at vi lagde et slags fagforeningstog med styrene bare. For å prøve å fortelle at dette ikke var så kleint, men at vi prøver å la fagforeningene gå med sine faner. Og så gjorde vi en oppmarsj på den måten, og det virka i grunnen godt.

Folk følte vel ikke at det var så mye de kjempa for som tidligere

1945-generasjonen har mange seire å se tilbake på i sitt politiske virke. Samtidig støter en ofte på deres undring over om det var dette samfunnet de satte seg fore å skape. Arbeideraktivister med røtter i mellomkrigstidas organisasjonskultur stiller ofte spørsmålet om arven blir forvaltet riktig. Og da er det verken overflods- eller velferdssamfunnet de har i tankene, men den tapte organisasjonskulturen som ble en omkostning på veien frem. Det manglet ikke på varsler. Birger representerte i 1950 Rjukan AUL på "De nordiske dagene" i Sandviken i Sverige.

- Vi diskuterte en del der borte aktiviteten i bevegelsen, og der var det veldig dårlig tilslutning til fagforeningsmøter. Og svenskene spådde at når vi fikk det bedre, så ville vi få det samme resultatet. Det trodde ikke vi noe på, for vi regnet med at den faglige og politiske interessen ville være der. Men dessverre fikk de rett. Det er jo ikke på langt nær den oppslutning om medlemsmøter i dag som det var tidligere.

Det er stor slappheit!

Osvald, Odda, har også inntrykk av en større aktivitet i 1930-årene enn etter krigen. Og når Odda selv utover på 60-tallet gir inntrykk av en solid organisasjonsaktivitet, så henger det nok sammen med at et mindretall av aktivister jobber hardt på flere plan og i ulike sammenhenger. Samtidig som den jevne medlemsaktiviteten er ved fjære sjø.

- Det er koseligere å stå å pusse på bilen eller reise på hytta. Bare kunne kritisere noe når de mener det er noe å kritisere eller applaudere når det er noe å applaudere. Men ikkje ta noe ansvar for de vedtak som skulle gjøres!

Kristen er også fra Odda og har partimedlemskap fra 1929. Frammøte - det er veldig opp og ned med det.

- Har vi veldig brennaktuelle saker med folk fra sentralt hold som innleiarar så kan det være eit svært møte. Men - for å si det forsiktig, så kunne tilslutningen til partimøter vært bedre i dag. Det er stor slappheit.

- Du synes altså at det har vært en endring over tid her da - du kom jo med for fullt på 1930-tallet?

- Då var det godt frammmøte. Då var det noke å slost for da. No ordner regjeringa opp, no ordner våre politiske myndigheter opp, så vi kan bare slappe av vi, ikkje sant ... ? Vi treng ikkje kave oss opp lenger, vi har det så bra: God lønn og vi har tid å være hjemme. Vi har bil, båt og hytte - og de reiser óg. Det gjer jo folk slappe, ikkje sant? På grunn av det her velværet. Det er jo ikkje til å komma forbi.

- Så på en måte kan en si at velstanden ikke er bare bra den heller?

- Det er ikkje bare bra! Det ser ein nå på en del av ungdommen - stort sett er dei fine - men alle disse utskeielsene er blitt resultatet. Det er ikkje til å komma ifrå det - av alle fristelser og velstand.

Våre arbeidsformer

Om mang en arbeideraktivist fortsatt holdt dampen oppe, ble det jevne partimedlems deltakelse mindre omfattende og forpliktende. Hva så? Ingen som hadde viet sine liv til partiarbeidet kunne la være å diskutere om partiet selv kunne gjøre noe. Temaet "våre arbeidsformer" kom på dagsordenen. Var det for eksempel slik at representantskapsformen var med på å skape passivitet? Burde en gå tilbake til de åpne medlemsmøter? For mange, som for Osvald i Odda, var ikke det veien for et ansvarlig parti. "Der kunne alltid faren være tilstede for en overrumpning når det gjaldt saker hvor det kanskje tente - på et mer eller mindre følelsesmessig grunnlag".

Ansaret krevde med andre ord mer ansvarlige former. Likevel - Lars fra Tyssedal utenfor Odda er usikker.

- Vi har jo hatt mange diskusjoner om dette med representantskapsformen er den riktige form. Hvert lag velger en representant med varamann for et bestemt antall medlemmer, og disse skal da møte på representantskapsmøte. Så opplever man det at halvparten av de som står oppført på listene ser man nesten aldri. Mens interesserte medlemmer holder seg vekk. Vi har praktisert den formen at det er åpent for andre medlemmer, men da ikkje med stemmerett. Men eg har likevel følt det slik at på et så lite sted som her - selv om vi har flere lag - så har det vært et drawback. Jeg er redd for at en del medlemmer, kanskje nye medlemmer som brenner etter å få hogge tak, virkelig går og blir frustrert rett og slett.

Ikkje vore så voldsomt mye ideologiske betraktninger

For arbeideraktivistene ble veien til Rådhuset etterhvert like velkjent som veien til Folkets Hus. Sverre i Odda ledet sin kommune fra 1952 til 1971.

- Etter midten av 1950-åra har det i grunnen ikkje vært noen særlig politisk strid i kommunestyret. Det er sakene som har vunnet fram med sin tyngde. Det har vore

administrasjonen av kommunen, og det har vore prioritering av nødvendige samfunnsaker - og ikkje vore så voldsomt mye ideologiske betraktninger.

- Eg har for moro skyld nå gått igjennom formannsskaps- og kommunestyreforhandlingene i fra 1951 - året før eg begynte - og eg er kommet så langt som til 1964. Og der viser det seg at i herredsstyret er sakene vedtatt enstemmig i opptil 98% av sakene. Det begynner jo sterkt å nærme seg faregrensen for diktatur - det er bare én prosent igjen. Det lågaste året var det nede i 89%, men ellers så ligger det godt over 90% av sakene vedtatt enstemmig. Då kan en begynne å lure på det politiske klima - er det politisk bevissthet eller politisk ubevissthet som har gitt et slikt resultat. Eller har sakene vært så opplagte - det kan man jo seie. Vi hadde stagnasjon, Odda fikk ikkje utvikle seg. Etter 1913, då Odda ble eigen kommune, fikk vi først første verdenskrigen. Økonomien var då god, men det var mange stengslar. Og mye fekk dei nok gjort, men ikkje nok. Så kom offentlig administrasjon av kommunen i 1930-åra. Så kom krigen. Så her hadde det demma seg opp et behov, et samfunnsbehov så det var ikkje så veldig stor mulighet til å drive noke slags politisk spill. Her var visse ting som måtte gjerast uansett. Man kunne være uenige om prioriteringen, og man kunne være uenige kanskje delvis med måten å gjøre det på. Men sakene måtte løysast. Og enten partiet var i flertall eller mindretall så var det i grunnen ikkje vanskelig å få sakene igjennom - det må eg ærlig tilstå. Det var ikkje det!

Partiet er blitt et kommunens parti

En av dem som fikk merke godt at sakene måtte få en løsning, var Johan, sentral partimann både i Glemmen og i Fredrikstad.

- Det var mye utredningsarbeid og slikt som ble lagt på meg. Kommunale komiteer som skulle uttale seg om lærlingelov og ditten og datten. De utvalga havna jeg borti. Og slet meg ut på den gangen.

- Tror du den karakteristikken kan gjelde Glemmen Arbeiderparti som sådan også - at det meste av partivirkomheten gikk ut på å forberede kommunale saker?

- Ja, det er jo det som har vært uløkka vet du, for utviklingen i Fredrikstad, at partiet er blitt et kommunens parti. Det har blitt så opptatt av de kommunalpolitiske spørsmåla at andre ting har kommen i bakgrunnen.
- Hvilke andre ting er det du tenker på da - som du gjerne ville satt mer i forgrunnen?
- Jeg hadde jo gjerne sett at i åra 1950 og utover kunne partiet vært mer opptatt av ideologi enn det vi var. Istedenfor å være opptatt av de nærmeste tinga - dette med økonomi, dette med materielle ting - at vi kunne tenkt mer på andre ting som kunne gi livet verdi. Som jeg syns vi har forsømt.
- Ligger det også i det du sier at partiet etterhvert bare måtte ta til etterretning de beslutninger som ble fattet av en voksende kommunaladministrasjon?
- Det har jo alltid vært noen som har sett den faren som ligger i akkurat det der. Men altså det som kort kan sies er at partiet som sådant, og det jevne, alminnelige menneske, vi har vært for opptatt av å styre denne kommunen som vi bor i. Vært mer opptatt av det, enn å drive ren partivirksomhet. Samtidig vil jeg si at det nok har blitt noe bedre igjen i den senere tid. De siste 15 åra. Fra midten av 1960-tallet. Det er kommen igjen nå.
- Når det gjelder dette med kommuneadministrasjonen så vil jeg si det at jeg for min del var veldig opptatt av dette. Jeg så det jo i Glemmen og merka det enda mer i Fredrikstad at administrasjonen forsøkte å trekke til seg de topp tillitsmennene, og gjerne ville ha saker og tingen løst der. Men der vil jeg si til Fredrikstads ros at den rådmann vi har i dag i hvert fall - selv om han innledningsvis gjorde noen forsøk, men det var ikke så mange hipp han skulle få om atte vi skulle forsøke å gjøre det annerledes, før enn atte han var lojal. Så jeg tror nok en kan si at i den grad Fredrikstad Arbeiderparti selv vil engasjere seg, så har dem sigelse i Fredrikstad kommune i dag. Dem har det.

Funksjonærplagen

Partiets forhold til kommunen og de kommunalt ansatte er i etterkrigstiden blitt del av et større "funksjonærspørsmål". Odd var formann i Fredrikstad Kommunale Forening og mener at Arbeiderpartiet ikke egentlig er blitt et slags "kommunens" parti.

Spørsmålet er hva du regner altså

- Men jeg vil jo si at det ikke er det minste merkverdig at folk får det inntrykket. Men offentlig ansatt og offentlig ansatt. Det er jo svært mange av partiets ledere som regnes for å være offentlig ansatt og som for så vidt er det, men som jo har en helt annerledes bakgrunn. En av grunnene til at de nå regnes både blant funksjonærer og all ting, er jo at de har vært politisk aktive.

- Ta han som er ordfører i Fredrikstad. Han var jo i mange år på sagbruk. Senere så var han regningsbud i e-verket i mange år. Jeg kunne ta mange sånne eksempler. Partiformannen, Johan Johansen, han jobba jo også på sagbruk og blei kommunalt ansatt til slutt. Men som hva? Ikke i noen jobb som i og for seg ga noen særlig lønn eller innflytelse. Han var vanlig ansatt i kommunens parkvesen. Så spørsmålet er hva du regner altså. Det er jo en kjensgjerning at etterhvert så er det blitt flere og flere offentlige ansatte - de er blitt en større andel av den totale arbeidsstyrken.

Holdt på å bli en funksjonærgjeng i partiet

Funksjonærgruppens vekst og deres stadig sterkere markering innenfor Arbeiderpartiet, ble ikke hilst med begeistring av urinnbyggerne. Torleif har vært på Zinken i Odda siden 1942 da han begynte i elektrikerlære. Parti- og fagorganisert ble han i 1945.

- Det var jo visse tendenser i en periode då det holdt på å bli en funksjonærgjeng i partiet, og det var ikkje vi så begeistret for. Det er det same utafor Odda óg det. Iallfall så måtte jo vi sparka frå oss då. Naturlig at det blir ført et annet språk på en stor arbeidsplass enn blant de som sitter på kontor, kommer fra service eller, ikkje minst, er i skolesektoren.

- Ble Herredspartiet en funksjonærforening etter hvert?

- Mot slutten av 50-tallet var det visse tendenser til det. Kommunevalglista var vel stort sett bra den, idet den ble satt opp. De fagorganiserte var jo med der. Men det skulle så lite til med kumulering innenfor den funksjonærgjengen. For de førte et privatliv hvor de kom mer i kontakt med hverandre enn de som kom fra en stor arbeidsplass. Er ikkje sikkert at det førte til så dårlige valg, men den spredningen som

en må ha for å ta vare på den brede massen, den ... Det hørte i hvert fall vi når vi kom ut på arbeidsplassene, til grasrota.

Så skal dette snekres ihop

Når partiet skulle sette opp lista foran kommunevalget, var funksjonærspørsmålet sentralt. Sammen med andre spørsmål om hvilke grupper som burde med. Odd, Fredrikstad, forteller.

- Jeg vet ikke om du har peiling på hva en nominasjonsprosess er for noe - utover det du kan se på det ytre da. Men forut for dette så skal du ta geografiske hensyn. Så må du på død og liv - spesielt innafor et parti som Arbeiderpartiet - ha med en del som kommer fra arbeiderklassen. Så skal du ha med en del brukbare kvinnfolk som skal tas hensyn til - ellers blir det skrik, ikke bare innafor partiet, men også utad. Så skal det være representanter for ungdommen. Kan nevne andre ting også, men det er vel det vesentlige. Så skal dette snekres ihop, under hensyntagen til kryssende interesser. Du hadde vært en fin mann hvis du bodde i sentrum, ikke sant, men når du bor på Lisleby så er det nok av folk i den kategorien – da passer ikke du lenger. Sânt blir ikke direkte sagt, men det ligger under hele tida. Og det har alltid vært partiets voldsomme problem å finne skikkelige folk ifra arbeiderklassen og kvinnelaga.

- Så jeg er enig når folk peker på disse problemene. Da er jeg enig. Men så kommer vi til hva skal vi gjøre med det? Og da er ikke saken like lett lenger. Det er så veldig lett å si det at et menneske med bakgrunn i fagbevegelsen - han teller ikke lenger i det øyeblikk nettopp fagbevegelsen kjører han opp i en ny posisjon. Ta Stortinget: Du har sittet én periode og så kommer nominasjonsmøtet og så sier dem at vi skal ha en fra arbeidsplassene. Ja, han og han - nei, han er jo ikke der lenger: Han sitter på Stortinget han!

Alminnelig arbeider

Karsten har etter et langt liv i Fredrikstad Arbeiderparti ikke noen utpreget følelse av at Arbeiderpartiet trykker funksjonærene til sitt bryst. Og det selv om funksjonæren ikke lenger er hva han var.

- Det er en ting som har vært et problem, og som jeg har følt kroppen. Og det er en del av partiets reaksjon overfor "snippfolket", funksjonærene. Oppfattet det kanskje som

litt av en jobb for meg som Handel & Kontor-mann å slå et slag for funksjonærene i partisammenheng. Nå har det ikke vært mer fart i partiarbeidet i Fredrikstad enn at hvis de leste at jeg hadde holdt en innledning i Kongsten Sosialistlag, så hadde du alle laga på nakken: Kan ikke du komme til oss? Jeg tror også jeg hadde et innlegg i representantskapet om dette hvor jeg mente å ha solid dokumentasjon for den enorme utviklingen som hadde skjedd. Om man tidligere kunne si at en funksjonær var Guds utvalgte, så var det skjedd en riktig og fin utvikling. Det gjaldt arbeidstid, lønn under sykdom, pensjonsforhold og alt dette her. I foredraget så bestrebet jeg meg på å unngå å bruke funksjonærbetegnelsen, og snakket om manuelt arbeid og kontorarbeid. Én gang - jeg hørte det sjæl etter at jeg hadde sagt det - kom jeg til å si "alminnelig arbeider". Én gang i løpet av et 25 - 30 minutters foredrag. Én gang! Og under diskusjonen så kan du gjette hva de hadde festa seg ved ... aldeles jævlig! Så Fredrikstad Arbeiderparti har aldri vist noen særlig entusiasme for den gruppen.

Det er jo funksjonærene som bestemmer

Funksjonærene ble altså ikke tatt imot med åpne armer. Likevel kom de. Fler og fler, og etter hvert i sentrale stillinger og verv. Så partiet har kanskje endret karakter siden den gang Karsten holdt sine foredrag i partilagene? Det mener i hvert fall Aksel.

- Partiet har etterhvert fått en annen gruppering av medlemmer. Nå er det mer og mer funksjonærene som danner bildet i Arbeiderpartiet. Det sa jeg allerede først på 1950-tallet, jeg var på landsmøtet, at hvis de skal tenke på å holde makten fremover, så må de få en ganske annen innstilling til funksjonærene.

- Men det har jo forandret seg totalt siden den gangen. I dag er det jo - på landsbasis også - det er jo funksjonærene som bestemmer i partiet i dag. Det er det ingen tvil om. Men selvfølgelig - partiet ville heller ingenting vært hvis ikke arbeiderne hadde sluttet opp bak funksjonærene. For det er jo fremdeles deres stemmer som er i overvekt ved et valg.

At våre egne barn skal bli utsatt for slikt

Funksjonærer er mer akseptert. Men, forteller Aksel, "det er en fordel fremdeles her i byen - du behøver ikke være arbeider i dag, men at du har ditt *utspring* derfra, at du

har dine røtter der, det har en veldig betydning. At du har vært på fabrikkgulvet, om du ikke er det i dag."

Rubin, med røtter i arbeiderklassen så gode som noens, har sett seg arg på dette.

- Det har jo dessverre kommet til uttrykk i de senere åra at - nei, vi skal ikke ha "slipsdemokrati", vi skal ikke ha noen fra overklassen. Det er helt latterlig når en tenker på det, at min egen sønn, våre egne barn - som vi har kommet i den stand at vi har kunnet gi utdanning og slikt - skal bli utsatt for slikt. Det er nok mer uttrykk for ubetenksomhet enn noe reelt. Det er naturlig at det politiske miljø blir markert mer av funksjonærer som har bedre tid til å drive politisk virksomhet.

Ledere og lederskap

Arbeideraktivistene hadde sine offiserer så vel som sine fotsoldater. Der var "sjauere" som trivdes best med grovarbeidet, akkurat som det var småkonger som kunne og kanskje helst ville gi ordre. En sterkere fordeling av rollene var uansett uomgjengelig i partiets nye maktposisjon.

Vi skolerer ikkje opp emnene

Kan hende er det slik som Odd, fra Odda, antyder at partiet i grunnen bare får slike ledere som det fortjener.

- Ja desse her topp-politkarane her i kommunen, de er opptatt med ganske mange ting, og har vanskelig med å få tida til å strekka til for alt dei skal gjøra. Det er jo eit av problema. Det er feilaktig å pålegga den enkelte så mange tillitsverv at han ikkje makter å utføra dei på ein ordentlig måte.

- Hva kommer det av da? Er det vanskelig med gode emner eller er det...

- Der tror jeg du sier akkurat det eg meiner i hvert fall. Og det er at vi mangler emner, rett og slett. Vi skolerer ikkje opp emnene, tar dei ikkje ut og setter dei i stand til å bli brukt!

De må gå gradene

På Rjukan fulgte redaktøren, Halvor, partiarbeideren Sigurd Kolltveits vei til ordførerstolen på nært hold. Kolltveit hadde gått av med pensjon da han tok over i 1960. Han kom utenfra etter krigen, hadde vært melkekontrollør. Men da han kom til Rjukan måtte han gå gradene, og det er typisk for Rjukan.

- Ja, de måtte i hvert fall gå gradene og vise at de var villige til å gå inn i partiet og gjøre sine jobber. Og han tok da jobbene i tur og orden, og på den måten så ble han nokså selvskreven til å bli ordfører.

Markera seg i den politiske debatten

I noen grad *ble* lederemner bevisst bygget opp av partiet. Odda hadde helt siden tidlig 1930-tallet hatt en av Hordaland Arbeiderpartiets plasser på Stortinget. På den tida da Jacob Pettersen slutta som stortingsmann satt Leif som formann i partiet.

- En ting som eg merka i den tida var at på det tidspunktet så deltok Indrebø svært lite på de møtene som fylkespartiet hadde. Og Aksel Fossen som no er stortingsmann, han var jo varaordfører og deltok svært lite han også. På det nominasjonsmøte da Jacob Pettersen gikk av, så blei vi då skjøvet ned til sjette plass - og blei ikkje representert. Eg så då klart som formann, at skulle vi ha noen mulighet til komme i posisjon så måtte vi - eventuelle kandidater vi hadde - delta på disse møtene som fylkespartiet hadde, og spesielt da årsmøtet, hvor man fikk markera seg i den politiske debatten. Og eg trur eg kan si at det la grunnlaget for Aksel Fossen. Han markerte seg tidlig han, når han kom med i fylkessammenheng.

En meget dyktig kar

Utvilsomt vokste det fram sterke personligheter når arbeiderbevegelsen skulle forvalte samfunnsmakt. Når bevegelsen dreide fra en innadvendt organisasjonskultur til mer utadvendt administrasjon av samfunnet, ble lederne samtidig mye mer synlige for offentligheten. En av disse var "gamleordføreren", Sverre Indrebø i Odda. La oss først høre fra Frits, smelteverksarbeider og sentral partiaktivist siden 30-tallet.

- Indrebø var en meget dyktig kar. Vi var gode bussar vi. Han var hissig og kunne slå i bordet og være sint, men hans dyktighet var det ingen tvil om.

- Han var en ganske sterk person innad i partiet og dominerte mye der?
- Ja- det gjorde han. Men vi respekterte han, for hvis han møtte opposisjon, og de syntes at de hadde rett, så bøydde han seg for det. Og det var glemt alt sammen.
- Vi har aldri hatt en sånn fyr som har hevdet seg i fylket så godt som han. Han har jo vært litt av en merkesmann her. Kjempa igjennom sykehussaken, skolesaken, yrkesskolesaken og alt det der. På Hordaland fylkesting - det var totalt borgerlig det, med en masse sånne gamle venstremenn. Det var ikkje godt å kjempa mot de der. Men han klarte det han, klarte å sette de på plass disse stabeisene som var der!

Eg har verken hatt politimyndighet eller noen av de våpena som diktatorene pleie ha

Gamleordføreren, Sverre, var opprinnelig lærer og flyttet til Odda i 1936 for å ta jobb i skolen. Han kom raskt med i partiarbeid og ble ordfører i 1952. Den posten holdt han til 1971. Oppfattet han det selv slik at han hadde en så sterk stilling?

- Det er et vanskeleg spørsmål. Men eg har jo blitt beskyldt for å vere diktator også, men eg kan ikkje skjønne det. Som eg sa til ein eingong: Skjønner ikkje korleis eg skulle kunne opptre diktatorisk, eg har verken hatt politimyndighet eller noen av de våpena som diktatorene pleie ha, så det må no vere at eg har ført min overbevisning over på dei andre då og det har no skjedd på frivillig basis. Men eg vil no seie til min egen fordel at eg var veldig interessert i det kommunalpolitiske arbeidet, så eg har prøvd å sette meg grundig inn i sakene, og har aldri likt å ta standpunkt til en sak før vi verkligen har drøft den igjennom, slik at vi var komne fram til et standpunkt. Men var vi kommen fram til et standpunkt, så fant eg ingen grunn til å vike unna for en kamp. Ikkje for å slåss og bokse, ikkje av den grunn, men fordi at ei sak som var alvorlig meint fortjente også ein innsats.

- Og ein fekk sjå bort fra behagelighetshensyn. Eg må seie eg mange ganger har hatt ubehagelige situasjonar, det har eg hatt. Men eg syns at det følgde med politisk ansvar, og eg syns óg at ordføreren i særleg grad må vere forplikta til å ta ubehagelegheitane. Eg har inntrykk av at dei andre satt og venta at nå må vi ha et standpunkt. Og da er det rimeleg at han som sitter dagleg - eg satt i 20 år med arbeidet og følgte liksom det politiske livet på pulsen kvar einaste dag, i kvar einaste sak vi vart involvert i, så var det jo mi plikt også då å prøve å orientere medlemmane og

også argumentere, overbevise. Og eg må seie at eg aldri har funne nokke vanskelegheter i gruppa. Ein og annan kunne bli forbanna selvfølgeleg, kanskje fordi at han kom i mindretal, men dei var lojale i gruppa. Og det som eg la mest vekt på, det var at vi skulle ha disiplin i vårt partiarbeid. Vi måtte ikkje risikere dette her at vi sit i representantskapet, og er einige om ei sak, også plutselig så kjem en annan ... "Det går ikkje, vi kan ikkje gjera det sånn". Enten fekk han ta standpunkt, ville han vere partiets mann eller ville han vere person så fekk han vere, ja - individualist også ved valgene. Men ikkje stille seg på partiets program og så etterpå seie at dette gjev eg blaffen i, no er eg herredsstyremedlem, i min egen fasong.

Kong Johan

Ordførerstolen var likevel ingen forutsetning for makt i arbeiderbevegelsen. Johan, Glemmen og Fredrikstad, ble til og med offisielt utropt til konge i den lokale bevegelsen. Men organisasjonskulturen forbyr en for sterk selvhevdelse, så han likte vel ikke spørsmålet helt?

- Jeg la merke til at Demokraten i en leder der de takket deg for innsatsen, trakk fram at du på folkemunne gikk som "Kong Johan": Mannen som sto litt i bakgrunnen, som hadde oversikt over trådene, og som utøvde en ikke ubetydelig innflytelse gjennom kjennskap til bevegelsen og til personer der. En slags grå eminense altså. Hvordan oppfatter du den karakteristikken - er den riktig?

- Det er vondt å si, hadde jo ikke sagt det om meg sjøl. Men en har jo forsøkt selvfølgelig å lede dette gamet etter beste oppfatning. Jeg vil si det - for ikke å være beskjeden nå - at for et par store saker så tror jeg at jeg hadde en viss andel av at det gikk så godt som det gjorde. Jeg tror nok det, når jeg nå ikke skal være beskjeden... Men skal vi ta oss en liten pust? Jeg har lyst på kaffe, jeg.

- Jeg har bare lyst til å forfølge det tema litt til: Når det var en litt større sak som skulle opp i partiet, og du hadde et bestemt syn på hvordan den skulle løses, hvordan forsøkte du å takle situasjonen da?

- Vi hadde i alle år i Fredrikstad et forholdsvis stort partistyre, en tolv stykker når det var fulltallig. Og når vi hadde saker som jeg syntes var vanskelige og som jeg ville ha gjennomført etter en bestemt linje, så starta jeg med bearbeidelsen av partistyret. Jeg

hadde folk der som jeg hadde tiltro til, og når vi hadde drøfta oss fram så kunne vi gå et skritt videre.

- Og jeg vil si det at for praktisk arbeid i partiet, så hadde jeg mye til overs for, og fikk mye utav kombinasjonen partistyre og formannskapsgruppe. Hele bystyregruppa var jo faktisk en forsamling på 45 - 50 stykker, vet du, mens derimot partistyret og formannskapet blir på omtrent 20 støkker. Du har en mye bedre oversikt over'n og får tak i de folka som lettest kan arbeide, og som det vel også er viktigst å bearbeide.

Maktglad herremann

Like fullt, innad i bevegelsen, mann og mann imellom, da kunne en få klare ord for penga. Og den interne kritikk av nessekongene kunne være krass nok:

- Du snakket med en herremann i går: Han er veldig maktglad - veldig maktglad. Han er en voldsom dyktig mann, men hvorfor kan vi ikke prøve andre som kan være like dyktige, kanskje dyktigere enn han er. Men de får aldri prøve seg.

- Han holder i mange tråder?

- Ja, men det er ikke mange som kan holde styr på så mange tråder heller. Så spørsmålet er: *Hvordan* styrer han? Og som du vet, så har Det norske Arbeiderparti alltid vært av den mening at de får ta vare på de som er dårligst stilt i samfunnet. Så får de heller seile litt sin egen sjø disse som er bedre stilt. Det får våge seg det. Skal man solidarisere seg med noen, så får en gjøre det med de som er små. Det er ikke noe valg der, det står i programmet. Men det gjør ikke han, det er bare det!

Han har 23 tillitsverv fra før!

Det sterke lederskap kunne ha sine omkostninger - for lederen selv såvel som for bevegelsen. Jørgen, som organiserte AIF-laget på Rjukan, dro senere til Laksevåg før han i 1950 vendte hjem igjen til Rjukan.

- Det var ikke lenge etter at jeg kom tilbake at jeg ble viseformann og i en periode var jeg også formann i Rjukan Arbeiderparti. Men det kunne jeg ikke fortsette med. Det ble for anstrengende. For samtidig så var jeg med i kommunestyret og var gruppefører - det ble for mye arbeid for meg.

- Ja, det var mange som syns det ble for mye. Jeg var noen år formann i Samvirke­lagetets styre også. Jeg husker en motstander, en oppo­nent da de skulle velge meg igjen - at *han* kunne de ikke velge, han har 23 tillits­verv fra før! Jeg vet ikke hvor han hadde fått tallet fra, men...

- Ble du valgt da?

- Ja, jeg ble valgt. Men så fikk jeg hjerteinfarkt, så jeg måtte trekke meg der óg.

KAP. 9: BEVEGELSEN SVEKKES

"Som planeter rundt sola" er historikeren Edvard Bulls bilde av det organisasjonssamfunnet som ble skapt i mellomkrigstida, med partiet i sin midte. I stadig videre sirkler kretset det organisasjoner som vel kunne ha lite med politikk å gjøre, men som like fullt befant seg innenfor det kraftfelt arbeiderreisingen hadde skapt i det norske samfunn. Etterkrigstidas velferdssamfunn ble en utfordring for dette "planetsystemet". Det viste seg nemlig at utdanningsekspløsjonen, det nye arbeidslivet og et mer finmasket, offentlig sosialt sikkerhetsnett svekket selve grunnlaget for et alternativt arbeidersamfunn.

Planetene nærmest sola var ungdomsfylkingen, arbeiderkvinnene og fagbevegelsen.

Ungdomsfylkingen

Livet for arbeiderungdommen ble på sett og vis snudd på hodet etter 1945. Mellomkrigstidas AUF var som "et sted å være" for de arbeidsløse. Etter krigen fikk arbeidslysten ungdom nok å henge fingrene i. Og de som valgte å gå tidlig ut i yrkeslivet - før giftermål, forsørgelsesbyrder og boliglån strammet grepet om privatøkonomien - hadde godt med penger mellom hendene. Samtidig ble utdanning mulig for langt flere enn overklasse og borgerskap. Og fritida - som kunne være lang og hard da den var påtvunget av mangel på arbeid - fortøner seg ganske annerledes når den er opptjent ved egeninnsats.

Et sted å være

På 1950-tallet var det ikke lett å beholde taket på arbeiderungdommen ifølge Ingeborg fra Rjukan. Hun opplevde 1950-åras AUF'ere som den "tapte generasjon" i et parti der generasjonen fra 1945 dominerte partilivet fullstendig. Hva slags aktiviteter preget egentlig ungdomslaget på denne tida?

- Ja, jeg husker nesten ikke jeg. Vi drev jo mye med studiarbeid, og da var det vel kanskje tillitsmannsopplæring, men også andre emner. Vi hadde jo programmer om utviklingsland, som var mer internasjonalt orientert, vi hadde om kooperasjon, om opplysningsarbeid, om mer generelle politiske temaer, og så hadde vi jo en del mer sånn hyggelige ting. Jeg tror det politiske arbeidet dominerte, men vi hadde litt spill og litt utlodning. Det var en stund vi hadde dans nesten på hvert møte, og da var det en del som kom bare for å danse. Men da gjorde vi det sånn rett og slett at vi hadde dørene stengt til dansen begynte.

Det var vel Vietnamkrigen som utløste det

Dersom 1950-tallets AUF'ere var "generasjonen som ble borte", er det kanskje ikke så underlig at lagvirksomheten i Fredrikstad var preget av "veldig mye dans, veldig lite politikk" da Svein Erik ble medlem der om lag et tiår senere. Men da var også ungdomsopprøret i emning.

- Det var vel nettopp i åra fra 1967 til 1970 at omslaget kom med sin fulle tyngde. Omslaget kom nok gradvis, men det var veldig i omfang, og det var vel Vietnamkrigen som utløste det. Etter hvert så kom det også en ny gruppe ungdom inn i AUF, en mer ideologisk bevisst ungdom som begynte å dominere, meget dyktige karer. Det gjorde jo at AUF ble styrket kvalitativt, ingen tvil om det, men kvantitativt så raste det jo sammen, nesten.

- Kjernen i denne gruppen har jo senere begynt å gjøre seg gjeldende i Fredrikstad Arbeiderparti. Tom Thoresen, som sitter på Stortinget i dag, var jo en av disse, og likedan Bjørn Skaug, sekretær i Fredrikstad Arbeiderparti nå, selv om han var med i SF akkurat på den tida. Men han tilhørte i hvert fall den radikale ungdommen som begynte å dominere det politiske liv i Fredrikstad.

Åpnet i betydelig større grad for folk med andre oppfatninger

Bjørn var underveis til embedseksamen i filologi. Han avsluttet 1960-åra som medlem av Sosialistisk Folkeparti, og begynte 1970-åra som AUF'er:

- Jeg var utenrikspolitisk interessert til å begynne med. Og det som jeg tror gjorde at jeg ble medlem av SF, var rett og slett stor irritasjon over den ensidigheten som preget Arbeiderpartiets utenrikspolitikk i de årene som Halvard Lange var utenriksminister,

og dessuten den fullstendige mangel på toleranse overfor mennesker med avvikende oppfatninger som gjorde seg gjeldende den perioden da Håkon Lie satt som sekretær. Jeg vil nok også si at noe av forklaringen på at jeg kunne melde meg inn i AUF i 1970, det var at man hadde åpnet i betydelig større grad for folk med andre oppfatninger på det tidspunktet. Håkon Lie forsvant som generalsekretær, som sekretær, rettere sagt, i partiet i 1969. Bratteli og Reiulf Steen ga uttrykk for at man ønsket at de menneskene som inntil da hadde vært medlem av SF, kom inn og virket for sitt syn i Arbeiderpartiet. Så jeg tror nok at det skjedde et skifte der som gjorde at det var betydelig mer naturlig for meg å gå inn i AUF da.

Arbeiderkvinnene

Ungdomsbevegelsen fikk en sterk uttynning i rekkene parallelt med omleggingen av arbeidsformene og dreining i retning av rekruttering fra den politisk bevisste skoleungdommen. Mønsteret i denne utviklingen, fra samværsorganisasjon med politikk på dagsordenen til en mer "eksklusiv" politikergruppe, finner en også spor av i kvinnebevegelsen.

Beså alle arbeidsplassene til mannfolka

Det begynte så bra, forteller Sigrid.

- Her på Rjukan fikk vi Åse Andreassen til formann, fruen til han som ble bibliotekdirektør. Hun var veldig flink. og det som hun samlet medlemmer på, var at de var rundt og beså alle arbeidsplassene til mannfolka, og hadde møter der. Det var mange som ble med på det, og syntes dette var interessant. Og det var mange sånne aktuelle ting som hun tok opp. Også var det jo det at også partiet seilte i medvind akkurat på den tiden.

- Dette var før alle disse småforeningene var kommet i gang, de som dreper kvinnebevegelsen. Jeg tenker på mange av disse humanitære. Det er jo mange nå som heller vil gå der, og som ikke er med i partiets foreninger. Røde Kors, Blindeforeningen og Radiumforeningen - det er foreninger som har fått større oppslutning enn arbeiderkvinnene etter hvert. Og så har vi husmorlaget, da. De har jo stor tilslutning, også av kvinner som vi trodde skulle tilhøre oss. Jeg har vært på noen av

de møtene, og da har jeg vært helt forundret. Det er folk som er aktive innenfor partiet, mens fruene sitter i husmorlaget.

De begynte i arbeid de unge husmødrene

Det var gode tider for organisasjonene rett etter krigen. Johan har en tilsvarende beretning fra Odda. Han og kona var begge politisk aktive, hun i kvinnelaget.

- Vi hadde møter to ganger for måneden i Folkets Hus. Det var foredrag og forskjellige ting - opplysninger, kurser i kommunalkunnskap og så videre. Og så hadde vi disse lørdagskveldene. Vi satt oppe til langt utpå natta. Parti- og kvinnegruppene kom isammen. Husker du - vi hadde foredragsholdere fra Oslo, kunne sitte og diskutere til klokka ble både ett og to. Det var morsomt den tiden. Interessant, altså. Men den tiden kommer visst ikkje igjen!

De kvinnene vi nå har fått inn, er yrkesaktive

De yngre kvinnene som kom med i 1960- og 1970-åra, representerte en ny og mer pågående stil, en stil som nok kunne virke litt fremmede på de eldre. "De nye er ivrige og flinke, mens jeg sitter mer passivt og hører på", sier en av dem som er eldre enn Fredrikstad Arbeiderkvinnelag. Bjørg kom med i partiarbeidet nærmest ved en tilfeldighet på slutten av 1960-tallet.

- I Fredrikstad, som jo er et stort distrikt, er det faktisk fem kvinnelag. Nå tror jeg Fredrikstad Arbeiderkvinnelag som jeg er formann i, er det største og det eldste. Jeg kjenner ikke til hvordan det er i de andre gruppene, men det er vel ikke noe galt om jeg sier at gjennomsnittsalderen ligger forholdsvis høyt. Slik er det også i var gruppe - vi har en god del eldre, og jeg er veldig glad for at de fortsatt kommer på møtene. De bidrar ikke med noe særlig nå, de kommer mer på grunn av vanen og det sosiale samvær. Og det setter jeg veldig pris på, for det er kvinner som har gjort en innsats gjennom tidene.

- De siste par årene har jeg merket en tilgang på yngre kvinner til oss, og derfor driver vi nå den studiesirkelen i kommunalkunnskap som jeg selv startet med å gå gjennom. Vi håper jo å kunne få nominert flere til kommunevalget nå i år. De kvinnene vi nå har fått inn, er yrkesaktive. De har fått barna ut av hendene og synes de kan begynne å engasjere seg litt. Så de står parat til å ta fatt på jobben i partiapparatet.

Vi vil ikke mer, nå vil vi være med!

Synes du at tidene har endret seg, Sigrid, Rjukan?

- Vel, det har jo vært det vanlige det, at det var vi som skulle være på kjøkkenet. Når de skulle ha noe representantskapsmøte, var det vi som skulle koke kaffen. Og hvis det var noe - folkefesten på første mai, for eksempel - da måtte de alltid ha fatt i formannen i kvinneforeningen for å få rede på om vi kunne hjelpe til. Og på folkefesten sto vi på kjøkkenet.

- Men da begynte vi å si at vi vil også være med, vi vil ikke stenges ute på kjøkkenet der. Vi har i grunnen alltid protestert på det der, for det var jo mange ganger saker som vi syntes var veldig interessante, og der vi gjerne ville gi vår mening til kjenne. Vi har alltid sagt at dere må være med og hjelpe til, og noen ganger kunne vi få litt hjelp til ryddingen, kanskje. Men så, når det gjentok seg, når det skulle velges nye til dette arbeidet, da sa vi nei! Vi vil ikke mer, nå vil vi være med!

- Vi hadde det vanskelig noen år, for en ti års tid siden hadde vi vanskelig for å få en formann og et styre til kvinneforeningen i det hele tatt. Og da var det jo snakk om at vi skulle slå oss sammen med partiet. Vi kom så langt at vi hadde et møte, og da var det formannen i partiet som sa det at ja - vi kunne jo opprette nærmest sånn en kaffekomite. Da sa vi bare takk for oss, og så gikk vi.

Tenk på alle de mennene som blir satt opp uten erfaring!

Fikk kvinner gjennomslag i den mannsdominerte politikken? Bjørg, Fredrikstad, svarer.

- Jeg har aldri selv kunnet klare å stå opp og si at nå må vi få kvinner med her og der. Jeg sitter bare hele tiden og ønsker å oppleve at mennene skal foreslå kvinner. Og det merker jeg jo nå at det er en forandring på det – nå snakker jeg om det kommunale plan. Vi ser jo hva som kommer fra sentralt hold, at man skal sette opp like mange kvinne og mannsnavn til valg og slikt. Men akkurat i Fredrikstad vil jeg si at jeg er skuffet - en god del skuffet over Fredrikstad Arbeiderparti i så måte akkurat nå. Noe bedre er det selvfølgelig blitt ...

- Så kan man vel si at vi kanskje ikke har så mange, og at de vi har, mangler erfaring. Men dette er noe av det verste jeg hører. Tenk på alle de mennene som blir satt opp uten erfaring! Men det blir det aldri sagt noe om. Kvinner derimot, de skal ha erfaring, men de kan ikke få erfaring før de får lov til å bli med!

Mange store saker er kommet inn i partiprogrammet fra kvinnebevegelsen

- Likevel, Bjørg: Er det bruk for kvinnebevegelsen i dag? Du sier selv at gjennomsnittsalderen er høy, og at muligheten til å vinne fram innen partiet er så som så. Bør ikke de aktive kvinnene da gå direkte inn i partiarbeidet?

- Jeg skulle ønske vi kunne komme dit hen at kvinnebevegelsen kunne nedlegges. Men per i dag er jeg ikke enig i at vi nå kan gjøre det. Så langt er vi ennå ikke kommet, men jeg håper vi får det til i løpet av et par generasjoner, i hvert fall. Men om vi gjorde det i dag, er jeg fullstendig overbevist om at vi ville miste mange medlemmer. Kvinnene ville overhodet ikke gått inn i disse miljøene. De ville ikke følt seg hjemme der. Det er mange som søker til kvinnelagene på et sosialt grunnlag til å begynne med, og dem prøver vi å fange opp. Vi har et veldig godt miljø, et kameratslig fint miljø. Slik er det sikkert også i de andre lagene, men det er et annet miljø der. Og du må huske på at også vi fører politikk på våre møter. Det er mange store saker som er kommet inn i partiprogrammet fra kvinnebevegelsen, saker som ikke hadde kommet opp, hvis ikke kvinnene hadde gjort grovarbeidet før partilandsmøtet. Mennene er mange ganger mer opptatt av vann og kloakk, dessverre. Det er viktig det også, og kanskje har kvinnene engasjert seg for lite der. Men mange store saker, om likestilling og kvinner og utdanning, for eksempel, hadde neppe vært kjørt igjennom slik de er det i dag, dersom ikke kvinnebevegelsen nitid, om igjen og om igjen, hadde kjørt dem fram.

Fagpolitisk arbeid

Arbeideraktivistene sloss for organisasjonssamfunnet: Der arbeidslivets parter er organiserte, der avtaler er kollektive, der tvister søkes løst ved forhandlinger og der fagforeningskontingenten trekkes på lønningskontoret og gir rett til fradrag på selvangivelsen.

Det var jo ei uhyre styrke

Etterkrigstidas organisasjonssamfunn kom ikke drivende på ei fjøl. Olav fra Odda husker 1950-åras fagforeningsmøter i avd. 61 på Zinken.

- Oppslutningen på møtene var enorm. Vi brukte gamle Folkets Hus, og hadde formiddags- og ettermiddagsmøte for avvikling av årsmøtene. Eg husker vi hadde likt stemmetall i 1953 og måtte ha omvalg mellom meg og Henry Espe. Vi satt ved siden av hverandre på møtet, eg og han, og så sier han: "Eg trekke meg eg, Olav, så tar du det". "Nei helsikke, skal eg sitte som sekretær så skal eg ha fleirtallet bak meg. Ikkje noe på den måten der, Henry", sa eg til han. Så måtte eg stå årsmøtet ut. Men på første møtet da husker eg, det var 201 mot 201, likt stemmetall. Så det syntes vi var fint, at det var 400 medlemmer som var med og stemte. Seinere var frammøte en cirka 250 når andre saker var oppe. Og det var virkelig fine møter. En veldig styrke for fagforeningen óg. Når Raaen gikk til forhandlingar med bedriftsledelsen, så hadde han medlemsstokken i ryggen - han visste at eit fleirtal var til stede på møtet. Så det var jo ei uhyre styrke for dei som skulle legge fram saker og forhandle med ledelsen. Når det bare er en 40-50 stykker som møter opp - og så en masse prating rundt på fabrikken - då veit de ikkje sikkert om de har fleirtalet med seg. På den måten var det lettere før.

Damene er blitt fornøyde

En sak som tidlig møtte fagbevegelsen etter krigen, gikk under stikkordet "nye grupper". Det er jo blant annet blitt flere offentlige jobber, så vel som flere kvinner i arbeidslivet, og det foregikk en forskyvning i LOs medlemsmasse nettopp i disse retningene etter 1945. Klubben på eksportbedriften Zinken i Odda hører til de etablerte grupperingene innen LO. Renholdsarbeideren Mary, som jobbet i Fredrikstad Kommune, kan imidlertid fortelle litt fra fagforeningsarbeidet innen en av de nyere grupper. Her var det riktignok en solid organisasjonsprosent - noe som langt fra er tilfelle i alle de "nye". Men det er også problemer, og noen av den er knyttet til et tradisjonelt kjønnsrollemønster.

- I min yrkesgruppe er det 98 prosent som er organisert, Og når de andre ikke er med, så er det ikke fordi de ikke vil, men det kan være personlige grunner, for eksempel religion som kommer inn i bildet. Og dem går vi selvfølgelig ikke på.

- Har dere i kommunen noen kontakt med dem som jobber med renhold i private firma?

- Nei, i grunnen ikke, de er organiserte i Arbeidsmannsforbundet om de ikke er organiserte i forbundet på bedriften der de jobber. Men samarbeidet med dem, det er godt. Vi har bare hatt ett tilfelle: I Fredrikstad Kommune var det to skoler som ble satt ut som et prøveprosjekt til privat renholdsentreprise, og det var vi ikke noe glade for. Vi ville ha alle under ett. og der hadde vi godt samarbeid med Arbeidsmannsforbundet, og helt inn til LO, blant annet Harriet Andreassen som da oppfordret disse damene til å være med på å komme inn i kommunen. Dette er jo en sikrere arbeidsplass enn i en privat bedrift - etter vår mening, da. Og det gikk bra, damene er blitt fornøyde, de har fått bedre forhold.

Én ting som jeg mener er gæ'ernt innen fagbevegelsen

Det er flere grunner til at det oppstår gnisninger mellom parti og fagbevegelse. Fagbevegelsen er en interesseorganisasjon for sine medlemmer, mens partiet har ansvaret for prioriteringer i hele samfunnets interesse. "Det passer liksom ikke å ta med folk fra en kamporganisasjon nå som partiet har fått ansvaret for kommunen", slik en av arbeideraktivistene resignert uttrykker det. Arbeiderpartiet har dessuten alltid sett sin oppgave i å forsvare de svake, og ikke alle fagorganiserte hører lenger med blant disse.

Derfor finnes det veldig forskjellige beskrivelser av fagligpolitisk arbeid. Fra partihold beklages det at de fagorganiserte ikke engasjerer seg nok i partiarbeidet. De faglige tillitsvalgte på sin side kan føle seg tilsidesatt og overflødige i et politisk miljø dominert av andre grupper. Nils fra Fredrikstad mener at fagbevegelsen og partiet bør arbeide bedre sammen.

- Det er én ting som jeg mener er gæ'ernt innen fagbevegelsen, og det er at ikke fagbevegelsen og kommunen arbeider bedre sammen. Fagbevegelsen kan jo ha problemer - forslag som kommer inn fra de ansatte som er stikk i strid med for eksempel kommunens planer. Det er en hel masse saker som jeg tror kunne heve interessen for Arbeiderpartiet hvis at de ansatte på en bedrift fikk greie på kommunens planer i god tid før det kommer i avisene. Det kan bli veldig kontraster og du vet åssen det er - en fagbevegelse kan arbeide for en sak som at medlemmene

er veldig interesserte i, og så plutselig kommer det at nei, det går ikke på grunn av kommunens opplegg.

Ei gruppe ved siden av partiet

Men når partiet ikke er villig til å låne øre, er det ikke annet å vente enn at de fagorganiserte engasjerer seg politisk på egen hånd. Olav_forteller om partigruppa på Zinken i Odda:

- Det er kanskje litt feil å kalle den radikal, men det var enkelte - det var en viss konflikt mellom ledelsen av partiet og de der ute. Partiledelsen så ein viss fare i at det ble ei gruppe ved siden av partiet. Det var sånn de opplevde det, men vi sjøl der ute, vi så ingen fare i det. Vi var tvert imot opptatt av at vi danna vår egen gruppe, der våres arbeid og målsetting først og fremst var å gjøre oss gjeldende innenfor fagforeningen. Men vi forsøkte óg å få våres folk med i kommunale verv og kommunestyret og så videre, men der ble vi møtt med beskyldninger - vi fikk i oss av og til at vi manipulerte for mye med listene til kommunevalget. Men det var ikke tilfelle, det har vi alltid protestert på.

KAP. 10: UTFORDRINGER FRA VENSTRE

Da freden brøt løs i 1945, dukket Stalins portrett opp i norske gater. Sovjetunionen var en av krigens store seierherrer. Ved stortingsvalget i oktober vant NKP nesten 12 prosent av stemmene, og til sammen fikk de to arbeiderpartiene for første gang rent flertall på Stortinget. Det er anslått at om lag hvert tredje medlem av fagbevegelsen stemte på kommunistene denne første etterkrigshøsten.

Kommunistene

Kommunistene ble slått tilbake av Arbeiderpartiet, og sympatisørene ble stadig færre utover på 1950-tallet. Samtidig vokste det fram en opposisjon mot Arbeiderpartiets internasjonale politikk på venstresiden i bevegelsen. Sosialistisk Folkeparti så dagens lys i 1961. Utover på 1960-tallet, og spesielt fram mot folkeavstemningen i 1972, ble motstanden mot norsk medlemskap i EEC - senere EF og EU - et samlingspunkt for venstresiden. Samtidig dukket Stalins navn igjen opp i den politiske debatten, denne gang som inspirasjonskilde for enkelte studentaktivister.

Å kjøre laget over fra AUF til NKP

Kommunister hadde satset mye i kampen mot nazismen, og tapene var store. "Blant dem som kom opp til meg på Frigjøringsdagen, var det folk jeg ikke drømte om!" forteller Sigrid i Odda, som mistet sin mann, den legendariske redaktør og NKP-leder Harald Slåttelid, og en sønn under krigen. Mange arbeideraktivister var trukket med i det illegale arbeidet på NKPs side. Og etter krigen, da organisasjonslivet skulle bringes på fote igjen, sto en rekke lokale tillitsmenn fram som overbeviste kommunister.

En av dem var Angel i Fredrikstad, tidligere formann i det radikale AUF-laget på Nabbetorp. Angel kom med i en illegal gruppe ledet av NKU-medlemmer. Han ble tatt, og sendt til Tyskland. Etter krigen skulle Nabbetorp AUL bygges opp igjen.

- Det skjedde da jeg kom hjem fra fangenskapet, da ble det holdt et stort mottakelsesmøte der oppe. Og jeg fortalte da om forholdene i Tyskland, om fangenskapet og den djevleskapen vi hadde vært inni der nede. Og på det samme møtet vedtok vi alle som en, tror jeg, å kjøre laget over fra AUF til NKP. Hele den gamle gjengen var innkalt til møtet. I og med at jeg hadde forlatt dem - og det var det flere som hadde gjort - måtte vi jo få til en ordning på partiforholdene våres. Vi måtte ha reine linjer - vi kunne jo ikke være medlemmer av NKP og samtidig opptre som AUF-lag.

En tilstrømning som var fenomenal

Den radikale Fredrikstad-ungdommen var ikke alene om å ønske samling. Alt under krigen - i Stockholm og på Grini - hadde sentrale tillitsmenn startet forhandlinger om en sammenslåing av Ap og NKP. Hvordan var stemningen blant ungdommen i Odda? I 1945 var det en kolossal aktivitet i arbeiderungdomslaget her i Odda, forteller Malvin.

- En tilstrømning som var fenomenal, og moro hadde vi det. Vi hadde hundrevis av medlemmer.

- Hvordan var forholdet mellom dere og den kommunistiske ungdommen - var det hard kniving?

- Nei, det var ikkje noe sånn kamp, eg kan ikkje si det. Eg veit ikkje om vi var så veldig politisk bevisste. Det var sånn at når den kommunistiske ungdommen var på tur oppe på Smørtjørnsmoen, da var vi på Seljestad. Men det var en del kommunistiske gutar som hadde jenter i vår bevegelse og omvendt, vet du.

Voldsomt travelt med å fortelle om Moskva

Frits ble formann i Odda AUL i 1945. Gikk ikke ungdomslagene i Odda faktisk sammen ei stund i påvente av samling?

- Ja, de gjorde det, mange av medlemmene, men ikkje alle. Personlig hadde eg hatt føling med de illegale kommunistiske cellene under krigen, og var litt skeptisk - de hadde det så voldsomt travelt med å fortelle om Moskva og alt det der, det var bare kommunismen de diskuterte. Men de fikk flere av våre medlemmer inn der, bl.a.

kassereren og styremedlemmene ellers som ble fascinerte av det der. De lot seg bløffe og ble dratt med, men vi andre reserverte oss.

- Arbeiderpartiets medlemmer innad, i kjernen, var innstilt på samling, de mente det virkelig ærlig. Men personlig var eg skeptisk. og da eg fikk signal fra Oslo om at vi måtte starte med ungdomslaget - for Kommunistisk Ungdomslag hadde startet med én gang og hadde en voldsom tilslutning, - da var eg straks villig. Det kommunistiske laget fikk flere hundre medlemmer med én gang, og vi - vi var liksom bare blåbærene vi til å begynne med, en 10-20 medlemmer i den første tiden. Men etter hvert fekk vi medlemmene over, og begynte å seile frå dei.

En kloakk skal det være i ethvert samfunn

På sentralt hold brøt samlingsforhandlingene snart sammen. Partiene hadde ulike ønskemål, og valgte strategi deretter. Det spørs også hvor dypt viljen til samling egentlig stakk. Edgar fra Fredrikstad minnes en samtale på vei hjem fra fangenskap i Tyskland.

- På hjemveien fra Sachsenhausen bodde vi noen uker i Neuengamme, en forferdelig leir i Nord-Tyskland. Og der en kveld, så sto jeg i ensomhet nesten og snakket med Hjalmar Dyrendahl. Vi drøftet den etterkrigstiden som skulle komme, dette var jo før krigen var helt slutt. Og jeg mente at nå måtte det være alle tiders sjanse til å få samlet arbeiderbevegelsen, liksom hundre prosent. "Å nei", sa Dyrendahl. "En kloakk skal det være i ethvert samfunn, så Kommunistpartiet har vi bruk for". Sånn var det. Det synet på saken har jeg aldri vært noe særlig tilhenger av.

Plutselig så blei vi innkalt til Oslo

Vinteren 1946 løp nyheten inn om brutale politiske utrenskninger i Spania. Henrettelsene fikk antifascismen til å blusse opp igjen. En rekke norske fagforeninger vedtok blokade av skipsfarten på Francos Spania, og Spania-saken ble snart til en styrkeprøve mellom sentrale maktsentra og den radikale opposisjonen i fagbevegelsen. En av de fagforeninger som vedtok boikott av Franco-Spania, var avd. 61 på Zinken i Odda. Der var NKP'eren Jakob formann.

- Vedtaket vårt gikk ut på at vi skulle losse de båtene som var i sjøen, som hadde gått ut fra havn i Franco-Spania. Dei skulle vi lossa, men ikkje fleire. Men så skjedde det

noe. Vi hadde sendt kopi av vedtaket vårt til Kjemisk Forbunds ledelse, det måtte vi jo gjøre. Og plutselig så blei vi innkalt til Oslo. I hui og hast. Og da var det å møte opp i Murernes Hus, i et møtelokale der. Og der møtte storpampen opp. Det var sjølvaste Gerhardsen då. Og formannen i Sjømannsforbundet, Haugen hette han. og formannen i Kjemisk, Karsten Torkildsen, og det var jo selvfølgelig noen "diltere" med i salen også, men det var fleire kommunister der óg. Og så kjørte Gerhardsen ut, og sa at vi værsågod hadde å gjøre om vedtaket. Men eg sa nei, vi gjør ikkje om noe vedtak.

- Og der tordnet Gerhardsen for første gang. Det var forresten første gang vi hadde sett heile fyren. Der tonte han flagg! "Det går ikkje an", sa han, "at mer eller mindre tilfeldige grupper arbeidere begynner å drive utenrikspolitikk." "Det er regjeringen som skal drive utenrikspolitikk, ikke grupper av arbeidere," sa han. Det var reine ord for pengene, det. Så vi blei ikkje enige der.

- Så kom Karsten Torkildsen til Odda. Og han hadde med seg Sven Oftedal, sosialministeren. På møtet her stilte dei forslag om at vedtaket skulle oppheves, og eg som formann i foreningen stilte selvfølgelig forslag om at vedtaket skulle opprettholdes. Men så hendte det ein ting som skipla saken for meg. For Oftedal hadde sittet i konsentrasjonsleir sammen med ein som var kommunist - behøver ikkje nevna navn. Og han hadde Oftedal redda livet på i konsentrasjonsleiren. Dette sto fyren selvfølgelig i stor takknemlighetsgjeld for. Og enden på historien var at han - eit fremtredende medlem av Det Kommunistiske Parti - sto opp og forsvarte Oftedals innlegg. Det kan ein jo forstå i den situasjonen der. Men han dro såpass mange av kommunistene med seg at eg tapte kampen. Dette var på ein søndag, møtet var blitt sammenkalt i lynhast. Då fikk Oftedal og Torkildsen et knepent flertall, men det var jo nok. Eg husker eg gikk bort og gratulerte Oftedal med seieren. Han ble flau. "Nei", sa han, "Jeg ville heller vært i din plass, jeg", sa han. Han likte nok ikkje den jobben han hadde fått, men han hadde tatt han, og da så.

Under hetsen falt de svake fra

Under striden om Spania-boikotten i 1946-47 var NKP fortsatt i stand til å kjempe om kontrollen i fagbevegelsen. Men da den kalde krigen satte inn, ble partiet snart trengt tilbake. Gerhardsens Kråkerøy-tale ble fulgt opp med mye tungt skyts. Kommunismen

var en trussel mot vår frihet, NKP en potensiell femtekolonne. Frank var NKP'er fra Odda:

- Etter krigen var aktiviteten i partiet meget god, det kan kona bevitne. Jeg var ikkje hjemme en eneste kveld. Men vi som deltok, vi ble sprengt av det. I begynnelsen var vi så mange at vi kunne få avlastning, når det trengtes. Men under hetsen falt de svake fra, vet du, og da blei byrdene større på de som var igjen. Nå er det ganske stilt, vil jeg si. Men jeg skulle likt å se hvor mange som hadde stått i Det norske Arbeiderparti, om de var blitt utsatt for den samme hetsen. Da hadde det vært tynt i rekkene!

Det annet sentrum

Samtidig ble NKP rammet av alvorlige indre problemer. Særlig opprivende var striden om Peder Furubotn, mannen som hadde ledet NKP under krigen. "Det annet sentrum" i partiet, dvs. Furubotn-gruppen, besto for en stor del av tidligere sosialdemokrater som var blitt rekrutterte til NKP gjennom motstandsarbeidet. I 1950 ble Furubotn-gruppa ekskludert, anklaget for trotskisme, titoisme, desertering og agentvirksomhet. En av dem som gikk over fra Arbeiderpartiet til kommunistene etter krigen, var Roar på Rjukan.

- I de første åra sto kommunistpartiet veldig sterkt i fagbevegelsen her på Rjukan. På et møte hvor det skulle velges representanter til landsmøtet, fikk vi de representantene. Men så fikk dem vridd på den flisa. For dem mente at det var feil ved valget - skiftfolka hadde ikke fått stemt. Så fikk dem skiftfolka til å protestere. Det var elleve skiftfolk av flere hundre som protesterte. Da blei det nytt møte, og dem fikk sine folk valgt. Jeg, blant annet, hadde like mange stemmer som en av de største karene Arbeiderpartiet hadde.

- Utover på 1950-tallet begynte vel benkeradene å bli nokså glisne?

- Da begynte det å tynnes ut, ja. Og det hadde vel sin årsak det óg. I den splittelsen vi hadde med Furubotn og dette her i 1948-49, ja. Både partiet og ungdomslaget ble splitta. Ja, vi hadde flere møter på dette der. Jeg hadde et skriv som var opp på et møte, og det var liksom årsak til splittelsen. Det blei to fronter da - én for og én **imot** Furubotn. Jeg var den gangen Furubotn-tilhenger, og vi startet vår egen avdeling med egne medlemskort og greier.

- Vi ble ekskludert av partiet her, og det samme skjedde med ungdomslaget. Og da var det en viss mann ifra sentralstyret her oppe da, han ekskluderte formannen på møtet og sa til meg: "Du overtar ledelsen av møtet". "Jeg er innehaver av et grønt kort, jeg også", svarte jeg - det var de korta vi hadde. Nei, det spilte ingen rolle, jeg måtte lede møtet. Til slutt gikk vi alle sammen. Dette er en meget kjent mann innom kommunistpartiet i dag.

- Betyr det at størstedelen av Rjukan-partiet gikk med Furubotn?

- Ja, det fikk i hvert fall jeg inntrykk av. Det kom seg mye av det at Furubotn var veldig aktiv her oppe, med forelesninger og studieringer og sånt noe. Vi hadde veldig god forbindelse med de folka som ble ekskluderte den gangen.

Vi var flinke til å organisera folk når det gjaldt

Selv etter at NKP på ny var blitt redusert til en sekt, beholdt partiet en viss innflytelse i fagbevegelsen. I Odda satt Jakob Raaen som formann i den største fagforeningen i tiåret fra 1945 til 1955. Hvordan var det å være kommunistisk fagforeningsformann under den kalde krigen?

- Det gikk jo hardt for seg av og til. Torkildsen, forbundsformannen, blei jo tilkalt fleire gonger. Han lei nederlag her óg. Då måtte han heim med naso i ein klut. Vi var flinke til å organisera folk når det gjaldt. På Kjemisk Forbunds landsmøte var striden like hard. Dei var nær ved å kasta meg ut av eit landsmøte rundt 1950 en gang. Dei påsto at eg ikkje hadde gått igjennom heile dagsorden på møtene. Men det å stå og lesa opp ei heil bok på eit fagforeningsmøte, det er jo bare idioti. Du går igjennom dei punktene som har betydning, for ingen oppfatter det hvis du står og leser monotont opp ei heil bok.

- De ville kaste meg ut der. Men så var det formannen i avdeling 5, han tok ordet. Det var kassereren hans som var brukt som dukkemann. "Jeg forstår meg ikke på deg", sa formannen til kassereren. "Du er kasserer i vår foreining, og du veit så inderleg vel at vi behandler dagsorden på samme måten", sa han. Med sin eigen forening hadde han ikkje rapportert, kassereren. Og dermed begynte no affæren å bli litt skitten. Det blei avbrudd i landsmøtet. Då dei kom tilbake igjen, hadde dei funne ut at det riktige i dette tilfellet var at Raaen skulle få vera på landsmøtet. Han skulle ha forslags- og

talerett, men ikkje stemmerett. Dei hadde skrekkelig travelt med å klubba det igjennom, selvfølgelig. Og eg brukte taleretten, det skal være visst!

Eg tror dei hjernevaska dei

Lokalt forsøkte Arbeiderpartiet gang på gang å mobilisere for å kaste ham, forteller Raaen, men det lyktes aldri. En grunn til det kan være at Raaen ble sett på som en god forhandler på bedriften. Kanskje hadde det også noe å gjøre med at den nye tillitsmannsstilen som LOs opplæringsprogram la opp til, ikke hadde appell i Odda?

- Når folk blei aktivt med i fagbevegelsen, så sendte vi dei AOF-kurs. Og kvar einaste ein som vi sendte inn, var ubrukelig når han kom tilbake. Eg tror dei hjernevaska dei på ein eller annen måte. Iallfall blei dei så vidløftige og innvikla at dei visste snart ikkje sjøl kva dei snakka om. Det var jo dei som gjekk på talekurs óg. Men det var Norske Arbeiderparti-folk, og dei såg ikkje ut i det hele tatt når dei kom på talerstolen!

Den tredje vei

For Arbeiderpartiets aktivister i 1945 var det liten tvil om at gjenreisingsarbeidet nå sto øverst på den politiske dagsorden. Men den praktiske reformpolitikk som fulgte i gjenreisingskjølvan, "kommunalsosialismen" med Rådhuset som det nye maktsentrum, kunne nok føre til murring i arbeideraktivistenes rekker. Likevel var det ikke endringer i den innenrikspolitiske kurs som skapte størst motstand innad Arbeiderpartiet. Enigheten sprakk på den nye utenrikspolitiske orienteringen og NATO-medlemskapet i 1949. Men alt den gangen dreide ikke motstanden seg bare om forsvarsalternativer. At Arbeiderpartiet kunne alliere seg med den mektige vest-atlantiske kapitalismen var drøy kost.

Hvordan kapitalen arbeider

Birgir fra Rjukan var blant dem som hadde problemer med å svelge den nye linja, og på årsmøtet i Telemark fylkesparti straks etter at NATO-avtalen ble inngått, forsøkte han å ta saken opp. Men han fikk fort merke at den type synspunkter var det blitt lite rom for i partiet! Det var redaktør Olav Larssen i Arbeiderbladet som innledet på møtet, og Birgir var selv en av de yngre utsendingene, ennå ikke passert de tretti.

- Og da stilte jeg et spørsmål. Jeg sa at jeg var jo ikke så gammel av år, men jeg hadde da deltatt i en del studiesirkler både før og etter krigen. Og der hadde vi lært litt om hvordan kapitalen arbeider - spesielt i Amerika. Og da ville jeg gjerne vite hvilke endringer som hadde skjedd i det amerikanske samfunnet siden før krigen, hva som gjorde at vi nå skulle stole ubetinget på dem. Fikk ikke noe svar. Så tok jeg ordet en gang til, gjentok spørsmålet og sa at jeg ikke hadde fått noe svar på det. Og gjentok det nok en gang. Olav Larssen svarte ikke. Men jeg fikk høre etterpå at han hadde kommet og spurt en annen fra Rjukan om jeg var kommunist. Sånn var det den gangen.

Servilitet, rett og slett!

Den retning Birgir sluttet opp om, kom til å bli kjent som den tredje vei i arbeiderbevegelsen - veien mellom Arbeiderpartiets reformistiske vestorientering og NKP's dogmatiske kurs mot øst. I 1952 fikk retningen sitt eget talerør med bladet Orientering, og fram til eksklusjonene og stiftelsen av Sosialistisk Folkeparti i 1961 utgjorde orienteringskretsen og dens sympatisører en konstant opposisjon mot Arbeiderpartiets offisielle kurs. Odd_ - han som bare svært motstrebende lot seg trekke inn i DNA-aktivistenes rekker - beretter om klimaet i Fredrikstad Arbeiderparti. Mccarthyismen - ga den seg noe utslag her i Fredrikstad?

Å - i uhyggelig grad. Jeg hadde ikke noen problemer, jeg hadde ikke noen verv eller denslags som gjorde at jeg ble utsatt. Det var jo en lettveint utvei, det at en rett og slett stilte seg utafør. Men jeg vil si at her i distriktet varte McCarthy-tida til langt oppe i 60-åra. Det var veldig vanskelig å ta ordet i en forsamling og komme med synspunkter som ikke var ferdig tygde av partiledelsen. Uten at et eller annet menneske skrek opp om at en kanskje heller ville bodd i Russland, og den slags.

- Dessuten var jo med visse mellomrom Håkon Lie her selv og deltok på møter. Har hatt fornøyelsen av å høre ham enkelte ganger. Men ellers husker jeg en som var rent hysterisk. En som senere ble sekretær i Sjømannsforbundet. Men de fleste som fortsatte å være aktive i partiet, de svelga jo uten videre det som kom ovenfra - eller som de mente å lukte ville komme ovenfra i neste omgang. Servilitet, rett og slett!

En rasende Håkon Lie

Håkon Lies navn ligger langt framme på tungen, når aktivistene på venstre fløy i Arbeiderpartiet beretter om 1950- og 1960-tallet. Når situasjonen tilspisset seg, var den mektige partisekretæren sjelden langt unna. Likevel kunne det hende at venstrefløyen tok stikket. Birgir var på årsmøtet i Telemark fylkesparti i 1961, det året det var på tale å endre Arbeiderpartiets atomparagraf.

- Haakon Lie var innleder på årsmøtet i Fylkespartiet, og jeg fremmet et forslag som innebar at det ikke skulle skje noen endringer i det hele tatt med atomparagrafen. Og da var det en rasende Håkon Lie som tok ordet etterpå. Han sier at "hvis dette blir vedtatt, så går jeg som partisekretær". Da måtte jeg ta ordet etterpå. Jeg sa at jeg syntes det var beklagelig at Håkon Lie ville gå, men ingen er uerstattelig verken i arbeiderbevegelsen eller andre bevegelser. Og dessuten syntes jeg det var beklagelig at han kunne komme med en sånn trussel. Men forslaget ble nesten enstemmig vedtatt, og senere kom det inn på landsmøtet og ble vedtatt der også. På den tida var jeg en av dem som så rødt når jeg så hvor lavt det var under taket - spesielt når jeg leste Oslo Arbeiderblad.

Sosialistisk Folkeparti

I 1961 kom eksklusjonene. Men det var ikke "fraksjonistene" i den indre Orienterings-kretsen som ble initiativtakere til Sosialistisk Folkeparti. Initiativet kom utenfra, fra folk som så et nytt parti som den eneste muligheten, dersom Arbeiderpartiets atomparagraf ble endret.

Da stod folk langs veggene

I Fredrikstad var det den 35 år gamle adjunkten Arne - den gang partiløs - som tok initiativet.

- Jeg kontaktet en tre-fire personer som jeg kjente, og vi ble enige om å få i stand et møte for å stifte et partilag. Vi kontaktet SF sentralt i Oslo for å få en foredragsholder nedover, leide et lokale her i byen og averterte i avisen på tradisjonelt vis. Og vi fikk respons som var helt overveldende. Det lokalet vi hadde leid, Maskinistforeningen, der kan en vel putte inn 40-45 mennesker. Heldigvis var det dobbeltdører ut til neste

rom, for det kom cirka hundre stykker som fikk plass der inne. Da stod folk langs veggene, og mange måtte gå uten å slippe inn.

Jeg fikk heller bli ekskludert

SFs inntreden på arenaen betydde at aktivistene på venstre fløy i Arbeiderpartiet sto ved en korsvei. Skulle de ta spranget over i det nye partiet? Eller var det fortsatt muligheter til å påvirke Arbeiderpartiets kurs innenfra? Birgir, medlem av Vemork AUL alt som 15-åring i 1937 og således med et langt partiliv bak seg da splittelsen kom, var blant dem som mente at "selv om jeg ikke var enig i alt som var i Det norske Arbeiderparti, så mente jeg det var lettere å forandre partiet innenfra enn utenfra". Dermed ble det heller ikke noe brudd i 1961. Karsten fra Fredrikstad endte så vidt på samme standpunkt. Hva kom det av at du fortsatte i Arbeiderpartiet?

- Jeg satt jo veldig godt der - var veldig engasjert på forskjellig vis, og hadde ikke noen direkte problemer. Levde vel også med den følelsen at jeg kunne gjøre en bedre jobb innenfor Arbeiderpartiet enn ellers. Men jeg er heller ikke blind for at det kan ha noe med tiltak å gjøre også. Jeg gjorde opp med statskirken i konfirmasjonsalderen, men har ikke fått meldt meg ut før akkurat her om dagen.

- Jeg hadde da en del diskusjoner etter at SF var dannet. Jeg satt da i formannskapet, og husker vi gikk ut etter et møte for 'a ta en kopp kaffe eller et glass øl. Jeg sa da at jeg var andelshaver i Orientering, og det var flere i partigruppa som mente at det burde kunne danne grunnlag for en eksklusjon fra partiets side. Nå hadde jeg ikke den andelen - jeg kunne gjerne ha hatt den, men jeg syntes det var morsomt å stille spørsmålet for å se gruppas reaksjon.

- Innen kommunalpolitikken vil det jo også oppstå situasjoner der en må vurdere om en vil innta egne standpunkter eller bøye seg lojalt. Men jeg hadde for lengst bestemt meg for at kom det til en konfrontasjon, så fikk det bære eller briste, jeg fikk heller bli ekskludert. Men slik har det ikke gått - jeg har aldri kommet i konflikt verken med meg selv eller partiet, selv om jeg har ligget litt til venstre for midten, for å si det slik.

Det var mange partiløse blant dem som gikk inn i SF. En av drivkreftene i SF på Rjukan var Per. Han innflytter - kom dit som 22-årig jernbanemann i 1958.

- Jeg opplevde Arbeiderpartiet på Rjukan som mer lukket enn det jeg var vant til. Det var en sterkere partidisiplin, og så langt jeg oppfattet situasjonen, krevde man en ganske sterk rettroenhet. Jeg møtte dette samfunnet på den måten at når jeg kom med mine motforestillinger, så ble jeg betraktet som en kommunist. Man kan vel si at det var årsaken til at jeg tente på det der. Og begynte å aktivisere meg ganske intenst i fagbevegelsen.

- Jeg hadde da brutt med Arbeiderpartiet, det var kjent i lokalsamfunnet. Men jeg hadde ikke noe særlig kontakt med likesinnede. Jeg ble da kontaktet av en del av dem som gikk ut av Arbeiderpartiet, det var den gangen kanskje dem som var mer intellektuelle som brøt ut.

- Fikk dere mange fra AUF?

- Nei, det var ingen overgang i så måte. Men jeg vil ikke legge skjul på at jeg personlig hadde veldig god kontakt med ungdomslaget i Arbeiderpartiet i åra 1961-65. De så vel en mulighet for at SF på mange områder kunne videreføre den politikk ungdommen stod for. Som de da ikke hadde så veldig gjennomslagskraft for i sitt eget parti.

Forrædere mot partiet vårt

Hvordan reagerte Arbeiderpartiet da det ble stiftet SF-lag på Rjukan? Halvor, den gang redaktør i Rjukan Arbeiderblad:

- Som ellers i landet, var vi veldig overrasket. Vi fant jo at folk som vi trodde var all right partifolk, og som ikke hadde nevnt med et ord hvor de stod hen - plutselig viste de seg å være SF-folk. Det gikk så langt inn i våre rekker her oppe som til sekretæren i partiet. Og ikke bare det: En mann i bladstyret sa plutselig at han var blitt kommunist.

- Disse tingene virket nesten som et sjokk på oss, for de kom så overraskende. Vi trodde ikke det var særlig hold for dette på Rjukan. Og de som i grunnen dannet kjernen i SF når det kom på Rjukan, det var innflyttere. Folk som var kommet etter krigen. De fleste kom fra Drammen - de er her enda, forresten. De kom fra Drammen og hadde ideene sine med seg utenfra. Ellers så betraktet vi dem faktisk som forrædere mot partiet vårt, og tok opp kampen med dem med en gang.

Kommunistpartiet fikk vi helt ut av herredsstyret, og SV sitter nå igjen med to stykker, hvis jeg ikke husker feil. SF var oppe i seks-sju.

Det ble jo regnet som svik

”Det var ikke så verst interesse til å begynne med, men det kom ganske snart et frafall. Det var flere som fikk kalde føtter”, forteller Hallvard, skolemann i bygda Attrå utenfor Rjukan.

- Det var et nokså hardt klima her, hardere enn mange andre steder. Arbeiderpartiet var jo overveldende i styrke og det var liksom de da, som skulle representere arbeiderbevegelsen. Det ble jo regnet som svik, det å svikte Arbeiderpartiet. Det verste svik en kunne tenke seg. Så de var nokså harde fra Arbeiderpartiets side, harde og vemmelige. Mange.

- Det var helt sikkert lettere for meg som bodde utenfor selve Rjukan, og som dessuten var innflytter. For jeg kjenner jo til tilfeller - én oppe på Rjukan, for eksempel, han var ivrig med oss, men kona var sterkt imot. Ho tålte ikke den kalde skulder, likte ikke å bli sett rart på, liksom. Og han trakk seg litt etter litt. For vi ble uglesett, rett og slett.

De fikk ikke tillit

Hvordan har forholdet til fagbevegelsen vært for SF? ”Man kan vel si det slik at vi har ikke hatt større gjennomslagskraft i fagbevegelsen her på Rjukan enn i landet for øvrig”, sier Per.

- Med andre ord en meget dårlig gjennomslagskraft. Og personlig tror jeg at jeg vet hvorfor. SF ble startet av en rekke intellektuelle mennesker som gjorde en god innsats, men det var mennesker som ikke la avgjørende vekt på den praktiske politikken. De la opp til en politikk som skjøt høyt, høyt over mål av det vanlige fornuftige mennesker mente man kunne oppnå i norsk politikk. De hadde målsettinger som på kort sikt var uoppnåelige, og de presenterte partiets standpunkter på en måte som vanlige arbeidsfolk ikke forstår. De fikk ikke tillit, for skal et parti ha tillit, må det markedsføre sin politikk på en forståelig måte. Og det har verken SF eller SV maktet.

- Alt for mange intellektuelle mennesker har sittet i ledende posisjoner i partiet. Det er jo ikke slik at de intellektuelle har strebet etter å oppnå toppvervene, men det har vært en manglende tilgang på fagorganiserte til å bekle dem.

NEI TIL EEC!

Folket ble delt i to ved folkeavstemningen i 1972. De som var utsatt for den hardeste lojalitetskonflikten, var EF-motstanderne innen Arbeiderpartiet. Partiledelsen kjørte hardt ut med "A-velger er Ja-velger". Regjeringen Bratteli stilte kabinettspørsmål. Likevel samlet motstanderne seg, først gjennom Folkebevegelsen, fra januar 1972 også i sin egen organisasjon, Arbeiderbevegelsens informasjonskomité mot norsk medlemskap i EF (AIK)

Holdt på å gå på kameratskapene løs

Fredrikstad Arbeiderparti har aldri markert seg som spesielt opposisjonelt overfor Youngstorget. Ja-flertallet i byen ble også ganske overveldende. Men formannen i Fredrikstad Arbeiderparti, "kong" Johan, stemte nei. Du satt jo som formann i Fredrikstad Arbeiderparti under EF-striden, og var motstander: Hvordan forløp EF-striden i partiet her i byen?

- Den forløp ualminnelig bra. Vi kom veldig godt ifra det. Selv om det jo på mange mater gikk hardt for seg en stund. Det som var uheldig, var at det faktisk holdt på å gå på kameratskapene løs, det var rent menneskelige ting som ikke var så veldig bra.

- Ble du utsatt for hardt press, du som var formann og EF-motstander?

- Det slutta dem tidlig med, altså. Ja, det vil jeg si til for eksempel Brattelis ros. Bratteli og jeg, vi hadde et personlig oppgjør. Snakka ut med hverandre om den der tingen, og etter det hørte jeg ikke et vondt ord fra Bratteli om mine standpunkter, enda vi var sammen i mange sammenhenger.

- Fra sentralt hold opplevde jeg aldri noe press. *Aldri* merka noen ting. Jeg vet Reiulf Steen, han visste hele tida hvor jeg stod hen, og vi visste om hverandre. og jeg vil si at Ronald Bye - det har vært snakka litt av hvert om at han var hard. Men vi gikk jo ut i

Fredrikstad med ulike synspunkter på saken, og i én sammenheng fikk jeg i hvert fall godt øre for mine synspunkter i forhold til han. Men aldri om han gikk på meg etterpå.

- Den eneste som sa noe på meg, var han Olav Gjærevoll, men det var vel fordi vi rent personlig var gode venner, tror jeg nok. Han oppsøkte meg en gang han var her i byen og holdt foredrag, det var to dager før folkeavstemningen. Det var Fredrikstad Arbeiderparti som hadde møtet, saken gjaldt EF, og Gjærevoll var foredragsholder. Under vanlige forhold så hadde jo jeg leda det arrangementet i Kirkeparken. Men jeg hadde sagt ifra på et tidlig tidspunkt om at alt som hadde med det møtet å gjøre, det fikk dem ordne uten meg. Og da reiste Gjærevoll hit opp til meg om kvelden. Han hadde regna med at jeg i hvert fall hadde kommet ned for å hilse på ham. Så snakka Gjærevoll og jeg sammen, da, og Gjærevoll var slem mot meg. Jeg var ikke så ille slem, jeg, og det er jeg glad for, for vi har vært gode venner siden.

Under EF-debatten, da hadde jeg visse problemer

Det at den lokale partiformannen var motstander, gjorde det kanskje lettere å gå ut med et nei-standpunkt. Eller hjalp det lite mot presset fra sentrum? Gudrun formulerer all den tvil som mange av partiets motstandere følte.

- Under EF-debatten, da hadde jeg visse problemer. For jeg var motstander, og jeg må si jeg leste alt hva jeg kunne komme over, så øyet ble stort og vått. Men jeg hadde altså ikke mot til å si at det jeg tenker var riktig, så jeg kunne faktisk ikke begynne å gå på partifellene mine. og jeg tror det var mange som hadde det sånn, av oss som tenkte nei. Det var sånne vanskelige saker - jeg visste ikke egentlig hva som var rett og hva som var galt. Jeg mener det fremdeles; du vet ikke hva som kunne ha vært, det kunne ha vært fordeler, det beste.

- Så vi tidde, og dermed ble det ikke så store debattene i selve laget om saken. Jeg trakk meg inn i meg sjøl og sa ikke så veldig mye. Sa bare at dette her kan jeg ikke gå med på. Og det var vel i grunnen det vi gjorde feil. Hvis alle vi som mente nei hadde sagt fra, så tror jeg ikke det sentralt var blitt tatt den beslutningen som det ble. For vi var ganske mange.

- Jeg tror vi var i en veldig vanskelig situasjon alle sammen. Partiet sa jo at dette med EF var det eneste rette. Jeg var redd det skulle vise seg at nei-standpunktet var

hoppende gærn't. Og tenk da om du hadde påvirket andre mennesker. Vi var vant til å vise samhold og stå på den linja, når det utkrystalliserer seg en klar mening i partiet. Det er liksom noe som ligger nedlagt i en, at flertallet har rett. Men jeg synes det var ei vennelig tid.

Mange hadde betydelige kvaler

Odd ble medlem av det lokale arbeidsutvalget i AIK da storoffensiven fra EF-tilhengerne satte inn.

- Offisielt kasta jo partiet seg inn i dette også lokalt, men det svikta en del, for blant disse folka som alltid hadde vært villige til å jobbe mest, nettopp der var innstillingen til EF mest negativ. Enkelte trakk seg jo inn i seg selv av gammel partiloyalitet, og mange hadde betydelige kvaler. Jeg vet for eksempel om en - han er også ligningsmann - en som alltid hadde funnet seg i bare å ta imot pakker og sånt noe, tok jobben som sjef for ei rode i forbindelse med valgkamper og sånn. Han sa: "Jeg vet ikke, jeg vet ikke, men det er jo vedtatt at partiet skal gå inn for dette her, men jeg blir mer og mer skeptisk og stadig mer overbevist om at jeg selv kommer til å stemme Nei". "Da skal du selvfølgelig ikke gå med materiellet heller, bare si fra om at dem får velge en annen", sa jeg. Ja, han gjorde det til slutt, men det tok uker og måneder å manne seg opp til den beslutningen, altså.

- Det ble jo danna en sånn lokal AIK-komite, der jeg var med i arbeidsutvalget på tre medlemmer. Men mange var mye mer aktive på Nei-siden enn jeg.

- Eftervirkningene av EF-striden gav seg fort. Riktignok var ånden i Fredrikstad Arbeiderparti ganske illsken straks etterpå, og særlig var det en del som skrek om å ta partiformannen, Johan Johansen, men det gav seg på forbausende kort tid. Det at Nei-folk har gjort seg såpass gjeldende siden, er ikke resultatet av noen kamp, for eksempel. Så vidt jeg vet er det utelukkende resultat av enstemmige beslutninger.

De snudde ryggen til deg

Den natta da de fleste satt foran TV-skjermen og så på nåla som vippet fra Ja til Nei, var Karsten med tellekorpset i Fredrikstad.

- Den alminnelige oppfatningen i opptellingslokalet her hos oss, iallfall, var at dette gikk mot et klart flertall for Ja. Og da ble en klappa på skulderen, og det var ikke måte på hvor stas det var. Det var høyt under taket og oppfatninger måtte man ha, det var det anledning til. Men da jeg kom hjem på natta, da hadde akkurat vippen skjedd - den vippen en liksom regnet med skulle komme, men som en ikke helt torde stole på. Og den måten vi motstandere ble tatt imot dagen etterpå, den var guffen. Den var helt jævlig. Det var nesten ikke for oss å være der inne, de snudde ryggen til deg når du kom bort til en gruppe. Du kunne slå deg ned ved et bord, hvor du ellers var hjertelig velkommen til fleip eller diskusjon. Samtalen stoppa. Slik var det at Johan Johansen, en som hette Lauritz Pedersen og jeg, vi måtte ta en tur ut. Det skulle være bespisning etterpå, men Lauritz og jeg vi sa at nei faen, vi går hjem. Vi sitter ikke blant den derre drittgjengen der og har det ubehagelig - det er jo *vi* som har vunnet. Men så var det Johan, tror jeg, som sa at ”å i helvete - det er *klart*_vi skal gå”.

- Da råka jeg, ordføreren og varaordføreren opp i en alvorlig diskusjon, en virkelig fresk debatt som klaret lufta en del. Hvor de selvfølgelig måtte akseptere det enkle resonnement at det behageligste for oss alle ville være å holde kjeft. Det er en sånn erfaring som en tenker på med svært liten glede. Men en må kanskje skrive det meste på skuffelsen over at det gikk som det gikk.

De nye kommunistene

På 1970-tallet fikk aktivistene igjen føling med at arbeiderpolitikken ikke bare knytter seg til valg og partipolitikk. Dette var nemlig også de "ville" streikenes tiår, den lange rekken av arbeidskamper som alle ble erklært ulovlige av LO, NAF og arbeidsretten. Og når arbeidere reiste seg til mer eller mindre spontane aksjoner, var som regel aksjonistene fra SUF og Arbeidernes Kommunistparti (m-1) ikke så langt unna.

Ei lita gruppe som arbeida intenst år ut og år inn

Hvordan opplevde den taktiske hovedfienden, de faglige tillitsmenn med DNA-medlemskapet i orden, dette stormløpet fra de selverklærte marxist-leninistene? Odd har arbeidet på Zinken siden kort etter krigen. Han ble fagorganisert i 1945, og har hatt mange små og store tillitsverv innen avd. 61 av Norsk Kjemisk Forbund. I

Odda Arbeidersamfunn har han vært formann, og på slutten av 1960-tallet ble han medlem av representantskapet i Odda Herreds Arbeiderparti.

- I 1969 så ble det gjort rent bord med alt, det ble bare ein fraksjon, kan du si, i det fagforeningsstyret. Og etter at dei gjorde det - du kan kalla det kupp, altså - så har det vore slik at etter kvart så er politiske motstandarar blitt kutta ut, og så ble det foreslått nye som hadde den der politiske oppfatningen. Slik fikk de samla det som de ville ha det.

- AKP m-l var jo egentlig ikkje oppstarta den gangen da dette skjedde, men de var i emning, under forberedelse. Så det var vel egentlig den linja som tok affære. Også SF - de hadde jo eit samarbeide den gangen, hadde veldig vondt for å tråkke hverandre på tærno. Men det var egentlig ikkje SF heller, det var ei hardare linje som tok form den gangen. Hans Sekse, han som overtok som formann, han startet opp med SF i sin tid, men gikk ut da han startet med AKP m-l.

- I 1970, då vi kom i arbeidsretten etter sit down og gå sakte aksjonen, då sa den tidlegare formannen vår, Jakob Raaen, at dette var modig gjort av oss. Dette hadde aldri han som kommunist funne på og gjort, ikkje på tvers av lover og avtaler. Men til slutt fekk vi da kasta vekk den der AKP-linja. Det var under streiken i 1976.

- Det er klart at den der AKP-tida, det var ein veldig belastning for oss partimedlemma. Det å arbeida på ein slik plass, reint politisk sett. Og vi fekk ein god del velmeinte råd om at vi måtte kvitte oss med de folkene. Eg var ein av dei fremste talsmennene for at vi måtte få hjelp til å kvitte oss med slike ting.

- Hva var det som gjorde at AKP stod såpass sterkt akkurat på Zinken?

- Det hadde i hvert fall ingen ting med arbeidsforholda å gjera. Heller ikkje på grunn av lønnsforhold. Det som er bakgrunnen, er at dei organisasjonsmessig har gjort eit fantastisk arbeid. Ei lita gruppe som arbeida intenst år ut og år inn, og som fekk sine direktiver frå sentralt hold. No har dei flytta virksomheten sin til andre stader - til kommunestyret og til skulen. Eg har vore så stygg at jeg har sagt at no er det på tide andre får føla det - korleis vi har hatt det ute på vår arbeidsplass. For vi som har arbeida mot dei, vi er jo blitt hengt ut alle veier. Og æresskjelt så mange, mange ganger.

EPILOG

KAP. 11: BEVEGELSEN ER IKKE HVA DEN VAR

Arbeideraktivistene fikk sine liv knyttet til bevegelsens utvikling - dens seire og tilbakeslag ble deres egne. De opplevde fremveksten av et velstands-Norge som ingen kunne drømme om. Et samfunn der arbeidsfolk kunne «rette ryggen». Men et Norge der det altså på slutten av 1970-tallet fremdeles var «arbeidsfolk» og "borgerskap", "vi" og "dem". Hvorledes opplevde de den lange marsjen? Skiftet bevegelsen karakter underveis? Hvordan gikk det med idealene?

Det var ikke menneskene som var annerledes før, det var forholdene

For Harald på Rjukan står forskjellen i holdninger som det sentrale, når forskjellen mellom før og nå skal beskrives.

- De psykiske grunnene kommer inn i bildet: Den gangen da måtte dem faktisk talt sloss for å eksistere. Det behøver dem i grunn ikke i dag. Det vil ikke si det samme som at dem gir seg over, jeg mener ikke det. Men dem er ikke så "protestantiske". Kan godt erindre det atte før krigen så var det mere terrier - og nå er det mere pekingeser, mere rolige. Det var ikke menneskene som var annerledes før, det var forholdene som skapte folka, skapte demses ånd og demses syn på samfunnsordningen. Det var miljøet dem vokste opp i som var slik.

Arbeiderpartiet: Det er embedsmenner det

Likevel, når eldre partimedlemmer møtes kan kritikken mot dagens arbeiderbevegelse bli krass. Torleif, fagforeningsaktivist og partimedlem fra Fredrikstad, synes Arbeiderpartiet er blitt et mye mindre radikalt parti enn det han møtte på 1930-tallet.

- Å - store grader forskjell. Det kan jeg trygt si. De folka som tilhørte Arbeiderpartiet og den radikale fløya i trettiåra og utover, dem hadde sine meningers mot. Utover

nå - Arbeiderpartiet: Det er embedsmenner det. En kan sammenlikne med embedsmenner. Fra frigjøringa og utover. Nå er det jo mange som misbruker arbeiderbevegelsen for å håve til seg personlige fordeler. Dem så du ikke følt mye av i trettiåra. Hvis jeg treffer noen gamle pensjonister og sånt noe - ikke fra min arbeidsplass, det er nesten aldri noen å treffe, men fra andre - så er kritikken veldig sterk. Den håvinga var ikke til stede i trettiåra. Da var dem idealister på sin hals, seru.

Hva skjedde?

På Rjukan fant Martin Tranmæl noen av sine beste allierte i kampen mot den gamle, moderate ledelse i Arbeiderpartiet før 1918. Rallaren som skapte Rjukan-samfunnet, preget stedet med sin radikalisme og plottet med sine jevnligge "Rjukan-resolusjoner" stedet inn på kartet som et av de rødeste i landet. Sverre forteller.

Det er opplagt at samfunnet er blitt mer og mer småborgerlig

- Da de kom hit så var det mennesker uten eiendom, og mange av dem uten noe fast boforhold. De kom fra fattigdom og elendighet, og her møtte dem - kanskje for første gang i sitt liv - solidaritet. Og det var ingen som ble mer radikale –i hvert fall tilsynelatende da - enn de som kom fra bygdesamfunnet. Men det begynner å bli et samfunn med noen år bak seg det her og, vet du. Nå har folk sine boliger, barna har fått sin utdanning. Ja, selv ligger dem på et annet kulturnivå ved TV, ved radio, ved aviser og annen lesning. Om vi i dag hadde hørt det folk fra arbeiderklassen satt og prata om i tjuåra, og om vi hadde satt dem sammen med dagens mennesker, så ville de ikke forstått hverandre. Det er opplagt at samfunnet er blitt mer og mer småborgerlig. Og menneskene blir mer og mer like. De har samme ønskene, har god bolig, har det bra, drar på hytta, har sin bil - og hvem bryr seg da om å være mer radikal enn nødvendig?

- Jeg tar meg sjøl i det i dag altså. Jeg har fått meg hytte. Der lever jeg nesten all fritid. Men samtidig så går jeg og brenner for saker allikevel. Det får en ikke vekk. Men en får ikke noe kontakt lenger. Miljøet er vekke. Jeg kan ikke gå ut på gata og stå med en gjeng kamerater og prate politikk en sein kveld som vi gjorde. Helt opp til 1960-åra. Eller inn på en kafé og sitte over et glass øl og diskutere - jeg syntes jeg

hadde det veldig hyggelig. Det er det slutt med. Nå er det bare prat om biler og hytter og ferier og reiser til Spania - hvor jævla moro vi hadde det der.

Den sosiale situasjon vil til enhver tid komme til å prege bevegelsen

Wilhelm mener også at de signalene som partiets politikk i hovedsak har vært avstemt etter, springer ut av de forhold arbeiderklassen lever under. Ta 1930-åra. I det sosialdemokratiske Fredrikstad-distriktet innebar de en radikaliserings i forhold til 1920-åra.

- Det som opptok arbeiderbevegelsen den gangen, i en typisk industrikommune, det var jo de rent sosiale problemene som da var fremherskende - arbeidsledighet, sosiale tilhøve for familiene, osv. Jeg kan nevne at Glemmen kommunes budsjetter for ett års vedkommende delegerte 50 prosent til sosialhjelp. Så det var vel arbeidssituasjonen og kampen for utkommet som var det som gikk igjen. Og det var vel gjennom bevegelsen at folk fant, skal vi si, forankringen når det gjaldt å ta opp kampen for å bedre forholdene.

- Den sosiale situasjon som var tilstede, den vil vel til enhver tid komme til å prege bevegelsen. Og det ble vel en radikaliserings i 1930-årene, det kan en vel trygt si. Men med velferdssamfunnet og velferdsøkningen så ble det en mer "balansert" radikalisme - om en kan bruke det uttrykket. Folk fikk jo anledning til å drive mer med fritidshobbyer, bilen kom, hyttene kom og båten kom.

Fotballen av uvurderlig betydelse

Ottar vil gjerne legge til en sak som i hvert fall for Fredrikstads vedkommende ikke bør glemmes.

- Når det gjelder mye av motsetningene i de vanskelige årene på 1920-30-tallet, så betydde idretten med fotballen i spissen og i det hele tatt dette med friluftsliv, veldig mye tror jeg. For å berolige de sosiale elementene. Jeg har sagt det flere ganger når det gjaldt fotballen at i mellomkrigsårene, mens man hadde den verste arbeidsløsheten, osv., så var fotballen av uvurderlig betydelse som sosial faktor.

Fra revolusjon til reform

Historikeren Edvard Bull d.e. som senere ble viseformann i Arbeiderpartiet, ville forklare hvorfor partiet hadde gått i en radikal retning i kjølvannet av den første verdenskrigen. Noe av bakgrunnen for den norske radikalismen var, ifølge Bull, den plutselige og særegne industrialisering som skjedde etter 1905. Dette skapte en arbeiderklasse som var åpnere for revolusjonær tankegang enn i nabolandene.

Fra jernbaneanlegg og gruveanlegg og slikt - mykje svensker og finner

Odda var i likhet med Rjukan nettopp et slikt sted hvor industrisamfunnet plutselig trengte seg på, en smeltedigel for alskens innflyttere hvor sosialismen skulle bygges i lyset fra smelteovner og lysbuer. Ifølge Gustav er Odda til dags dato preget av dette.

- De folkene som kom og arbeidet i Odda, det var i det alt vesentlige gamle anleggsfolk som kom fra jernbaneanlegg og gruveanlegg og slikt - mykje svensker og finner til dels. Disse folka her, de var ofte nokså radikale. og dei som i dag befolker Odda og Tyssedal, det er stort sett etterkommere i andre, tredje og fjerde ætteledd. Dette har gått omtrent som en rød tråd, fra far til son framover. Eg trur det er det som er årsaken til at det er sånn radikalisme i befolkninger her.

Folk kan ikkje leve av en solidarisk hilsen

Osvald, sentral mann innenfor Arbeiderpartiet i Odda gjennom mer enn en mannsalder: DNA var vel et mindre radikalt parti enn Kommunistpartiet?

- Arbeiderpartiet førte ein mindre radikal politikk. Kommunistpartiet som på arbeidersiden var vår hardeste opposent, de kjørte jo på ein meir prinsipiell linje. Sendte solidariske hilsener både i øst og vest. Det var bare det at folk kan ikkje leve av en solidarisk hilsen. Det måtte noe mere konkret til. Og det tror jeg var Arbeiderpartiets "hat trick", for å si det sånn, at de så de mulighetene som var tilstede for å skaffe folk arbeid - etter den treårs plan som var lagt fram. Og at det var éin så vesentlig oppgave at selv om ein måtte gi slipp på enkelte prinsipielle standpunkter, så fikk heller de prinsipielle standpunktene, de fikk vike!

- Jeg vil si at radikalismen - hos mange kommunister så vel som de mest radikale innenfor Arbeiderpartiet - den lå mest på det verbale planet. Eg tror ikkje, eg tror aldri

det stakk så veldig djupt. For det var de nære ting - som arbeid_ - som overskygget nesten alt annet.

Når man kjemper for arbeidsplasser, da er alt mulig annet glemt

Da Rjukan-samfunnet tok form var Hydros anlegg et symbol på fremtidens teknologi. Undere skjedde der oppe i den trange dalen: Luft ble til kunstgjødsel ved hjelp av fossekraft! Industriproletariatet her hadde derfor både en plikt og en rett til å vise vei i klassekampen. I Rjukan fant en "klassekampens brændpunkt". Men i 1934 kom sjokket: Hydro ville trekke seg ut. Hva betydde dette for Rjukan Arbeiderpartis politiske utvikling? Konrad:

- Betydde veldig mye. Det la en lammende hand over alt. Var jo kjempemessige møter her, og det ble bare snakk om å bevare stedet da. Og de måtte da også gå til regjeringa Nygaardsvold i 1935-36 for å få til denne planen om fraktmoderasjon for Norsk Hydro på Bratsbergsbanen slik at Hydro kunne bli her oppe. Nygaardsvold ordna det. Så da ble det kamp for tilværelsen, akkurat som i 1960-åra her. Det preget hele stedet det. Alt var jo stila mot å prøve å bevare mest mulig. Det var jo snakk om å legge ned alt, vet du. Og da blir det til at man må gå til myndighetene - og da går man stille i dørene. Det er jo det samme som skjer i dag når man kjemper for arbeidsplasser, da er alt mulig annet glemt da.

Flinke folk som kunne tilrettelegge dette stoffet

Det er ikke gitt at radikalisme i arbeiderklassen med naturnødvendighet fører til radikalisme i det politiske parti. Eller omvendt: At et revolusjonært parti nødvendigvis fører til revolusjonær gjæring i arbeiderklassen. Wilhelm har tidligere fortalt hvorledes de sosiale forhold i Fredrikstad-distriktet skapte radikale strømninger på 1930-tallet. Men sammenliknet med resten av landet så var arbeiderbevegelsen her temmelig moderat gjennom hele mellomkrigstida.

- Ja, det er riktig som du sier at det var jo langt sterkere utslag av radikalisme andre steder, og den egentlige årsaken til det kjenner en vel ikke. Men det skyldes kanskje at vi har hatt en del folk på topp-planet her i distriktet, flinke folk som har vist å kunne tilrettelegge dette stoffet. Vi har hatt stortingsmenn og andre som har betydd en del i

distriktet som kanskje med sin atferd og det hele har ydet noe olje på sjøen - slik at disse strøkene vel ikke har satt spor etter seg som de mest radikale.

Hele partiledelsen var oppe i tur og orden

Det var nok heller ikke bare de industrielle katastrofesignaler som brakte Rjukan-bevegelsen tilbake til den partipolitiske felleslinja. Til langt ut på 1930-tallet kom det for eksempel skarpe uttalelser mot at Arbeiderpartiet skulle gjeninntre i den Sosialistiske Internasjonale, etterfølgeren etter den partiet forlot i 1919 til fordel for Komintern. Men da det likevel skjedde i 1937, så kom det bare ganske spede protester fra Rjukan Arbeiderparti. Hvorfor Halvor?

- Ja, da var i grunnen den striden ebbet ut for Rjukans vedkommende. Hadde ikke krefter til å fortsette motstanden mot dette, tror jeg. Dessuten kom jo den ene storauguren etter den andre opp for å "konfirmere" stedet. Hele partiledelsen var oppe i tur og orden. Og de debattene som var da, de ble tammere og tammere etterhvert. Selv om noen selvfølgelig satt på sine tuer og ikke ville innse den utviklingen som hadde skjedd med partiet.

Idealer som forsvant

Arbeideraktivistene var med på å kjempe fram et nytt og ganske annerledes samfunn enn det de arvet ved århundrets begynnelse. Hvordan ser de på fruktene av sin innsats, var det verdt å kjempe for? Hvorledes er solidariteten og samholdets vilkår i dagens samfunn?

Det skulle samlas i Folkets Hus

For Anders er det langt igjen til arbeiderbevegelsen har nådd sine mål. Anders ble født i Vaksdal noen få mil fra Bergen i 1895, og hadde etter elektrikerutdanning i marinen flakket rundt der det var arbeid å få - Rjukan, Bergen og Odda. Fagorganisert var han blitt i 1919, og partipolitisk aktiv i DNA etter at han kom til Odda rundt 1930. Er målet nådd?

- Nei, det har vi ikkje nådd. Og eg tror det er langt att óg.

- Hva var målet?

- Ja, jeg skulle likt å kunna svare på det. Det var ein her i Odda når dei innviga Folkets Hus (1914), og hvis ikkje eg huskar feil, så var det Olav Scheflo. Og Folkets Hus i Odda var eit flott hus det - det var ikkje mange slike. Og Scheflo han sa at Folkets Hus det skulle samle alt godt, både kultur og arkitektur og alt - alt det dei før samla i kyrkjene. Flotteste kyrkjene med alt, finaste kunst som fantes. Det skulle samlas i Folkets Hus. Nå ble ikke arbeiderbevegelsen det felles symbol på menneskers samhold og likeverd som de tidlige arbeideraktivistene håpet på. For på en del områder viste fienden seg for sterk.

Dei forsvant til arbeidsgiversida

Du skal ikke gå med en formann i magen! Etterkrigstiden satte arbeideraktivistene under hardt press: Skulle ikke de ta del i denne ekspansjonen som de hadde vært med å kjempe fram? Ville det ikke være en fordel for arbeiderklassen at dens tillitsmenn erobret disse jobbene? Gjorde for eksempel Arbeiderpartiet noe for nettopp å få "sine" folk plassert i mer ledende stillinger på bedriftene. Hva med Zinken i Odda, Torleif?

- Nei, det tror jeg ikkje partiet gjorde. På en sånn arbeidsplass som Zinken hadde en ikkje mulighet heller. Nei, vi oppfatta det vel heller slik i det øyeblikk det skjedde at no har dei fått ein til. Da jeg for noen år siden var inne på kurs i LO så fortalte foreleseren at borti en 40 prosent av dei som hadde fått ein eller annan form for opplæring gjennom sitt forbund, dei forsvant til arbeidsgiversida, fra formann og oppover. Så vi skulerer for bedriften. Det er på landsplan altså, ikkje lokalt. Her i Odda er det blitt et nokså stabilt arbeidsmarked.

- Men du vet for noen år siden så var det en voldsom ekspansjon innen kjemisk industri. Og da skulle de ha folk som de kunne stole på som arbeidsledarar. Da var det naturlig å ta en som hadde folks tillit, som hadde vært tillitsmann så og så lenge. Kjemisk forbund var ille ute.

- Hvordan ble de som gikk over til bedriften sett på, var de "overløpere" eller hva?

- Ja i det øyeblikket det skjedde, så var det nok de som sa det. Det er klart det. Vi hadde jo et lokalt tilfelle hvor han satt som aktiv formann når han fikk jobben som personalsekretær på Zinken. Ellers så var det jo slik at då fikk en jobb noen år etterpå. Men her skjedde det over natta, vet du, så det kom jo som ei bombe då sjølsagt.

I dag ligger moglegheitane andre plassar

Olav ble i likhet med Torleif aktivt med i faglig arbeid på Zinken, og fulgte miljøet på pulsen. Hva betydde skolevesenet for dette med rekruttering av lederemner i arbeiderbevegelsen. Er det slik at de som er flinke og som tidligere ville ha gått inn i bedriften og blitt gode tillitsmenn der - de får nå sin skolegang og forsvinner så etterhvert fra lokalsamfunnet?

- Eg trur det er en veldig grei framstilling av det som skjer. Nå har Odda i etterkrigstida hatt et godt skuletilbud. Vår ordfører Indrebø har jo arbeidet veldig aktivt for å få et godt tilbud her. Vi hadde realskule, gymnas, yrkesskulen. Og dette har nok ført til at mange dyktige som før ikkje hadde råd til å gå på skule andre stader, dengang gjekk inn i bedriften og ble dyktige tillitsmenn. I dag ligger moglegheitane andre plassar - og dermed så reiser dei ut ifrå Odda. Og det bekymrer ...

En konflikt kan være vitaminer for arbeiderbevegelsen

Arbeiderbevegelsens karakter har endret seg. Hva kommer det for eksempel av, Harald (Rjukan), at det er så mye vanskeligere å mobilisere folk til aktiv innsats i dag enn det var tidligere?

- Jo det skal jeg fortelle deg: I dag går de til dekkabord. Det er ikke den kampen for tilværelsen lenger. Du ser det når lønnsoppgjøret kommer. Det er lønnsnemder og greier - det er som det ikke har vært noen konflikt siden 1930-åra. Det er klart at det sløver, alt det der sløver. En konflikt, det kan være vitaminer for arbeiderbevegelsen det! Det er ikke tvil i min sjel. Men dermed så vil jeg ikke si at vi absolutt skal ha det likevel. Men for arbeiderbevegelsen generelt, så trur jeg absolutt ikke at det er av det gode sånn som vi har det i dag.

Partiet er ikkje det det var

Kampen mot klassesamfunnet fordret disiplin, samhold. Angrep mot én var som angrep mot alle. Men da kampen ble til samarbeid, da opposisjon ble til makt, var ikke lenger tonen blant partifeller den samme. Malvin, Odda:

- Før i tida så var det jo sånn i Det norske Arbeiderparti at hvis det var noen av dei andre, noen utenforstående som begynte å kritisere ein eller annen som var i Det

norske Arbeiderparti - ja da var heile massen og forsvarte denne personen - ein felles front. Men den fronten den er blitt mer og mer fleksibel, nå kan dei meire kritisera sine egne innbyrdes.

- Henger det samme med at enkelte føler behov for å markere seg selv?

- Ja, det tror eg absolutt. De selger partiet sitt for personlig jag - ja, det er en slags popularitetsjakt. Og slik var det aldri før. Hvis det var noen som kritiserte ordfører, vareordfører, en gruppefører eller ja, partimedlem i det hele tatt, kem som helst som visste du var i partiet, så - nei, den der skal ikkje gå du. Det skal du pinadø få stå for. Og så gikk du nærmere inn på det vet du, så – liksom falt det bort hele greia, ikkje sant? Med beskyldningar og greier. Men no er det ikkje slik lenger. Nei, no står de og leflar med de no, og så sier de at det kan godt henda dei har rett.

- Nei, samfunnet er ikkje det det var, menneskene er ikkje det de var. Ja, partiet er ikkje det det var. Det er ikkje den derre faste, massive enigheten. Hvem kunne komme å si noe om Arbeiderpartiet før i tida, kunne si det til hvem du ville utav ein arbeiderpartimann, så hadde han: "Kutt ut!" Det hadde han sagt, ikkje sant? Det gjer ein ikkje i dag. "Gerhardsen", vet du, "han er vel ikkje til å tro på han?" "Sei, han har vel vært tysk spion han da kanskje...." Altså, det er så nedsnøa mange ganger at du kan lure på om dei er riktig vel bevarte.

- Hva tror du det kommer av at det er blitt slik?

- Eg tror det er disse nye som kommer inn, altså. Dei har ikkje hatt den kampen. Det er ikkje den solidariteten som det var før. Ikkje fullt sånn som det var før. Vi har så mange goder, så lite å kjempa for - så godt både økonomisk og alt. Fredelig og rolig - kan tenkes at det er noe sånt.

- Så det kan tenkes at det er fordi det kommer inn folk i bevegelsen som ikke har de samme erfaringene fra fabrikkgolvet?

- Ja det betyr veldig mye det. For eksempel: Det er soleklart det at disse karane som har gått så mye skola må vera dyktige folk. Bare ni-årig skole er jo mer enn ein sju-årig var, ikkje sant? Og det er jo få som nøyer seg med ni-årig skole. Det er opplagt at

dei har lært ein heil del og kan ein masse. Men det er noe som dei ikkje kan. Og det er ein slags sosial, eit sosialt samvær som ... altså, det var noe med det før.

Dem var nødt til å engasjere seg

Det går igjen hos arbeideraktivistene at de sosiale forholdene før skapte et annet grunnlag for solidaritet. Ta kvinnene på Nabbetorp. Gudrun kan fortelle om hvorfor mange av disse flokket seg om Arbeiderkvinnelaget. Gudrun bor nå der samvirkelaget på Nabbetorp holdt til før det ble nedlagt.

- Altså før var det jo selvsagt arbeiderkvinner som kjempet for noe virkelig, for å få kaka. For det har det vært her, vet du. For det er et sånt typisk miljø som led under den forrige strukturendringa, som mista arbeidsplassane sine da. For det var bruka og teglverka de som bodde her hørte til. Sånn at når du nå sitter her i Samvirkelaget, så kan du tru at det har vært snudd mange ganger på disse her skillingane. Og det gjorde vel sitt til at dem var nødt til å engasjere seg.

- Jeg fant en gammel protokoll fra Arbeiderkvinnelaget: Når dem jobba som rodemannskap, så var det en som hadde fått jobben å gå og låne ut kåpa si. Så flere andre fikk stemt. Og det sier ganske mye synes jeg.

Det gjør vondt å se så mye uforstand

Vi har tidligere hørt om hvordan det gikk med rekrutteringen til kvinnelagene i Arbeiderpartiet. Noen måtte legge ned, slet med skjev aldersfordeling. Erla, Rjukan, forteller om de endrede betingelser som bevegelsen i dag opererer under.

- Aktiviteten i Kvinneforeningen er jo blitt mindre etterhvert. Det er ikke det behovet for tingene lenger. Og i dag blir det jo på en annen måte fordi alle de unge skal være ute på arbeid. Samtidig har dem hjemmet og barna, så alt sammen er helt forandret. Vi kan bare nevne kooperasjonen: En sånn folkebevegelse. Det som har styrket oss gjennom tidene, gjennom alle de streikene vi hadde - andre og tredje hvert år. Og nå skal dem jo ikke gå å handle i butikken, for kjøpmann på hjørnet selger ti øre billigere. Det er så mye som dem mishandler av de samfunnsgoder som vi har vært med på å bygge opp at du blir helt, det gjør vondt iblant å se så mye uforstand. Særlig det at dem har fart så stygt fram mot kooperasjonen synes jeg er uhyggelig. For dem har vært med på å hjelpe gjennom alle år. Det var absolutt noe av samvirkebevegelsen

at den bygde vors opp i fellesskap. For hadde vi ei krone så satte vi den som regel inn, mange av oss da, og når streiken kom, så var det godt å få lov til å bruke det.

Solidaritet er etterhvert blitt en sånn floskel nærmest

Mange av arbeideraktivistene gir uttrykk for noe blandede følelser overfor velferdsstaten. Den er et ektefødt barn av arbeiderbevegelsen, men bygger opp under et samfunn der folk vender ryggen til viktige deler av bevegelsens idegrunnlag.

Anton, Rjukan, har følgende hjertesukk:

- Vi har dyktige folk som gjør en god jobb i partisammenheng her oppe. Vi har det, men vi har det samme problemet her som overalt ellers. Det er dette å få folk til å være med. Vet ikke hva det er for noe - det er mulig TV'n har stor skyld i dette her. Men vi har fått en utvikling i samfunnet hvor det ikke lenger er populært å snakke om Solidaritet. Dette ordet solidaritet er etterhvert blitt en sånn floskel nærmest, noe en tar fram ved store, høytidelige anledninger, ved jubileer, årsmøter og kongresser. Da synger og snakker vi om Solidaritet. Men når det så kommer til praktisk politikk, til praktisk arbeid, så er det ikke lenger snakk om Solidaritet.

- Det stikker ikke så dypt?

- Det ligger og flyter temmelig høyt oppe på overflaten!

Vi liksom er blitt for fine

De eldre aktivister uttrykker ofte glede over å ha fått være med i arbeiderbevegelsen, stolthet over sitt partimedlemskap. Men nå - nå er det ikke lenger "fint nok" å være med. Nils, Fredrikstad:

- Det er kommen inn en ånd, eller hva vi skal kalle det: At vi liksom er blitt for fine eller hva det er. Før så gikk vi med Arbeiderpartiets emblem på jakka - men det ser du faktisk ikke i dag. Bortsett fra når det er valg. Jeg kan huske 1.mai - i hvert fall følte jeg meg ganske høy i hatten, liksom at det var en ære å få lov til å være med i 1.mai-demonstrasjonen. Men du ser det er noe som dør stille og rolig. Som jeg sa så er det liksom ikke fint nok. Jeg kan ta et annet eksempel. Nå vet jeg ikke, men jeg tror at mine barn stemmer Arbeiderpartiet - i hvert fall den ene gjør det, den andre er jeg ikke så helt sikker på. Men jeg kjenner flere eksempler på ivrige arbeiderpartifolk

som har barn som har studert, og med en gang dem er ferdig med artium, så er dem faktisk høyrefolk! Og det er ikke bare ett eller to tilfeller, jeg kan nevne en hel masse tilfeller som opptrer som virkelige høyrefolk. Det er i grunnen pussig. Hva er det som er årsaken?

Generasjoner imellom

Sverre, Rjukan, har allerede vært inne på at en samtale mellom ulike generasjoner i arbeiderklassen nok ville gått tregt. Hvis vi tenkte oss en diskusjon mellom hans foreldre og den generasjon som vokser opp i dag, så ville den vel ikke vært preget av så mye gjensidig forståelse heller?

Da blei det en god familie

- Nei, det er akkurat som med meg og min sønn. Altså - jeg har prøvd mye, men jeg føler jo det - selv om jeg merker jo det er en undertone her - det går ikke an å diskutere for oss som vokste opp akkurat i den tiden på tjue og tredve-tallet. Vi så jo og følte at det var dårlig på mange måter - og det er så nær. Hjemme hos oss for eksempel: Mor kom fra en liten plass hvor mora var blitt enke. Det var en seks – sju unger og dem hadde ikke inntekter. Mista faren da mor var 15 år. Og hva dem levde av var utrolig - ei ku, ei geit og litt sånn jobbing her og der - som de ikke fikk penger for. Og så fatter som var satt opp på forsorgen fra han var fem år - satt bort som legdeunge nesten altså. Så skaper dem et hjem sammen da. Han lærte av mor som kom fra et bygdemiljø. Det også er merkelig her oppe på Rjukan skjønner du. Husk på at her lærte dem av hverandre. Her kom det flakkende rallare sånn som fatter. Som bare var en villmann - drakk og festa, reiste rundt så fort han fikk penger. Så treffer han mor som kommer fra bygda, som med forskrekkede øyne kommer opp og ser dette nye. Tar seg jobb i ei spisebrakke, treffer han og så får dem seg en bolig, og så skal dem skape et hjem sammen. Og jeg er sikker på at hu mutter, hu sleit så de første åra for å holde kamerater og fyll vekke fra hjemmet. Og når jeg ble eldre så sa hun at hun ikke visste hvor mange ganger hun hadde slått ut brennevinsflasker når dem kom, kameratene. Da slo dem fatter på skuldra med et "jasså - du er gift nå". Og hu skulle bygge opp dette her vet du. Etterhvert så klarte a det. Og da blei det en god familie.

- Det kom mange bygdejenter opp her og fikk boliger som var storslagne på den tiden, vet du: Her hadde dem strøm og innlagt vann, og her fikk dem kontanter. Og så lærte dem av hverandre. Fikk kanskje også kontakt med arbeiderkvinnene. Jeg synes vi har en tynn arbeiderbevegelse her oppe nå jeg. Jeg vet ikke hva som mangler, men det er blitt så jordnært allting. Prinsippdebatter og sånn - det er bare noen få det. Har liksom følelsen av at solidariteten, den er ikke tilstede lenger. Det er vel kanskje noe som er over hele landet. Men det virker sterkere her oppe hvor vi hadde så sterk solidaritet.

Så jeg er litt redd jeg, for fremtiden

Klassesamfunnet slik vi kjenner det fra første halvdel av dette århundre ønsker ingen tilbake. Men det var nettopp dette samfunnet som ga grobunn for den bevegelsen og de aktivister vi har møtt i denne boka. Det er ingen grunn til undring over at den aktivistgenerasjon som vokste opp med bruksherrer og forsorgsvesen ser med bekymring på bevegelsens framtid. Konrad gjør det. Valgkampgeneral for Arbeiderpartiet på Rjukan gjennom en årrekke, og i utpreget grad en aktivist slik vi har brukt uttrykket her. Han hadde seksten års erfaring som ekspeditør på Samvirkelaget bak seg da han i 1946 ble disponert for Rjukan Arbeiderblad. Begynte i Arbeiderpartiets barnelag i 1920, ble partimedlem i 1927, fagorganisert i 1930. Utallige er de tillitsverv han har hatt innenfor bevegelsen, i alle dens forgreininger, lokalt som sentralt. Hva nå? Folk vil jo ikke bruke noe tid i organisasjonen lenger.

- De har det for godt. Setter kanskje heller ikke nok pris på at de har fått det så godt. Nå kjenner vel ikke ungdommen bakgrunnen for at de har fått det så godt. Det at folk i tidligere tider måtte kjempe om hver eneste ett-øring, det tror jeg ikke folk forstår nå. Jeg har selv to barn - en sønn og en datter - og snakket du om trettiåra, så sa dem: "Far, ikke snakk om det da, for det forstår vi ikke". Og det er riktig også, dem forstår ikke. Så det er ikke bare bra for en ungdom som går ut av skolen og bare håver inn penger og ikke forstår noe av dette. Så jeg er litt redd jeg, for fremtiden - om det er mulig å skaffe nok folk som villig satser for å fortsette og kjempe for arbeiderbevegelsen framover.

- Det er langt igjen, mange ting som ennå kan rettes på. Men å få folk til å jobbe, det tror jeg skal bli vanskelig. Vi har jo også fått en krise i AUF. Har ikke fått noe sving på det nå et års tid - og vel så det. Og det synes jeg er trist - det har sine årsaker, men

likevel. Framlaget er heller ikke i sving for øyeblikket, på grunn av mangel på ledelse her. Så jeg begynner å bli redd jeg altså. Jeg har vært med nå i 50 år, og over det, og mener absolutt at skal vi klare å holde sammen, så må noen være villige til å gå inn fullt ut, altså. Jeg har jo hatt den glede å få lov til å være med på alt dette her i hele mitt liv - og har kanskje hatt et rikere liv enn de fleste. Det vil jeg si!

- Arbeidet gjennom organisasjonene har betydd mye for deg?

- Ja, alt. Og det er utrolig hva en lærer i livets skole. Når du har hatt den flaksen å få lov til å være med også på høyeste plan, både faglig-politisk og kooperativt, da vil jeg si du har vært heldig. Det har selvfølgelig sin årsak i at jeg har vært villig til å gjøre noe. Man lager jo ikke en skikkelig valgkamp uten at det koster noe. Hadde en ukes ferie i fjor. Da var det valg.

VEDLEGG

Liste over intervjuede arbeideraktivister

Fødselsår og år for partimedlemskap – for enkelte flere partier – er inkludert såfremt mulig.

Odda, mai-juni 1978

Osvald Hjørnevik, f.1910. DNA 1928	Anders Skreien, f.1895 DNA ca. 1930
Sigrid Slåttelid, f. 1897 DNA 1916, NKP 1923	Jakob Raaen, f. 1904 NKP noen år før 1940
Henry Espe, f. 1919 DNA 1935, NKP 1940	Bjarne Tveiten, f. 1927 DNA omkring 1954
Bertin Sundsbø, f. 1907 DNA 1933	Gustav Eide, f. 1910 DNA 1933
Olav Davidshaug, f. 1920 DNA 1936	Gustav Lekve, f. 1905 DNA 1937
Sverre Indrebø, f. 1902 DNA 1935	Einar Tveit, f. 1917 DNA 1935
Ingerid Haugen, f. 1906 DNA 1928	Johan Pettersson, f. 1900 DNA1917
Sverre Sundsbø, f. 1901 DNA 1929	Aksel Haugen, f. 1893 DNA 1909, NKP 1923
Olav Kolltveit, f. 1894 Venstremann	Frits Kristoffersen, f. 1917 DNA 1932
Thorleif Mannsåker, f. 1927 DNA 1945	Odd Slåttelid, f. 1924 NKP 1945

Lars O. Strand,
f. 1926
DNA 1951

Odd Birkeland,
f. 1918
DNA 1960-åra

Johannes Flæte,
f. 1918
DNA 1946

Fredrik Westerlund,
f. 1906
DNA 1933

Leif Stensland,
f. 1934
DNA 1953

Willy Ingebrigtsen,
f. 1911
NKP 1930, SF 1963

Olav Espe Kvestad,
f. 1934
DNA 1952

Kristen Skeie,
f. 1911
DNA 1929

Malvin Eikemo,
f. 1924
DNA 1945

Frank Christiansen,
f. 1918
NKP under krigen

Johannes Haga
f. 1901
DNA ikke partipolitisk medl.

Rjukan, august-september 1978

Ingeborg Botnen,
f. 1934
DNA 1954

Harald Olsen,
f. 1904
DNA ikke medlem

Einar Haatvedt,
f. 1920
DNA 1935

Oskar Eggum,
f. 1910
DNA 1929

Per Moe,
f. 1936
DNA 1954, SF 1961

Kåre Andersen,
f. 1916

Thyge Dolva,
f. 1905
DNA 1923

Roar Alberg,
f. 1921
DNA 1937, NKP 1947

Sigrid Sjømann Olsen,
f. 1911
DNA 1929

Sverre Gustavsen,
f. 1921
DNA 1936

Signe Andersen,
f. 1901
DNA 1919

Sveinung Rekaa,
f. 1893

DNA 1928

Oskar Melbye,
f. 1897
DNA 1915

Halvor Røysland,
f. 1911
DNA 1930

Konrad Anderson,
f. 1913
DNA 1927

Birgir Bøilestad,
f. 1922
DNA 1937

Harald Linnestå,
f. 1905
DNA i hvert fall fra 1945

Erla Snees,
f. 1890
DNA 1930-åra

Fredrikstad, november 1978

Johan Johansen,
f. 1910
DNA 1928

Dagmar Olsen,
f. 1895
DNA 1915

Torleif Olsen,
f. 1903
DNA 1926

Håkon Hansen,
f. 1903
DNA 1929

Leif Bøchman,
f. 1912
DNA 1928

Arne Eilertsen,

DNA1913

Jørgen Moen,
f. 1906
DNA 1923

Åge Ulriksen,
f. 1916
DNA 1946

Hilmar Kristensen
f. 1905
DNA 1925

Hallvard Hegna,
f. 1928
SF 1961

Anton Vaksaker,
f. 1930
DNA 1954

Bjørn Skaug,
f. 1947
SF 1967, DNA 1970

Birger Madsen,
f. 1906
DNA 1956

Einar Borgersen,
f. 1901
DNA i 20-døra

Egil Bekkevold,
f. 1926
DNA 1965

Wilhelm Thøgersen,
f. 1913
DNA 1927

Otto Borgersen,

f. 1926
SF 1962

Edgar Buer,
f. 1909
DNA 1928

Angel Simensen,
f. 1918
DNA 1936, NKP 1945

Ottar Parlow Hansen,
f. 1915
DNA 1936

Ragnvalg Tindlund,
f. 1904
DNA 1920

Ivar Johansen,
f. 1909
DNA 1952

Bjørg Sætra,
f. 1927
DNA 1945

Henry Wilhelmsen,
f. 1909
DNA 1952

Ingerid Lie,
f. 1900
DNA 1918/19

Rubin Såheim,
f. 1912
DNA 1946

Aksel W. Fenstad,
f. 1914
DNA 1952

Odd Bergmann,
f. 1927
DNA 1956

f. 1897
DNA 1934

Karsten Jamissen,
f. 1926
DNA 1945

Svein Erik Kristiansen,
f. 1946
DNA 1965

Gudrun Torbjørnsen,
f. 1931
DNA 1958

Thorstein Johnsen,
f. 1913
DNA 1933

Hjalmar P. Thorgersen,
f. 1903
DNA, ikke medlem

Arne G. Olsen,
f. 1900
DNA 1928

Erling Johansen,
f. 1902
DNA 1930

Nils Nilsen,
f. 1909
DNA før 1930

Reidar W. Andersen,
f. 1912
DNA 1928

Gunnar Bertelsen,
f. 1937
SF 1961, DNA 1963

Mary Larsen,
f. 1922
DNA 1953

I tillegg har vi benyttet et intervju med Ingvard Øvergaard, f. 1896, DNA-medlem i Tyssedal i Odda som ble foretatt av Lars O. Strand i 1977.

